

KUNT GERGELY

Kipontozva...

Nemi erőszak
második világháborús
naplókban

Osiris · Budapest · 2019

S000665894

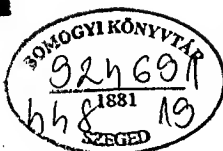
A kötet megjelenését támogatta a Nemzeti Kulturális Alap
és a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara.

nka

2

301
K98

© Osiris Kiadó, 2019
© Kunt Gergely, 2019

A kötetben felhasznált képek forrása
a Fortepan (39., 42., 204. o.);
valamint Kunt Gergely (24., 45., 59., 181. o.)
és Szabó Piroska (94., 110. o.) magántulajdona.

Minden jog fenntartva. Bármilyen másoláshoz, sokszorosításhoz,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tároláshoz
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulása szükséges.

Osiris Kiadó, Budapest
www.osiriskiado.hu

Az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.

A kiadásért felel Gyurgyák János
Szöveggyongozó Macskássy Zsuzsa
Műszaki szerkesztő, tördelő Lipót Éva
A borítókép forrása Rare Historical Photos
Kiadói szerkesztő Gyurgyák Anna

ISBN 978 963 276 342 2

Nyomta és kötötte az Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen
Felelős vezető György Géza vezérigazgató

Tartalom

I. BEVEZETÉS

„Végre rájövök, mit akar...” – a három pont
nyomában

Erőszak, trauma, napló 13
Leírni a leírhatatlant 29

II. „BORZALMAK BORZALMA”. AZ ERŐSZAK ELBESZÉLÉSÉNEK ÉS FELDOLGOZÁSÁNAK STRATÉGIÁI

A nemi erőszak a propagandában
és annak hatásai 37
Hallgatva szólni: „egész énem tiltakozott
az ellen” 56
„Foghúzás” – a relativálás árnyalatai 65
Az értelem keresése a szenvedésben:
„csak Miklóst menthessem” 74
Az értelem keresése emlékekben: „a liliomos
fehérségünket a haza oltárán” 88
Sikertelen kísérlet a trauma felülírására:
„nem a borzalmak emléke él bennem” 111

III. ÁLDOZATI CSOPORTOK ÉS AZ EMPÁTIA HATÁRAI	133
IV. FELMENTŐ NARRATÍVÁK ÉS A KATONÁK MOTIVÁCIÓI AZ ÁLDOZATOK SZEMÉVEL	155
V. „CSOKOLÁDÉVAL KEDVESKEDIK”. SZEXUÁLIS KAPCSOLATOK A D. P. CAMPBEN	173
VI. „FOGDOSTAM EGY KICSIT AZ EGYIKET”. MAGYAR KATONÁK A KELETI FRONTON	201
VII. ÖSSZEGZÉS	231
FORRÁSOK	235
IRODALOM	237

I. Bevezetés

„Végre rájövök, mit akar...” –
a három pont nyomában

Aligha van a második világháborúnak olyan áldozati csoportja, amelynek tagjai olyannyira a névtelenségbe, és így az ismeretlenségbe vesznek, mint a szexuális traumákat elszenvedett nőké. E kötetnek¹ az a célja, hogy az ő hangjukat tegye hall-

¹ E könyv elkészülését számos intézmény és személy segítette az évek során. Köszönettel tartozom a Nemzeti Emlékezet Bizottság – Ö. Kovács József, majd pedig Horváth Gergely Krisztián által vezetett – Vidéktörténet kutatócsoportjának. Ebben a műhelyben kezdtem el először ezzel a témával foglalkozni 2014-ben (Kunt 2017: 97–124.). Majd az OTKA 119368 számú kutatás, valamint a munkahelyemen, a Miskolci Egyetemen futó EFOP-3.6.1-16-2016-00011 projekt keretében folytattam a kutatásomat. A CEU Institute for Advanced Study-ban a kéziratot nyugodt és inspiráló körülmények között fejezhettem be. Az elkészült munkához számos értékes észrevételt kaptam, így Bán Andrásztól, Maya Lo Bellótól, Fenyves Katalintól, Kántás Balázstól, Kövér Györgytől, Szívós Erikától, Vasvári Lujzitól, amelyekért köszönettel tartozom. Hálás vagyok Kisantal Tamásnak és Z. Varga Zoltánnak, hogy lehetőséget biztosítottak arra, hogy a Pécsi Tudományegyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájában egy órát tarthassak, amelyen a hallgatóktól sok fontos és hasznos észrevételt, ötletet kaptam. A kiadás nem valósulhatott volna meg az NKA és a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának támogatása nélkül. A feleségem által

hatóvá: ne csupán számokat és kihallgatások során született rövid jegyzőkönyveket lássunk, hanem ténylegesen szenvedő embereket, akik a fájdalmaikat és az átélt borzalmakat a történetekkel nagyjából egy időben meg is örökítették. Ugyanakkor az elkövetők – azaz különféle hadseregekben szolgáló férfiak – perspektíváját és motivációit is vizsgálom. A kötet címében szereplő pontoknak számos jelentésrétege lehetséges. Ez a szexualitással, nemi erőszakkal foglalkozó női naplók bejegyzéseiben oly gyakran megtalálható írásjel töredezett narratívát hoz létre, és mindig elhallgatásra, a trauma feldolgozatlanságából, szégyenből vagy társadalmi normákból adódó tabusításra utal.

A téma nemzetközi szakirodalmában kétségtelenül az Anonyma szerzőmegjelöléssel publikált *Eine Frau in Berlin* (Egy nő Berlinben) című napló a legismertebb.² Ezt az 1911-ben, született Marthe Hillers újságíró gyorsírással írta, naplójában a világháború utolsó heteit és a szovjet megszállás első hónapjainak mindennapjait rögzítette 1945 áprilisától júniusig Berlinben. Az egyik első olyan publikált és számos nyelvre lefordított egodokumentum volt, amely nyíltan leírta az áldozatok perspektívájából a katonák által elkövetett nemi erőszakot és azt, hogy a nők miként próbálták túlélni és elkerülni a soro-

biztosított nyugodt és boldog munkakörülmények nélkül ez a munkám sem készült volna el.

² Anonyma 2006.

zatos erőszakot. A túlélésnek általános stratégiája volt, hogy a nők élelemért és biztonságért cserébe kénytelenek voltak, lehetőleg minél magasabb rangú szovjet katonák szeretőjévé válni. Német nyelvtérületen a témát övező össztársadalmi hallgatást és annak elbeszélhetetlenségét jó jelzi, hogy az *Eine Frau in Berlin* először angolul jelent meg az Egyesült Államokban, 1954-ben. Ennek a korabeli amerikai fogadtatásáról a szakirodalom semmit sem tud, de a hidegháborús légkör bizonyára fontos szerepet játszott a kiadásában. Ezt követően számos nyelven megjelent, németül 1959-ben adták ki Svájcban, de a német közvéleményben nem váltott ki semmiféle visszhangot.³ Hillers nevét csak 2001-ben bekövetkezett halála után fedték fel annak ellenére, hogy a szerző ezt még életében megtiltotta. A név feltüntetésére elsősorban azért került sor, hogy a szöveg hitelességét erősítse, mert a 2003-as német újrakiadást követően Németországban nagy vita kerekedett a napló szerzősége és hitelessége körül. Az újrakiadás kapcsán a neves újságíró Jens Bisky feltette a kérdést, hogy Kurt Marek volt második világháborús haditudósító, a kötet kiadója vajon milyen szerepet játszott a szöveg létrejöttében, és milyen változtatásokat végzett azon a megjelenés előtt. Felvetette, hogy esetleg maga a közreadó írta az egészet, mert a háborús időkből olyan propagandacikkeket talált Marek tollából, amelyek német katonanaplókon ke-

³ Redmann 2008, 194.

resztül mutatták be a világháborút.⁴ A napló hitelességét, sőt létezését megkérdőjelező viták oda vezettek, hogy 2004 januárjában végre lehetőség nyílt arra, hogy az eredetét egy szakértő megvizsgálja. Kurt Marek özvegye, aki az eredeti naplót őrzi, a naplószakértő Walter Kempowskit kérte fel a vizsgálat elvégzésére. Ő minden kétséget kizárónak nevezte a napló létezését és eredetiségét, de alaposabb tanulmányozására neki sem volt módja. Így a kiadott napló keletkezéstörténete, valamint történeti forrásértéke egészen addig nem tekinthető tisztázottnak, míg az nem lesz kutatható és meg nem jelenik német nyelvű kritikai kiadása.⁵

A témával foglalkozó magyar szakirodalomban az áldozatok vagy alig-alig szólanak meg, vagy csak kérelem-kérvény formájában beszélnek el a velük történeteket. Itt nemcsak abortuszkérelmekről, hanem alispáni körlevelekről, vallomásokról, feljelentésekről, tehát döntően a közigazgatás által életre hívott hivatali iratokról van szó.⁶ A szakirodalom többnyire két olyan személyes, nem retrospektív forrásra hivatkozik, amely a szovjet katonák áldozatává vált nőktől származik, nem pedig szemtanúktól: az egyik Polcz Alaine rendszerváltozás után megjelent visszaemlékezése, a másik Gyarmati Fan-

⁴ Uo. 198.

⁵ Uo. 199–200.

⁶ Jól jellemzi ezt a nemrég megjelent dokumentumkötet, amely számos ilyen anyagot tartalmaz: Balogh 2015, 234., 237., 254., 260., 274., 282.

ni nemrég publikált naplója.⁷ A 20. század kollektív traumái közül Magyarországon kétségtelenül a Vörös Hadsereg által elkövetett tömeges nemi erőszakot övezi a legnagyobb hallgatás. 1991-ben, közvetlenül a rendszerváltozás után Polcz Alaine *Asszony a fronton* című önéletrajzi regénye törte meg a témát övező csendet.⁸ Ez az első olyan személyes, az áldozat perspektíváját dokumentáló könyv, amely a nagy nyilvánosság számára is elérhető volt. Egészen addig e nyomasztó traumákat a személyes és a családi emlékezet őrizte és próbálta elfojtani. Polcz Alaine visszaemlékezéséről szóló cikkében Louise O. Vasvári arra is rámutat, hogy a háborút követően a nemi erőszak témáját érintő magyar visszaemlékezéseket Nyugaton és idegen nyelven publikálták, így ezek a mai napig nem kerültek be a hazai köztudatba.⁹

Magyarországon a harcok alatti és az azt követő tömeges nemi erőszak a rendszerváltást követően sem kapott nagyobb történészi érdeklődést. A magyar történészek közül leginkább Pető Andrea foglalkozott ezzel a témával, először 1998-ban, majd pedig később megjelent számos tanulmányában.¹⁰

⁷ Gyarmati 2014.

⁸ Polcz 1991.

⁹ Vasvári 2010, 35–51.

¹⁰ Pető 1998, 68–71.; Pető 2000, 203–220.; Pető 2018. Ennek a könyvnek nem célja a szovjet csapatok által elkövetett nemi erőszak hazai vagy nemzetközi historiográfiájának az áttekintése, mert azt nemrégiben mélyrehatóan megírta: Balogh 2015,

Ezek szerint a tömeges nemi erőszakot és annak hatását egészségügyi források, így árvaházak nyilvántartásai, abortuszkérelmek és a terhességmegszakítások számának alakulása, nemi betegségek nyilvántartásai őrzik.¹¹

Különösen jellemző erre a kutatási területre az áldozatoktól származó személyes írott források hiánya. Az interjúkra mint történeti forrásra épített Skrabski Fruzsina 2013-ban bemutatott *Elhallgatott gyalázat* című dokumentumfilmje is. Ugyan ez azt ígéri, hogy az áldozatokat is megszólaltatja, de valójában egyetlen tényleges áldozat sem szólal meg, csupán szemtanúk mesélik el a történeteket.¹² Ez is világosan jelzi, hogy olyan témáról van szó, amely 70 év múltán is tabu, még hozzá nemcsak Magyarországon, hanem Oroszországban is, amely hivatalosan a mai napig nem ismeri el a tömeges nemi erőszak megtörténtét. Ez az eltussoló igyekezet, amely a nemi erőszakok megtörténtét és az elkövetett bűnökben való felelősségvállalást nem tartja összeegyeztethetőnek a nemzeti büszkeséggel, és hárítja az azokkal való szembenézést, Magyarországon is jelen van. Mi sem jellemzi ezt jobban, mint az Erdélyi Péter által rendezett, 2003-ban forgatott *Doni*

36–37., 43–47.; Pető 2018. Valamint lásd még: Czetz 2017, 69–97.; Sántha 2017, 127–162.

¹¹ Pető 1999, 85–108. További, közigazgatási forrástípusokra lásd még: Balogh 2015, 51–52.

¹² *Elhallgatott gyalázat*. Színes, magyar dokumentumfilm, 2013. Rendező: Skrabski Fruzsina.

tükör című film.¹³ A dokumentumfilm, amely orosz szemszögből mutatja be a magyar megszállás emlékeztető Oroszországban, a helyi civilek megszólaltatásával a magyar hadsereg által elkövetett nemi erőszakra is kitér. A magyar csapatok által a Szovjetunióban okozott szexuális traumák talán nem mérhetők a Vörös Hadsereg által Magyarországon elkövetettekhez. Ezek aránya és száma azonban források hiányában talán még az utóbbinál is nehezebben vizsgálható, s eddig a szakirodalomban sem foglalkozott ezzel más, mint Pihurik Judit, aki naplók és memoárok segítségével mutatta ki ezek megtörténtét.¹⁴

Erőszak, trauma, napló¹⁵

A háborús nemi erőszakra mint kutatási területre az áldozatoktól származó privát források hiánya a jellemző. Mindehhez még hozzá lehet tenni, hogy a nők hangjának hiánya azzal is magyarázható, hogy döntően férfiak által írt naplókat, memoárokat adtak ki nagy számban pl. Budapest ostromáról. Szakítva a hivatalos dokumentumokon alapu-

¹³ *Doni tükrök*. Színes, fekete-fehér, magyar dokumentumfilm, 2003. Rendező: Erdélyi Péter.

¹⁴ Pihurik 2007, 165–169.

¹⁵ A trauma, az életírás (life writing) és a társadalmi nemek összefüggéseire, valamint a témában megjelent egodokumentumokra vonatkozóan széles körű áttekintést nyújt: Vasvári 2016, 150–197.

ló megközelítésekkel, ez a könyv három női napló összehasonlító elemzésén nyugszik, amelyek közül a nagy nyilvánosság számára csak egy hozzáférhető, a másik kettő még kéziratban van. Az unitárius Bodó Róza 36 évesen, a római katolikus, de az antiszemita törvények által zsidónak minősülő Gyarmati Fanni 33 évesen, az ugyancsak római katolikus Bicskey Erzsébet 22 esztendősen számolt be 1944–45-ben a nemi erőszak borzasztó tapasztalatáról és emlékéiről. Mindegyik naplóírónak a valódi nevét használok, hiszen az áldozatok nevét a témát övező politikai nyomásgyakorlás, majd pedig a kollektív hallgatás és elfojtás miatt alig ismerjük. Mi sem mutatja ezt jobban, mint hogy a Hillers-féle napló első kiadásai is mind névtelenül jelentek meg.

Ferencz Győző publikálta Gyarmati Fanni naplóját 2014-ben. Bár a naplóíró személye döntően férje, Radnóti Miklós révén vált ismertté, ennek a kötetnek ő lesz az egyik főszereplője, míg a költőt csupán elvétve említem meg. Fanni 1912-ben született egy asszimilált, de vallásos zsidó családban Budapesten, édesapja országgyűlési gyorsíró volt. Fanni az apja gyorsíróiskolájában tanított, és emellett gépelést, valamint magántanítványokat vállalt. 1935-ben kötött házasságot Radnóti Miklóssal. Férjével együtt 1943-ban keresztelkedett ki, így római katolikus lett. A megkeresztelkedése egyaránt értelmezhető az apja elleni lázadásként és a teljes asszimilációra való törekvésként. Mindehhez fontos hozzátenni, hogy a megkeresztelkedés meggyőző-

désből és hitből következett be, azaz nem menekülési stratégia volt a zsidóságot addigra már amúgy sem felekezeti alapon körülhatároló zsidótörvények alól. Ugyanakkor az asszimilációs törekvésekről szólva nem lehet megfedkezni arról, hogy Fanni a zsidókkal és a zsidósággal szemben kifejezetten negatív érzelmeket táplált. Bár e képzetével a könyvem – az eltérő kérdésfeltevésből adódóan – nem foglalkozik, utalás szintjén még lesz erről szó.

Fanni fél évvel a házassága előtt, 1935 februárjában kezdett el naplót írni, és ezt eltérő intenzitással, de 1946 szeptemberéig folytatta. A könyv fókuszában álló periódusban – 1945 januárjától márciusig – nem naponként, hanem nagyjából heti rendszerességgel vagy a történések után pár nappal írt csak összefoglaló feljegyzéseket. Az ostrom alatt unokahúgával, Milch Herminával és annak férjével bujkált Budán, majd Pesten. Unokahúga a vérmérgezésben 28 évesen meghalt nővérének Gyarmati Rózának volt a gyermeke. A naplóban csak Hermiként szereplő Hermina 1926-ban született, és 1944-ben ment feleségül Holló János véggyászhoz.

Fanni rendkívül részletesen beszámolt arról, hogy különböző szovjet katonák számos alkalommal tettek kísérletet megerőszakolására. 1945. január 13-án írta le első alkalommal, hogy szovjet katonák január 5-én, majd néhány nappal később újra megpróbálták megerőszakolni, de ezt ekkor még sikerült elkerülnie. Két héttel később, január 18-án ténylegesen megerőszakolta egy orosz katona, aki

ráadásul súlyosan meg is verte. Ennek következtében esett teherbe. Mindez azonban nem jelentette a megpróbáltatásai végét, mert 1945 február közepén újabb szovjet katonai tett sikertelen kísérletet a megerőszakolására. Vele együtt bujkáló unokahúgát, Herminát is többször megerőszakolták.

Polcz Alaine és Gyarmati Fanni életútjában vannak hasonlóságok, mindketten híres írók (Mészöly Miklós, Radnóti Miklós) feleségei lettek és évtizedekkel a második világháború után haltak meg, de eltérőképpen kezelték annak felvállalását, hogy nemi erőszak áldozatává váltak. Míg Gyarmati ezt haláláig titokként megőrizte, így csak a barátai és családja tudott róla, addig Polcz úttörő visszaemlékezésében elsőként számolt be arról, hogy a szovjet katonák csoportosan, többször megerőszakolták.

A fennmaradt források hányattatását jól illusztrálja Bicskey Erzsébet naplója. Ezt 2007-2008-tán egy budapesti önkormányzati nyugdíjasotthon előtti szemetesben találta az akkor még egyetemista, ma már az Országos Széchényi Könyvtárban könyvtárosként dolgozó Szabó Piroska.¹⁶ A megtalálás pillanatáról a következőképpen számolt be nekem: „Feltűntek a füzetek egy lomkupac tetején, és az elsőt kinyitva az 1940-es évszám rögtön elárul-

¹⁶ A napló a mai napig Szabó Piroska tulajdonát képezi, így ekként is fogok rá hivatkozni. Külön köszönettel tartozom neki, hogy annak publikálása előtt dolgozhattam a napló teljes szövegével. Erre a kiadatlan naplóra Csósz László hívta fel a figyelmemet, amelyért rendkívül hálás vagyok neki.

ta, hogy egy háborús naplóról van szó. Hazavittem őket, el is olvastam, de nagyon sokáig az asztalfiókban voltak – a párom [Kántás Balázs – K. G.] levéltári állásba kerülése után merült csak fel bennünk, hogy lehetne valamit kezdeni velük.” A nyugdíjasotthonból a napló írójának halála után dobták ki a holmiját, amely számára minden bizonnyal fontos dokumentumokat is rejtett, mert a füzeteket haláláig megőrizte, a keletkezésüktől számított mintegy hetven éven át. A napló négy füzetből áll, az elsőt 1940 szeptemberében kezdte, a harmadikat 1946 márciusában fejezte be. A harmadik füzetben azonban 1944. október 9-én abbahagyta a naplóírást és csak 1945. június 24-én kezdte újra és folytatta azt egy bő fél évig. Ekkor hosszú évekre abbahagyta a naplóírást, s csak 1951-ben ragadott újra tollat, ám ez alkalommal csupán egy háromoldalas töredék született. A teljes napló publikálására a Magyar Nemzeti Levéltárban külön kutatócsoport jött létre Szabó Piroska könyvtáros, Szerényi Ildikó főlevéltáros és Kántás Balázs levéltáros, valamint jómagam részvételével. A jelenlegi könyvben csak az 1945–1946-os, mintegy 25 oldalnyi feljegyzést vizsgálom, amelyet megerőszakolása után vetett papírra.

Bicskey Erzsébet 1922. december 21-én született Izsákon, mindkét szülője – Bicskey Elek és Sárközy Erzsébet – egyaránt vajdasági tanító volt. A Vajdaság első világháború utáni Szerbiához csatolása nagy csapásként sújtotta a Bicskey családot. Bicskey Elek nem tudott szerbül, ezért szülővárosában

és környékén tanítói állást nem tudott vállalni, így átköltözött Magyarországra, ahol Bács vármegyében, Kunszentmiklóson és Izsákon vállalt tanítói állást, ahol egyik kollégája lányának, ugyancsak tanítói képesítéssel rendelkező lányát vette feleségül valamikor 1921-ben. Nemsokára megszületett első gyermekük, Bicskey István és egy évvel később a naplóíró Erzsébet, majd néhány évvel később húguk, Bicskey Ida. A napló tanúsága alapján a szülők házassága nem jó, Bicskey Elek gyakran verte feleségét és feltehetőleg gyermekeit is, bár római katolikus szülőkként soha nem váltak el, de már az 1930-as években lényegében az apjuktól külön élt az anya a gyerekekkel. Bicskey Erzsébet a polgári iskolát Nyírbátorban végezte, anyja, Sárközy Erzsébet pedig később, az 1920-as évek végétől a Nyírségben, többek között Nyírábrányban dolgozott tanítónőként. Majd néhány év kihagyással tanulmányait az Angolkisasszonyok Nyíregyházi Felsőkereskedelmi Iskolájában 1939-ben kezdte el, ahol 1943-ban érettségizett. Erzsébet húga, Ida varrónői képesítést kapott a Nyíregyházi Jótékony Nőegylet Nőipariskolájában, feltehetőleg 1941-1942 körül, bátyja, István pedig korábban érettségit szerzett. A második világháborúban mind Erzsébet apja, Elek, mind pedig bátyja, István harcoltak, míg Erzsébet anyja folyamatosan tanítónőként dolgozott a Nyírségben. A család a napló keletkezésének idején egészen a front közeledtéig Nyírbátorban élt, Erzsébet pedig vonattal járt be Nyíregyházára, az

Angolkisasszonyok Felsőkereskedelmi Iskolájába.¹⁷ Ennek elvégzését követően a helyi jegyzőségen dolgozott. A vésszen közeledő front miatt az anya és két lánya menekülni kényszerült. 1944 októberében a visszavonuló német és magyar csapatokkal együtt Miskolcon át Budapestre utaztak. Budapest mellett, Biatorbágyon rokonoknál húzták meg magukat, abban a reményben, hogy itt nagyobb biztonságban lesznek. A főváros ostromának előkészületei során azonban ezt a települést is elfoglalták a szovjetek, éppen 1944 karácsony vigíliáján. Ezen a napon egy orosz katona pisztollyal elhurcolt a pincében bujkáló lányok közül négyet, közöttük volt Erzsébet és Ida is. Míg húgának sikerült megmenekülnie, Erzsébetet a katona megerőszakolta.

Az 1940-től rendszeresen vezetett napló kényszerű félbeszakítását a front előli menekülésük okozta. 1944. október 9-én Erzsébet röviden csak ezt írta még Nyírbátorban: „Mára virradóra felverték, hogy pakoljunk, mert itt vannak az oroszok. Zűrzavar, óriási lárma, az utcán lőtás-futás, menekülő emberek. Az irodából hazaküldtek, el sem búcsúztam senkitől sem. Pista... ó látom-e valaha. Pipi [?] nagyon-nagyon sírt, mikor búcsúztunk. Szakadatlan zúgás, morgás, mindenféle jármű robogása. Istenem, mi lesz itt vagy mi van körülöttünk. Gyorsan,

¹⁷ A bekezdésben található adatokat a megjelenés alatt álló Bicskey-naplót tartalmazó forráskiadvány utószavából vettem. Bővebben a családra, az apjára és az Erzsébet által látogatott iskolára vonatkozóan lásd: Kántás-Kunt-Szabó-Szerényi 2019.

ahogy csak lehetett, becsomagoltunk mindent.” Több mint félévnyi kihagyás után 1945 nyarától írt újra, ekkor már megint Nyírbátorban laktak. E feljegyzései mindegyikében a menekülésével és a megerőszkolásával foglalkozott, végül egy szűk évvel később, 1946 márciusában végleg abbahagyta a naplóírást, mert a fürete betelt.

Egy másik, hasonló traumákat megörökítő naplót magam is találtam. 2007-től kezdve foglalkozom magántulajdonban lévő kéziratos naplók gyűjtésével, ennek részeként számos felhívást közöltem különféle újságokban és magazinokban. Naplógyűjtésem során az egyik hirdetésre válaszul kaptam egy négy füzetből álló kéziratos naplót, amelyet egy erdélyi unitárius tanítónő, lánykori nevén Bodó Róza írt.¹⁸

Róza naplója és fényképe, menekülttábori azonosítókártyája mellett megkaptam az 1972. április 18-án írt önéletrajzát is legépelve. Róza többször tett kísérletet arra, hogy a naplóját publikálják, ezek azonban mind sikertelenek maradtak. A halála előtt

¹⁸ A szerző halálát követően a naplót távoli rokonai őrizték meg, és akaratával megegyezően hozzájárultak teljes valódi nevének használatához. A későbbiekben azonban semmiféle olyan részletet nem közlök, amelynek a segítségével a családja azonosítható lenne. Így bizonyos – a jelenlegi tanulmány szempontjából kevésbé fontos részletek, mint a magyarországi lakhelye, a családtagjainak a neve – szántszándékkal homályban maradnak. Különösen hálás vagyok Bodó Róza rokonainak, hogy a naplógyűjtésemre 2010-ben jelentkeztek, az ő fontos naplója nélkül valószínűleg soha nem fordult volna érdeklődésem ezen téma irányába.

ti évben, 1998 novemberében, kilencvenévesen még egy utolsó próbát tett, s írt Torda Júlia újságírónak, akinek egyik közelebbiről nem azonosítható műsorát látta a televízióban. „Mivel úgy gondolom, már közel járok az utolsó »Miatyánk«-hoz. Ugyanis úgy szól a mondás, hogy az ember élete két »Miatyánk« közt telik el. Ezért szeretném az utókornak átadni az élményeket, amit megéltem. Most eljutottam odáig, hogy már nem érdekel az emberek véleménye, nem érdekel, mit gondolnak, s mit mondanak rólam. Ha érdemesnek látja viszontagságaimat a nyilvánosság elé tárni, szívesen megismertetem a naplómban leírtakkal.” A minden bizonnyal tollba mondott levélben a front tapasztalatáról csak a következőt említette meg: „Az orosz seregek bevonulásakor Dégen éltem és »életben maradtam«.” Önéletrajzát előszóként írta megjelentetésre szánt naplói elé, a *Nők Lapja* egykori pályázati felhívására.¹⁹ Önéletrajzában leghangsúlyosabban a szakmai identitása domborodik ki: arra fókuszál, hogy miként lett tanítónő, és ezt a célt milyen eszközökkel és milyen szenvedések árán érte el. Másfelől a napló kezdetéig, tehát 1944 szeptemberéig tekintette át életének általa legfontosabbnak vélt eseményeit.

Naplóját négy füzetbe írta, 1944-től 1957-ig. A jelenlegi vizsgálat csak az első két füzet azon bejegyzéseire terjed ki, amelyeket Erdélyből Ma-

¹⁹ Bodó Róza levelének a rokonai által legépelt változata. Kunt Gergely magángyűjteménye.

gyarországra menekülése és a németországi menekülttábor alatt írt 1944 szeptembere 1945 novembere között. Az első naplóját 1945. május 4-én, a menekülttáborban másolta át egy másik füzetbe: „A fogság napjai kezdenek már unalmassá válni. Vagy inkább ez a semmittevés. Elhatároztam, hogy naplómát átmásolom, mivel a ceruza már nagyon halvány és elmosódott.”²⁰ Az eredeti, ceruzával írt füzet nem maradt fent, csupán az a vonalas iskolai írka van meg, amelybe a naplóját átmásolta, ez a füzet az 1944. szeptember 18. és 1945. június 12. közötti időszakot öleli át. Ennek fedele minden valószínűséggel pepita volt, azonban mára elveszett. Mivel a szövegben másolást említ, így feltételezhető, hogy jelentősebb módosításokat nem hajtott végre a szövegen. A második naplófüzete egy fekete, keményfedelű, négyzethálós füzet, amelybe 1945. június 13. és 1947. november 1. között írt.²¹ Ennek utolsó bejegyzései már abban a magyarországi közösségben születtek, ahol élete végéig élt. Az 1945 novemberét, tehát Németországból való hazatérését követően rendszeres naplóírásról nem beszélhetünk, ezért sem terjed ki az ezt követő időszakra a jelenlegi kötet.

Róza 1908-ban született Erdélyben, apja kocsis volt, anyja pedig cseléd. Róza négy polgárit vég-

²⁰ Bodó 1945. május 4.

²¹ A második négyzethálós füzetbe vezetett naplójának a mottója: „A leányomnak: Az ő szerencsétlen anyjától.”

zett, amikor meg kellett szakítania tanulmányait, később férjhez ment, és egy lánya született, hét év házasság után azonban elvált férjétől, és egyedül nevelte gyermekét. A második bécsi döntést követően átköltözött a lányával Budapestre, és a Goldberger Szövőgyárban kezdett dolgozni, ám továbbra is a tanítónői pályára készült. Ezért 1943-ban kérvénnyel fordult a kormányzóéhoz, hogy tanító lehessen Erdélyben, minek hatására 1944-ben Beszterce megyének egyik falujába helyezték magyar-tanárnak, míg lánya egy székelyföldi városban élt a nagyszüleinél. A tanítást 1944 szeptemberében már nem kezdhette meg, mert egyetlen magyarként a faluban több atrocitás érte a román átállást követően. Naplójának első bejegyzései még itt születtek, ekkor félelmében kezdett el naplót írni. „Egyedül vagyok egy román faluban. 120 km-re édesanyamtól, apámtól s aki mindenem a világon, Annámtól.”²² Menjek, maradjak. Ez a legnagyobb kérdés most számomra. Többször összecsomagoltam s újból ki. A csendőrség már itt is van kocsival, mivel ők visznek be Besztercére, meg is mondták, nem felelnek értem, ha Budakon maradok. Ebédre még Jenikához (a kollégámékhöz) megyek. Nagyon kedvesek. Látom, hogy sajnálnak, és tudják azt, hogy ottlétem alatt néhány embert megmentettem a csendőrök

²² Lányának a nevét, akinek a naplóját írta, s akire többször utal név szerint a füzeteiben, egy fiktív női keresztnévvel (Anna) jelölöm.

Bodó Róza Vöröskeresztes egyenruhában

kezeből. Velem együtt éreznek. Elindultam.”²³ Ezt követően Besztercére, majd onnan Nagyváradra és Szolnokon át Budapestre menekült,²⁴ itt élte át a nyilas puccsot, majd innen Dégre ment, mert oda helyezték tanítónak. Itt azonban hullámozott a front, s amikor a szovjetek először elfoglalták Déget, Rózát megerősítették a katonák. Ennek hatására amikor a németek visszafoglalták a községet, velük ment önkéntes ápolónőként, egészen Garmisch-Partenkirchenig, ahol amerikai menekülttáborba (*Displaced Persons Camp*) került.

A nők kikényszerített hallgatásánál talán csak a férfiak hallgatása mélyebb. Az áldozattá vált nők naplójában is ritkábbak azok a feljegyzések, amelyeket katonák írtak a fronton, a hátszágban, vagy éppen a megszállt területeken élő nők szexuális kizsákmányolásáról. A könyv egyetlen ilyen naplót vizsgál, amelyet már évekkel ezelőtt publikáltak. Ezt dr. Somorjai Lajos írta, aki a 2. magyar hadseregben szolgált századosként a Don-kanyarban. Az orvos 1934-ben kötött házasságot Peller Jolánnal, első gyermekük három héttel az után született, hogy az apja 1942-ben bevonult katonának. Somorjai 1942–1943-ban írt naplót a feleségének, amelyben ennek ellenére – vagy éppen ezért? – kendőzetlen nyíltsággal írt a fronton zajló szexuális kizsákmányolásról.

²³ Bodó, 1944. szeptember 18.

²⁴ A Budapestre való menekülés során szerzett tapasztalatokra vonatkozóan lásd: Kunt 2017a, 103–104.

Ez a könyv nem kizárólagosan, de elsősorban a nemi erőszakra fókuszál. Egyrészt a nemi erőszak elbeszélési technikáit mutatja be naplók szövegeinek elemzésével, másrészt azt, hogy a nőknek milyen stratégiái voltak az érdekérvényesítésre a közeledő szovjet front előli menekülés alatt és a menekülttáborokban. Ugyanakkor számos, a témához kapcsolódó kérdést nem célja tárgyalni, így nem tartalmaz historiográfiai áttekintést, tehát a háborús nemi erőszak történeti vizsgálatának a múltjával nem foglalkozom, sem pedig a téma emlékezetpolitikai vetületével. Ugyancsak nem vállalkozom az áldozatok számát tekintve semmiféle becslésre sem, hiszen ezeket a kérdéseket Pető Andrea 2018-ban megjelent más kérdésfeltevésű és eltérő érzékenységgű, de ugyanezt a témát eltérő források alapján vizsgáló monográfiája már megtette.²⁵ A nemi erőszak – értve ezen nemcsak a háború, hanem a béke idején elkövetett hasonló cselekedeteket – társadalomtörténetének hazai kutatásából számos fontos aspektus hiányzik, amelyeknek azonban a feltárására ez a könyv nem vállalkozhat. Ezek közé olyan kérdések tartoznak, amelyek szorosan kötődhetnének a későbbi elemzésekhez. Így például fontos lenne feltárni, hogy honnan származott és milyen szocializációs, kulturális előzményei vannak a nyelvhasználatnak, egyáltalán milyen nyelvi eszközkészletből tudtak meríteni a későbbiekben elemzett naplók

²⁵ Pető 2018.

szerzői, amikor elbeszélték a megerőszakolásuk történetét. Ezzel áll szoros összefüggésben annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy a két világháború között a közbeszédben és a média különféle felületein, a szépirodalomtól egészen a filmekig miként jelent meg a nemi erőszak, miként ábrázolták és miként beszéltek azt el, vizuális és verbális eszközökkel. Hasonlóan feltáratlan például, hogy a nemi erőszak miként jelenik meg a háború befejezését követően a különféle visszaemlékezésekben, amelyhez számos forrás lenne.

A nemi erőszak célpontja a női test, de sokkal mélyebben, gyógyíthatatlanul és végérvényesebben roncsolja a lelket. „A szexuális trauma természetének ismeretében nem meglepő a nemi erőszak romboló hatása. A nemi erőszak lényegi összetevője a személy elleni testi, lelki és erkölcsi erőszaktétel. Az »erőszaktétel« valójában a nemi erőszak szinonimája. Az elkövető célja, hogy áldozatát megfélemlítse, uralja és megalázza, vagyis teljesen tehetetlenné tegye. A nemi erőszak ily módon szándékosan azt célozza, hogy természeténél fogva pszichés traumát okozzon.”²⁶ Mindezek következtében a később elemzendő női naplókat elsősorban poszttraumás szövegeknek tekintem.

A nemi erőszakról szóló bejegyzések elemzése kapcsán kitérek arra, hogy az erőszak traumájáról írt narratívákban milyen pszichés védekezési stra-

²⁶ Herman 2011, 77.

tégiák jelennek meg, azaz az áldozatok milyen eltérő szövegalkotási eljárásokkal írtak az elszenvedett borzalmakról, és miként igyekeztek feldolgozni azokat. A traumával való megküzdésben rendkívül fontos volt, hogy valamilyen módon jelentést adjanak a nemi erőszaknak, azaz az értelmetlen szenvedést értelemmel ruházzák fel – olyannal, amely értékrendjük és világképük szerint többé-kevésbé megnyugtató volt számukra. Mivel Bicskey Erzsébet és Gyarmati Fanni naplója sokkal narratívabb Bodó Róza csupán eseményközpontú, de saját lelki világára nem reflektáló feljegyzéseinél, ezekben egyértelműen kirajzolódik a megnyugtató értelmezést folytatott napi küzdelem. A naplók azt mutatják, hogy az áldozattá vált nők tömegei számára elsősorban a hasonlóan traumatizált nők társasága jelentette az igazi támogatást és megnyugtató környezetet, velük lehetett a legőszintebben és együttérzésre számítva elbeszélni a történeteket. Ennek is volt azonban határa, így a szemtanúk és az áldozatok egyaránt társadalmi státuszhoz, életkorhoz és családi állapothoz kötötték empátiájuk mértékét, amely nem mindenkire terjedt ki egyenlő mértékben. Az utolsó előtti fejezetben – Róza naplójára támaszkodva – azt tárgyalom, hogy az amerikai hadsereg által ellenőrzött bajorországi menekülttáborban, ahol férfiak és nők vegyesen voltak elszállásolva, milyen lehetőségei adódtak egy nőnek arra, hogy a biztonságát megteremtse egy olyan környezetben, ahol általános volt a nők szexuális kihasználása. A legutolsó feje-

zet a keleti fronton a magyar hadseregben szolgáló katonákról szól, a már említett Somorjai-féle naplóra támaszkodva. Ebben a részben arra világítok rá, hogy nemcsak a szovjet és az amerikai, de a magyar hadseregben is általános volt a helyi civil lakosság női tagjainak szexuális kizsákmányolása a megszálló hadsereg tagjai által, a katonaorvos naplója szerint azonban ennek eltérő volt az eszközkészlete.

Leírni a leírhatatlant

A feminista irodalomelmélet a naplóírást női műfajként tartja számon, és arról beszél, hogy az utóbbi száz évben az elnőiesedett – ami kétségtelen tény. Rebecca Hogan a naplót mint női, az önéletírást pedig mint férfi műfajt állítja szembe. A naplót azért tartja női műfajnak, mert az töredezett, asszociációk mentén építkezik, így kevésbé logikus, valamint a hétköznapi, triviális történésekre koncentrál, nem cselekményközpontú, továbbá nem célirányos.²⁷ Ezzel szemben szerinte az önéletírás azért férfi műfaj, mert szemben a naplóval befejezett, gondosan megalkotott és teleologikus. Bár szerintem ez a felosztás, amely a naplót női, míg az önéletírást férfi jellemvonásokkal ruházza fel, alapjaiban elhibázott, mert a felsorolt jellemzők a műfaji sajátosságokból következnek, nem pedig a szerzők neméből. Szerin-

²⁷ Hogan 1991, 95–96.

tem a nők vagy kamaszlányok tömeges, és az utókor által visszatekintve igencsak divatosnak tűnő naplórírási láza mögött, valójában egy társadalmi mechanizmus áll, amely éppen abban az életperiódusban adott – például születésnapokra – kamaszlányoknak naplófüzetet, amikor lányok nővé kezdtek válni. Így mintegy kijelölve azt a helyet, ahová gondolataikat leírhatják és kifejthetik, egyben el is zárva ezeket a nyilvánosságtól és nyilvános tértől. Összességében tehát azok a társadalmi képzetek és normák alakították ki a női naplórírás elterjedtségét, amelyek a nőkhöz a privát szférát, az intimitást kötötték.

Mindez különösen igaz e könyv témájára, hiszen a férfiak uralta társadalomban a megerőszakolt nők stigmatizálásából, az áldozatok hibáztatásából és a rájuk kényszerített hallgatásból adódott, hogy az írás, bizonyos esetekben a korábbi naplók folytatása volt az egyetlen olyan tér, ahol saját érzéseiket, gondolataikat – külső kontroll nélkül – leírhatták. Azonban az öncenzúra – azaz vélt társadalmi elvárásokhoz való önkéntes tudatos/tudattalan alkalmazkodás – e téma kapcsán rendkívül fontos szerepet játszik, erre egyértelműen rá fognak mutatni ennek a fejezetnek a bejegyzései.

A nemi erőszak elszენvedését követően az áldozatoknak a tagadással, eltitkolással és szégyennel egyaránt meg kellett küzdeniük annak érdekében, hogy elkezdjenek írni. Ennek a folyamatnak részét képezte a saját nyelv megtalálása-kitalálása is, és az,

hogy miként nevezték meg azt, ami velük történt. A trauma megnevezése kapcsán fontos tehát hangsúlyozni, hogy az elmondhatatlan valójában elmondható, hiszen a gyógyuláshoz legalább önmaga számára valamilyen módon azzá kell válnia. „Mittán a trauma megfogalmazhatatlansága már nem tartja fogva, rájön, hogy igenis vannak szavak arra, ami vele történt. Felfedezi, hogy nincs egyedül: mások ugyanilyen szenvedéseken mentek keresztül.”²⁸ Mindehhez szorosan kötődik, hogy a nemi erőszak/megerőszakolás kifejezés, a korszak nyelvhasználatában is a legkonkrétabban jelölte meg, hogy mi történt velük – de ez egyetlen naplóban sem szerepel. Ehelyett számos más kifejezést használtak (meggyalázás, liliom leszakítása, éjszaka együtt töltése, vágy kielégítése stb.), amelyekkel legalább maguk számára elbeszélhetővé tették az eseményeket. A trauma (re)konstrukciójának a célja, hogy az illeszkedjen az áldozat élettörténetébe, így a borzalmakkal való szembenézéssel helyreállítsa a múlttal való folytonosság érzését. Ha az elmondhatatlant nem sikerül elmondani az éppen hogy a kudarcot és a feldolgozás megakadását jelenti. A trauma (re)konstrukciója során született történetek azonban változóak és kiforratlanok maradnak, mindig az áldozat pillanatnyi állapota az, mely annak koherenciáját, tartalmát meghatározza. Egyetlen trauma túlélője sem képes egy statikus trauma- és élettörté-

²⁸ Herman 2011, 191

netet előadni, nem is ez a cél, hanem sokkal inkább az, hogy sajátjaként ismerje el a történeteket. Ha ez sikerül is, de a trauma feldolgozása soha nem lesz teljes, annak emléke az egész későbbi életútra kihat.

A naplóírás motivációit boncolgatva Philippe Lejeune leszögezi, hogy az írás megkezdésének számos esetben a válsághelyzet és a krízis az oka.²⁹ A traumatikus időszak kezdetével szoros összefüggésben áll Róza naplója, aki Erdélyből való menekülése hatására kezdett el naplót írni, és ez Erzsébetre is igaz. Bár ő, amikor Nyírbátorból Budapestre menekült, befejezte az írást, de az újrakezdés motívuma ugyancsak a trauma évfordulójához kötődik. 1945. június 24-én volt napra pontosan hat hónapja annak, hogy egy orosz katona megerőszkolta. A naplóírás olyan tevékenység volt e nők számára, amellyel nap mint nap le tudták vezetni a nemi erőszak után és az újra áldozattá válás során megélt stresszel járó szorongást, fájdalmat, hiszen a borzalmas tapasztalatokról saját történeteket konstruáltak. A napi feljegyzések írásának szükségességét olykor maguk is terápiaként érzékelték, amint ezt például Erzsébet is megfogalmazta.

A napló mint műfaj a rendszerességhez, a személyességhez, az egyidejűséghez és a feljegyzések fragmentáltságából adódó stílusjegyhez kötődik.³⁰

²⁹ Lejeune 2003, 215.

³⁰ Alaszewski 2005, 12.

Szemben a memoárral, amely egy egységes retrospektív narratíva. A naplóknak mint történeti forrásoknak az interjúkkal és a memoárokkal szemben a legfőbb előnye, hogy korlátozottan retrospektív források. A naplóra mint műfajra a közel egyidejűség a jellemző, és csupán enyhén retrospektív forrás, mivel az esemény, amelyről a szerző tudósít, és az arról szóló narratíva megalkotása között csak kevés idő telik el, amely rendszeres naplóírás esetében általában egy vagy csupán néhány nap.

A naplóíró nőknek feljegyzések készítése vagy korábbi feljegyzéseik folytatása azért volt fontos, mert lehetőséget adott arra, hogy önmaguknak mondják el a megerőszkolásuk történetét, amely nyilvánosan nem volt elbeszélhető. Az erőszakos nemi aktus egy stigmatizáló trauma, azaz nyilvánosan nem vállalható, valamint nem el- és kibeszélhető, mert a társadalom többnyire megbélyegezte és megbélyegzi az áldozatokat. A többi kibeszélhető traumához képest, amelyben az áldozati sors nyíltan többé-kevésbé vállalható, ez egy olyan rendkívül érzékeny téma, amelyet a mai napig elfojtás övez. Az írás, akár naplóírás éppen arra adott lehetőséget, hogy a nyilvánosan alig-alig elbeszélhető megrázkódtatást megkísérelje feldolgozni, el tudja azt mondani őszintén „valakinek”. A napló mint műfaj pedig arra ad lehetőséget, hogy ezt a trauma után nem sokkal tegye, így elhárító mechanizmusok és megküzdési stratégiák egyaránt kirajzolód-

nak a nemi erőszak tapasztalatáról beszámoló bejegyzésekben. A naplószöveg születését alapjaiban befolyásolta az öncenzúra is, amely abból a tabuból következett, ami a nemiségről és a szexualitásról való beszédet/írást övezte. Éppen ezért a későbbiekben a szexualitásra vonatkozó bejegyzéseit szóhasználatából, elsősorban utalások hálójából kell kibogozni.

A szexualitásról való írás ütközik a legtöbb gátlásba és elfojtásba, amelyet csak tetéz, ha mélyen traumatikus tapasztalatról van szó. Mindhármuk számára tabu volt a szexualitás, azonban a nemi erőszak hatása alatt elkerülhetetlennek tartották, hogy írjanak a velük történetekről, ennek a témának a leírását azonban különösen megnehezítette, hogy tárgyalását a legszemélyesebb feljegyzések között sem tartották illőnek. A nyelvhasználatot és narratívaalkotást nagyban befolyásolta, hogy nem voltak szavak és szókészlet a történetek elbeszélésére. Másrészt világképük és értékrendjük is nagyban meghatározta, hogy milyen szövegeket készítettek. Azonban mindannyian eltérőképpen húzták meg az elbeszélhetőség határait, és eltérő nyelvi konstrukciókat alkottak a többszörösen elmondhatatlan események megfogalmazására. Ezek az eltérő határok nemcsak szerzőnként, hanem olykor bejegyzésenként is különbözőek. Egyértelmű példa erre a római katolikus Erzsébet esete, akit fél évvel áldozattá válása után kezdett el naplót írni újra. Feljegy-

zéseiben kezdetben egyházi szimbólumokat (fehér lilium) használt a vele történetek elbeszélésére, majd egy-két bejegyzés erejéig teljes mértékben szakított ezzel a nyelvhasználattal és naturális, a szexualitást a maga testiségében megnevező szöveget alkotott, később azonban mégis visszatért egy szimbolikus nyelvhasználatához.

II. „Borzalmak borzalma”

.....
Az erőszak elbeszélésének
és feldolgozásának stratégiái

A nemi erőszak a propagandában
és annak hatásai

A nemi erőszak és az azzal való fenyegetés bár nemcsak a nyilasok szovjetellenes propagandájának volt központi eleme, de a naplók által átfogott időszakból kiindulva csak erre fókuszálok. A nyilas rölapokról, újságokból, a rádióból a lakosság – már ha hitelt adott annak – az ostrom előtti hónapokban széles körben tudhatott a fenyegető veszélyről. Több plakátot is kiadtak, amely ehhez a tematikához kötődött, és a többségi lakosság férfi tagjait azzal biztatta harcra, hogy a szovjet csapatok meg fogják erőszakolni a nőket. A „Nem Nem SOHA” feliratú plakát az irredenta szlogent már új kontextusba helyezte. Világos tónussal megfestett megtámadott nő és sötéttel támadó felfegyverzett férfialak volt a két központi figurája. A plakát szimbólumrendszerében egy gyermeket karjában tartó, magyar viseletbe öltözött nő szimbolizálta magát a nemzetet, amelyre egy katona támad késsel és kézi-gránáttal. Míg a nőnek teljesen – a gyerekek kevésbé – kidolgozott az arca, addig a sötét tónussal megjelenített katona arctalan, csak arcának nagy or-

ral ábrázolt éle jelenik meg, a háttérben pedig a Parlament és gyárak, templomok kontúrja teszi igen egyszerű szimbólumként azonosíthatóvá Magyarországot. A plakát kétszeresen is utal a nők szovjet katonák általi fenyegetettségére, nemcsak a megtámadottként, riadt tekintettel ábrázolt anyafigura révén, de a karján tartott gyermek nemével is: az ugyanis egy kislány. A plakátot Czákó Pál színházi rendező, az *Egyedül vagyunk* című nyilas lap egyik állandó szerzője adta ki.³¹

A másik plakát három fényképet és az azokat magyarázó szöveget tartalmazta. „EZ AZ IGAZSÁG! Az utóbbi időben egyes becstelen gazemberek – »dérék hazafiak« álarcában – azzal a célzatos hazugsággal igyekeznek félrevezetni a közvéleményt, hogy a »bolsevisták nem is olyan veszedelmesek«, s mindaz, amit a jelentések a vörös hadsereg kegyetlenkedéseiről mondaniak – üres propaganda. Íme három kép a Debrecenből északra fekvő hadszíntérről, a bolsevisták embertelen viselkedésének hiteles bizonyítékeként.”³² Nem véletlen, hogy a nyilas plakát szerkesztői fotókat használtak fel, mert akkoriban ezekre úgy tekintettek, mint a valóságot torzítás nélkül, így a kételkedők számára is hitelesen ábrázoló dokumentumokra. A fotók és magyarázó szövegük közül kettő azonos témára utalt, a fosztogatásra, egy pedig egyértelműen a nemi erőszakra. Ez egy

³¹ Fortepan. Képszám: 72925 Lissák Tivadar – 1944.

³² Fortepan. Képszám: 72925 Lissák Tivadar – 1944.

A „Nem Nem SOHA” feliratú plakát 1944-ből, amely az irredenta szlogent már új jelentéssel töltötte meg. Azt az üzenetet nyomtatékosítva, hogy nem történhet meg, hogy az ellenség az ország területére lépve nőkre támadjon

megölt nő holttestét ábrázolja házak romjai között. Annak érdekében, hogy a halál okát egyértelművé tegye a fényképet értelmező néző számára, a kép készítője úgy komponálta meg a fotót, hogy a nő csupasz, meztelen combjai láthatók lehúzott nadrágja vagy szoknyája fölött – ez utal egyértelműen arra, hogy az áldozatot megölése előtt megerőszakolták. Mindehhez társult még a képet magyarázó szöveg: „Sztálin hordáinak nyomában. A magyar és német katonák mindenütt borzalmasan megcsonkított és megbecstelenített női holttesteket találnak az orosz hordáktól visszafoglalt magyar városokban és falvakban. A bolsevista dúvadak letépték az áldozataikról a ruhát, erőszakot követtek el rajtuk, majd tarkólövessel végeztek velük.” A plakát alján pedig egyértelműen ott a férfiaknak szánt felirat, amely már nemcsak a szülőföldért, a szabadságért és a győzelemért várja el a harc folytatását, hanem „Magyarország asszonyaiért és gyerekeiért!” is. Azaz a plakát szerkesztői úgy értelmezték a háborút, hogy az nem utolsósorban a férfiak közötti harc a nők birtoklásáért. Más nyilas plakátokon is egyértelmű utalás van arra, hogy a nők és a gyerekek jelentik a háború tétjét: „Aki másképp gondolkozik és beszél, az a magyar nép árulója. Az ilyen elárulja a magyar anyákat és gyermekeket és elárulja mindenekelőtt eme súlyos harc elesett áldozatait.”³³

³³ Fortepan. Képszám: 72925 Lissák Tivadar – 1944.

A szovjet megszállás esetén elkövetett tömeges nemi erőszak a közbeszéd részét képezte. Ugyanezt erősítik meg azok a naplók is, amelyeket kamaszlányok írtak a szovjet csapatok megérkezése előtti hetekben és napokban. Ezek a naplók nem képezik a könyv gerincét, mert szerzőik nem váltak a szovjet katonák áldozatává, ugyanakkor tárgyalásuktól azért nem lehet eltekinteni, mert jól dokumentálják, hogy a kortársak miként vélekedtek a szovjet megszállásról, és milyenek voltak az első tapasztalataik. Bicskey Erzsébet szüleivel Nyírbátorból menekült Budapestre a közeledő Vörös Hadsereg elől. Nyíregyházáról indulva ugyanezt az utat tette meg a 13 éves, római katolikus Márkossy Klára.³⁴ Erzsébettel és családjával ellentétben azonban ő Budán, majd Pesten vészelt át a főváros megszállását. Amint pesti búvóhelyéhez egyre közeledett a front, szinte nap mint nap feljegyezte, hogy merre járnak a szovjet csapatok. 1944 karácsonyán is ez volt a legfőbb kérdés számára: „Nem tudom, hogy más is úgy fél az oroszoktól, mint én. Ki se lehet mondani, hogy mit érzek, mikor hallom, hogy már az oroszok ilyen és olyan közel vannak. Különösen attól félek, hogy bejönnek a lakásba, ott fognak fosztogatni, kutatni stb. Jaj, hogy félek!!”³⁵

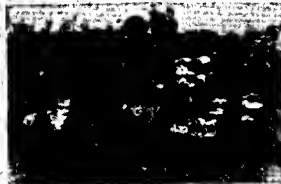
³⁴ Anonimizált név.

³⁵ Márkossy, 1944. december 26.

EZ AZ IGAZSÁG!

Az utóbbi időben egyes becstelen gazemberek — „derék hazafiak” álarcában — azzal a célzatos hazugsággal igyekeznek félrevezetni a közvéleményt, hogy a „bolsevisták nem is olyan veszedelmesek”, s mindaz, amit a jelentések a vörös hadsereg kegyetlenkedéseiről mandanak — üres propagandaszólam.

Íme három kép a Debrecenről északra lekvő hadszínról, a bolsevisták emberien viselkedésének hiteles bizonyítékai!

Bolseviszták

A magyar hadsereg — legények és katonák — a bolsevisták ellen harcol, akik a magyar földet szennyezik és a magyar népet kegyetlenkednek.

Közelebbi képek

A magyar hadsereg — legények és katonák — a bolsevisták ellen harcol, akik a magyar földet szennyezik és a magyar népet kegyetlenkednek.

A bolseviszták kegyetlenkedése a magyar földön, a magyar népet kegyetlenkednek és a magyar földet szennyezik.

Ez a valóság!

MAGYAROK!

Ezt az emberien borzadt szíjjel kell vernünk, ki kell irtanunk! Sohasem felejthetjük le előtte a fegyvert!

De azokat is ki kell irtanunk, akik a vörös banditák malmára hajtják a vizet!

Harc Magyarországon asszonyaiért és gyermekeiért!

Harc a magyar földért!

Harc a magyar szabadságért!

Harc a végső győzelemig!

Nyilas plakát 1944-ből, amely már a nők tömeges megerőszakolását vetíti előre. Első és legfontosabb célkitűzésként említi meg:

„Harc Magyarországon asszonyaiért és gyermekeiért”, s csak ezt követően következik — immár kisebb betűvel — az ország területének és szabadságának a védelme

Bár ebben a karácsonyi bejegyzésben csak stb.-vel jelölte, de nem nevezte meg, hogy mitől félt, két héttel később, amikor végül a hosszas rettegést követően szovjet megszállás alá kerültek, már le is írta, hogy elsősorban önmagát féltette: „Csak ne bántsanak!” Azaz vagy tudta, vagy abból, hogy a szülei bújtatták a szovjetek előtt, arra következtetett, hogy különösen veszélyeztetett, ez tovább fokozta rettegését. Ennek ellenére az első tapasztalatok nem voltak olyan mértékben negatívak, mint amelyekre a propaganda alapján Klára számított: „Nagy esemény történt; du. 4 h. Bejöttek az oroszok!!! Nem csináltak semmit. [...] Megkérdezték, hogy van-e fegyver. Lejöttek a pincébe is. 2 rongyos pofa jött be. Szétnéztek, egy úrtól megkérdezték, hogy hány óra, annak elvették az óráját. Estére bemondták magukat vacsorára. Csak ne bántsanak! Ezen már túl estünk, de mi lesz tovább. Mindenki más érzéssel fogadta őket. Api rossz, Mami keserű, én félelemmel és gyűlölettel.”³⁶

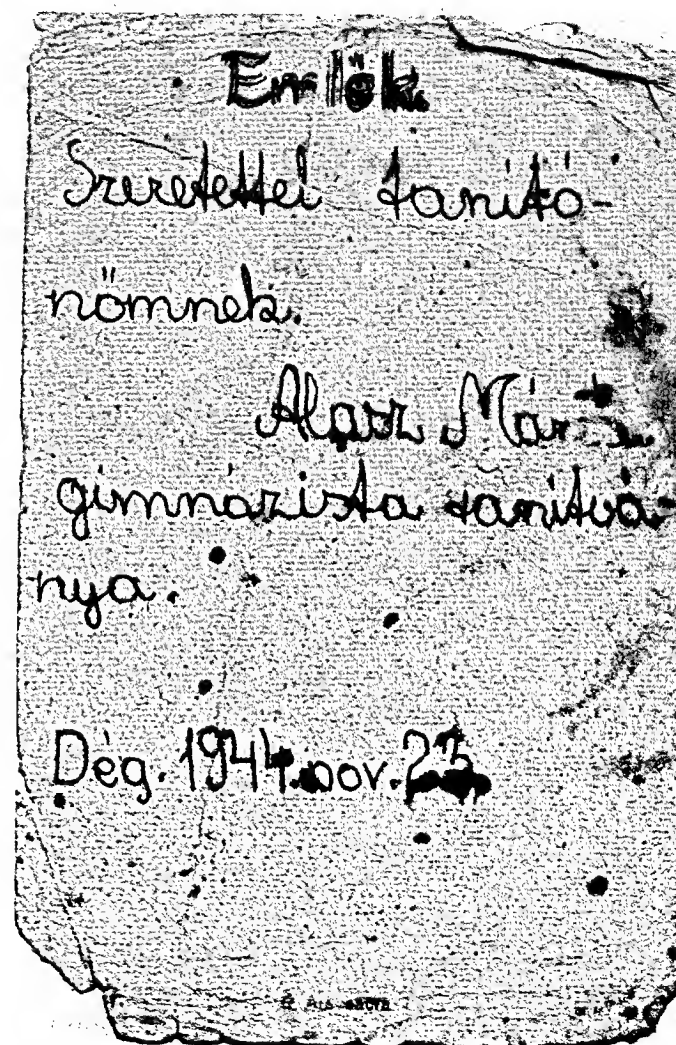
Nemcsak Klára és Erzsébet tartozott a menekültek közé, ugyanebben a sorsban osztozott Róza is, aki Erdélyben kezdte volna meg a tanévet 1944 szeptemberében, ha nem ér hamarabb oda a front. Lányára pedig a szülei vigyáztak Erdélyben. Így azonban 1944 augusztusában Debrecenen át Budapestre kényszerült menekülni, ahová október közepe kör-

³⁶ Márkossy, 1945. január 14.

nyékén érkezett, és a minisztérium Dégre nevezte ki tanítónak, ám ott a front közeledése miatt nem folyt tényleges oktatás. Egy helyi családnál szállt meg, ahová a német katonákat is beszállásolták, és a család két gyermekét tanította. A szovjet csapatok közeledéséről először decemberben írt: „Az oroszok, vagyis a szovjet csapatok közelednek. Én nem menekülök el. Gondolom, így alkalmam lesz arra, hogy hazamehessek. A németekkel jól vagyok. Hanssal sokat vagyunk együtt. Tetszeni, az őrmester tetszik. Ők azt tanácsolják, hogy menjek el. Hová? Kérdelem magamtól. Nem hiszem el azt, amit az oroszokról mondanak.”³⁷ A német katonák minden valószínűséggel azt tanácsolták neki, hogy meneküljön nyugatra, és talán a nők ellen elkövetett nemi erőszakról is beszéltek, ezt azonban Róza nem akarta elhinni. Mindez jelzi, hogy a katonák és a polgári lakosság körében egyaránt széles körben elterjedt volt a képzet, hogy a győztesek nemi erőszakot követnek el a legyőzötteken, ezt azonban mégsem tekintette mindenki reális veszélynek – valószínűleg Róza is a propaganda részének tartotta csupán. A „német barátok”³⁸ végül a civil lakosságot hátrahagyva néhány nappal később, december első napjaiban vonultak ki a községből, ekkor Róza az ő tanácsukra a helyi református tanítónehőz költözött. Másnap reggelre már el is foglalták a falut

³⁷ Bodó, 1944. december 2.

³⁸ Bodó, 1944. december 5.

Emléklap, amelyet Bodó Róza kapott egyik tanítványától rövid dégi tanítóskodása idején

a szovjetek, akikkel az első tapasztalatai pozitívak voltak, így a korábbi híreszteléseket teljesen alaptalannak vélte. A szovjetekre vonatkozó első bejegyzése jól illusztrálja, milyen sztereotípiákat kötött a katonák arcvonásaihoz. „Félve sietünk haza, éppen jókor, mert már az udvaron vannak. A lakást átkutatják, de nem bántanak. Hozzánk három tiszt jön lakni. Két őrnagy, egy kapitány. Az őrnagy tatar, olyan jó magyaros képe van. A második zsidó bankár, a harmadik hivatásos katona, igen fixíroz. Együtt vacsorázunk. Már kételkedem abban, hogy igaz, amit beszélnek róluk. A házigazda tisztséget átveszi az őrnagy.”³⁹

Rózához hasonlóan erdélyi menekült volt Szabó Magdolna is, akit 18 évesen éppen azért küldtek a szülei Szovátáról a fővárosi rokonokhoz, mert attól tartottak, hogy a katonák megerőszakolják. A menekülés során ismerkedett meg egy nála idősebb nyilas férfival, akibe szerelmes lett. A férfinak megesküdött, hogy öngyilkos lesz abban az esetben, ha az orosz katonák meg akarnák erőszakolni. Ehhez januárban mérget is kapott szerelmétől. A vallásos református Magdolnának azonban lelkiismeret-furdalást okozott az öngyilkosságra vonatkozó ígérete: „Nem félek a haláltól, de ilyen úton nem akarom, és mégis meg kell tennem, mert eskü kötelez. Meg tudja ezt érteni valaki? És meg tudja a Jóisten ezt bocsátani? Meg a szüleim? Lesz erőm hozzá? De

³⁹ Uo.

nem akarok gyáva lenni. Ó, de jó volna erről beszélni valakivel!”⁴⁰ Ekkor úgy látta, hogy minden félelme ellenére sem tudna öngyilkos lenni, csupán a távolban lévő szerelmének tett esküje kötelezi őt arra, hogy ezt akarata ellenére megtegye.

Már több mint egy hete „voltak ruszlik”, azaz tartott az orosz megszállás, amikor 1945 januárjában Magdolna megpróbálta összefoglalni addigi tapasztalatait. Ő is úgy látta, akárcsak a tizennyolc éves, római katolikus Molnár Margit, hogy a propaganda nem szólt igazat, mert esetében a szovjet hadsereggel kapcsolatos első tapasztalatok pozitívak voltak. Szabó Magdolna helyzete más volt, mint a ház többi lakójáé, mert ő tudott románul, így őt nevezték ki tolmácsnak. Félelmében a következő napokban állandóan magánál, a muffjában tartotta a mérget, amelyet a nyilastól kapott. Nemcsak az esetleges nemi erőszak miatt gyötörte félelem, hanem azért is, hogy merne-e öngyilkos lenni, ha arra kerülne a sor: „(bár nem tudom elképzelni se, hogy megtegyem) még végszükségben használhatom. Teljesen és rendületlenül hiszem, hogy a Jóisten megsegít, és nem érhet baj.”⁴¹ Bejegyzései azt mutatják, hogy az öngyilkosságtól és az őt erre kötelező eskütől ekkor már jobban félt, mint a nemi erőszaktól. Naplójában ekkor még csak rablásokról számol be, így arról, hogy mindenkinek elvitték a

⁴⁰ Szabó 2011, 169. 1944. december 31.

⁴¹ Uo. 175. 1945. január 20.

karóráját: „Ezen az éjszakán kóstoltuk meg a foglyok életét. Szó nélkül engedelmessédj, mert ha nem, meghalsz! Tűrj és hallgass!”⁴² Mivel abban a házban, ahol lakott, senkinek sem esett baja, mindennek ellenére úgy látta: „Eddig, hála a jó istennek, mi úsztuk meg legszebben a megszállást.”⁴³

A pesti bérházban a lakók attól tartottak, hogy az orosz katonák nemi erőszakot követnek el a nőknél, és úgy vélték, veszélyesebb, ha egyedül vannak. Ezért nem mentek fel a lakásokba, hanem akárcsak az ostrom idején, a pincében maradtak, abban a reményben, hogy ha többen vannak, a katonák nem merik őket bántani. „Első benyomás? Most még a hangjuktól is irtózom. »Nye szjuda!«⁴⁴ Elég ahhoz, hogy az ágy mögé húzódjam. Ma nem ezt tettem. Összeszorítottam a fogam, a kezem összekulcsolódott erősen, és Istentől kértem a segítséget. Ő meg is adta. Nem ért bántódás. A három részeg, miután egy lövést leadtak a falba, eltávozott.”⁴⁵

A megszállás első napjaiban Magdolna mindig megemlítette a naplójában, amikor nappal a lakásokban tartózkodtak, és külön kiemelte, hogyha fent is aludtak, mert az kiváltképpen veszélyesnek

⁴² Uo.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Szabó nem tudott oroszul, így fonetikusan írta le a hallott beszédet. Itt valószínűleg nem a „nye szjuda” (Ne ide!) kifejezésre, hanem az „igyi szjuda” mondatra utalhatott, ami azt jelenti „gyere ide”

⁴⁵ Szabó 2011, 176. 1945. január 20.

számított. „Bár statárium van kihirdetve, sajnos még mindig sok szörnyűséget csinálnak a muszkák. Például az előbb volt itt egy lány, aki az Üllői út 5-ből jött, mert az oroszok a nőket el akarják onnan vinni táncolni. Úgy menekült el onnan. A Kati kislánya beteg lett, de az orvosnő csak tegnap jött ki, mert mikor megígérte, beállított hozzá négy részeg katona az Üllői út 18-ba, és egy nőt a ház szeme láttára becsuteltettek meg, és többet elhurcoltak. A kapuban egy fegyveres vigyázott, hogy senki ne zavarja meg őket.”⁴⁶ Arról, hogy a bérházon kívül mi történik, csak keveset tudott, mert a biztonság kedvéért nem lépett ki az utcára, ahol szovjet katonák jártak. Ennek ellenére a nemi erőszak híre eljutott hozzá, és így három héttel korábbi véleményét, amelyben a szovjetek erőszakoskodásáról szóló híreket alaptalan hangulatkeltésnek minősítette, revideálta naplójában. „Propaganda? Nem, ez a valóság. Sorra becsuteltetnek meg fiatal, ártatlan nőket a legaljasabb módon. Például a 15-ből a festő lányát (18 éves) elvitték a társával együtt a Vámházba, s ott tíz katona este 8-tól reggel 6-ig adta egymás kezére őket. Német és magyar hősi halottak tetemei között végezték aljas garázdálkodásukat, s fekhelyül egy halott katonáról leszedett köpenyt terítettek. A leánya ma itt járt. Tönkre van téve, s csak alig von-szolja magát.”⁴⁷

⁴⁶ Uo. 177. 1945. január 22.

⁴⁷ Szabó 2011, 181. 1945. január 25.

Szabó Magdolnához hasonlóan Bicskey Erzsébet – a vélt vagy valós társadalmi elvárásokat érzékelve és a házasság előtti szexuális élet tilalmát életbevágóan fontosnak véelve – ugyancsak az öngyilkosság szándékát fogalmazta meg már hónapokkal a tényleges áldozattá válása előtt. Legfőképpen az ő édesanyjában élhetett erősen a fiatal lányok megerőszakolásának a képe, aki úgy döntött, hogy két lányával elmenekül a Nyírség felé közeledő front elől. Ez a félelem már egy hónappal a tényleges elutazásuk előtt megfogalmazódott a naplóban, minden bizonnyal nemcsak a propagandának, és ebből következőleg a közbeszédnek alkotta elemét, hanem a privát, családi beszélgetéseknek is fontos részét képezte az orosz megszállás lehetséges tapasztalatainak latolgatása és azon belül is a nemi erőszak rémképe. „Bombát még eddig nem kaptunk, de nagyobb városaink romokban hevernek. Az oroszok betörték Erdélybe és feltartóztathatatlanul vonulnak előre. Kolozsvárt már kiürítették. Szegény Nusa. Hiába hős katonáink vitézsége, bátorsága a tízszeres, százszoros túlerővel szemben. Mi lesz a sorsa a szűzi leányoknak? Mindenkit megbecstelelni az orosz. Márpedig akkor jöjjön inkább a halál. Ó, nem jó erre gondolni, ami a közeli napokban már valóság lesz.”⁴⁸ Az öngyilkosság és a nemi erőszak kapcsán még vissza fogok térni a későbbiekben az ő feljegyzéseire, annak tárgyalásakor, hogy milyen

⁴⁸ Bicskey, 1944. szeptember 17.

társadalmi és pszichés nyomások nehezedtek az áldozattá vált nőkre.

A fentieket összegezve a front átvonulása előtt és alatt a keresztény lányok többnyire az orosz katonák potenciális áldozataként tekintettek önmagukra. Bár Róza esete éppen ezt árnyalja, hiszen ő mindvégig nem vette komolyan a propaganda mögött meghúzódó valós fenyegetettséget – igaz, ő legalább húsz évvel volt idősebb a naplóíró kamaszlányoknál. A két világháború között üldözött, zsidó fiatalok naplójában felszabadulásuk előtt nem jelenik meg a megerőszakolástól való rettegés. Esetükben ezt talán felülírta, hogy a szovjet hadsereg megjelenésétől az üldöztetés végét remélték. Másrészt általános volt az a toposz a zsidók körében, hogy a szovjet katonák szenvedéseik miatt tiszteltben fogják őket tartani. Jól illusztrálja ezt zsidó származású római katolikus Ecséri Lilla naplója, aki nem félt attól, hogy megerőszakolhatják: „A lányok és mindenki szörnyen félt, hogy a tovarisok megbecstelenítenek minket. Én csak röhögtem, és egyáltalán nem féltam.”⁴⁹

A Szovjetunióhoz, illetve a kommunizmushoz való személyes viszony és az arról alkotott különféle elképzelések, összességében pedig a politikai identitás nagyban meghatározta, hogy a nők potenciális áldozatként tekintettek-e magukra azt megelőzően, hogy a Vörös Hadsereg tagjaival ténylegesen talál-

⁴⁹ Ecséri 1995, 78. 1945. február 9.

koztak. A fenti elemzések arra mutattak rá, hogy a keresztények körében a propagandának ez az eleme talán jobban hatott. A 17 éves Ecséri Lillához hasonlóan vélekedett a majdnem kétszer olyan idős Gyarmati Fanni is. Ő alapvetően szintén a nyilas propaganda részének tekintette a nemi erőszakról szóló híreket, amelyek így önmagukban hiteltelenek voltak számára. A felszabadítottakat és korábban üldözötteket bántalmazó katonák képe egyszerűen nem volt összeegyeztethető azzal a naiv lelkesedéssel, amellyel a szovjet katonákra, az ideológiára és végül soron a Szovjetunióra tekintett. Gyarmati a szovjet katonákban egyértelműen felszabadítót látott, akiknek megmenekülését, az élete megmentését köszönheti. Azt azonban ő is feljegyezte a naplójában, hogy ekkorra már a nők nemcsak azt latolgatták az óvóhelyeken, hogy a katonák áldozatává válnak-e, hanem azt is, hogy hány alkalommal. Az ostrom alatt Budán bujkált, majd a már szovjetek által ellenőrzött területen Gyarmati Fanni a mellett próbált érvelni, hogy a hasonló félelmek feleslegesek és alaptalanok a nők körében. Környezete tagjainak ilyen megnyilvánulásait a nyilas hangulatkeltés hatásaként értelmezte. „Az egyik cseléd megjegyzi: evvel az eggyel, nem bánom már, lefeküdnék, csak többel ne kelljen. Egészen elhűlök. Ez is lehetséges? Meggyőződéssel nyugtatom meg, hogy ugyan, ilyenre nem kerülhet sor.”⁵⁰ Valószínűtlen, hogy a légoltalmi pincék mé-

⁵⁰ Gyarmati 2014, 371. 1945. január 13

lyén csak a cselédek nyomasztotta volna ez a félelem. Abban, hogy Gyarmati éppen az ő beszélgetésük emlékét konstruálta meg naplójában, talán az is szerepet játszhatott, hogy ehhez társadalmi csoporthoz – azaz a cselédekhez – a kicsapongó szexuális magatartás képzetét társították a kortársak. Hiszen a szöveg első fele éppen arról szól, hogy egyikük már önként kínálta volna fel magát egy bizonyos szovjet katonának. Fanni szerint ez a tömeges nemi erőszak előli menekülési stratégia sehogyan sem volt összeegyeztethető a tisztességes nőkről alkotott képzetével. Ugyanakkor, amint ezt későbbi még látni fogjuk, igencsak elterjedt lehetett. Gyarmati társadalomképéről még ugyancsak lesz szó, ahogyan arról is, mennyire eltérően vonta meg a cselédek és tartóik áldozattá válásának morális mérlegét.

A holokauszt-túlélőket az első pozitív tapasztalatok után teljes sokként érte a felszabadító katonák nőkkel szembeni magatartása. A nagykanizsai Ausch Klára 1945 májusában vetette papírra visszaemlékezését, amelyben az Auschwitzban elszenvedett szörnyűségeknek állított emléket. Ez a szöveg értékes kútforrás lehetne azoknak a kutatásoknak, amelyek a népiertást a nemek szempontjából elemzik, jelenlegi vizsgálódásunknak azonban elsősorban a háború és a front női tapasztalata áll a középpontjában. Ausch Klára naplója is egyértelműen bizonyítja, milyen megdöbbentő és teljesen váratlan volt a holokausztot frissen túlélő, testileg-lelkileg megtört nők számára az orosz katonák viselkedése.

Az evésnek központi szerepe van Klára visszaemlékezésében. Nem véltelen, milyen részletesen és érzékletesen írta le, hogy az éhezés kínjai után végre korlátlan mennyiségben állt étel a rendelkezésére: „Kényelmesen eszem: egyik kezemben sonka, a másik kezemmel egy nagy üveg rumos meggybe markolok és nyalogatom az ujjaimat. Hatalmas, erős orosz férfi lép be, kér tőlem valamit, de nem értem, hogy mit. Feléje nyújtom a sönkát, a fejemhez vágja. Mutatok a rumos meggyre, azt sem akarja. Végre rájövök, mit akar... Szaladok az ajtó felé, de elállja az utamat. S ekkor, mint mindig, ha baj van, ott terem Mancsi. Együtt könyörgünk az oroszoknak, hogy engedjen ki bennünket, ám nem mozdul az ajtóból, mert részeg. Olyan hangosan ordítunk, hogy két katona hátulról benyomja az ajtót. Amíg az orosz magyarázkodik, lerohanok a lépcsőn. [...] A történetek óta valósággal iszonyodom a katonáktól, ha jönnek a német nőkkel, én bujkálok. Kati csúfol miatta, de egyszer majdnem ő is pórul jár, s attól kezdve megérti a viselkedésem.”⁵¹ Ekkor Klára is kénytelen volt egy védekezési stratégiát alkalmazni. Ha egyedül volt, akkor egy ideig barátságosan beszélgetett a katonákkal, majd bocsánatot kért mondván, hogy egy pillanatra kimegy, és elbújt. Hazafelé többnyire minden éjszakát más és más helyen töltöttek. Ezeket a helyeket már korábban mások is használták, és az ajtókat nem lehetett bezárni, de bármit is tet-

⁵¹ Auschwitz 2004, 84.

tek eléjük, a katonák benyomták, így szabad volt a bejárásuk, és nem volt ellenük védelem. Csak a betegség biztosított a hazatérő nők számára védelmet. Állandó hasmenés kínozták őket, így vödörnyi ürüléket tettek a szobába, és annak szaga elriasztotta a katonákat, ha pedig még ez sem, akkor azt állították, hogy tifuszosok. Ez volt a leghatásosabb, de teljes biztonságot ez sem nyújtott: „Borzasztó ez az idegjáték!”

Az első traumatikus élmény mély nyomot hagyott Klarában, és ezt követően félt a katonáktól, a közeledésüket mindig a nemi erőszak kezdőpontjaként értékelte, és ennek megfelelően reagált a veszélyre, fizikailag próbált ellenállni. „Egy középkorú ezredes mindenáron az ölébe akar venni. Összekaromlom és megharapom. Végül megmagyarázza, hogy ukrainai feleségét és 16 éves lányát pusztították el a németek. Nem akar bántani, csak a lányát látja bennem. Mikor megtudom, hogy zsidó, nekibátorodom, és felháborodva mesélem, hogy azért félek, mert első nap megijesztett egy katona. Ő mentetetni próbálja, meg aztán semmi sem történt, de én nem tudok megbocsátani, és továbbra is kerülöm az egyenruhásokat.”⁵² Más alkalommal az egyik katona kenyeret ajánlott neki, de ezt is gyanakodva figyelte, amikor egy idegen házhoz vezette „Elindulok vele, de az ajtó előtt megállok. Ha akar adni valamit, hozza ki, én ugyan be nem megyek. Egy hirtelen mozdulattal

⁵² Uo. 85.

megragadja a karom és behúz a házba. A szomszéd szobában négy férfi kártyázik, mindenesetre megnyugtatóbb, mint ha senki sem lenne az épületben. A katona egy nagy bögrét tesz elé, na jól néz ki, most leitat, úgy remegek, mint a nyárfalevél. Kis idő múlva észreveszem, hogy tejet adott.”⁵³

Hallgatva szólni:

„egész énem tiltakozott az ellen”

Az e könyv középpontjában álló három napló nagyban eltér egymástól, különösen Bodó feljegyzései különböznek Gyarmati Fanni és Bicskey Erzsébet írásaitól. Így összehasonlításuk igencsak nehézkes, ezért külön fejezetekben végzem el a vizsgálatukat. Bodó Róza feljegyzései nem lelki naplók: inkább csak a körülötte zajló eseményeket örökítette meg, azt azonban már nem dokumentálta, hogy azok miként hatottak rá. Az ő naplójában közvetlenül a megerőszakolása után keletkezett bejegyzései dokumentálják pszichés háritómechanizmusait, amelyek révén tagadni igyekezett a szörnyűség mértékét, és ennek volt része az is, hogy nagyon röviden írt arról, ami történt.

1944 decemberében Róza erdélyi menekültként Dégen tanított. Miután a német katonák távoztak a faluból, egyre több orosz katonát szállásoltak be ah-

⁵³ Uo. 88.

hoz a családhoz, ahol ő is lakott, így a református tanítónővel a jegyzőhöz költözött át éjszakára. Ott ugyancsak szovjet katonák voltak, így a konyhában húzták meg magukat, ahol nem voltak férfiak, napközben azonban korábbi otthonukban tartózkodtak. Róza nem hitte el a szovjet csapatok magatartásáról szóló korábbi híreket, ennek ellenére az idő múlásával mégis igaznak tartotta azokat, és igyekezett elbújni a katonák elől. „Életem legborzasztóbb éjszakája. Este újból elmentem otthonról. Valami rosszat sejtve kértem a nénit, hogy ne menjen el hazulról. Nem hallgatott rám, sőt haragudott. Úgy 10 óraker négy orosz lépett be. Az egyik ijesztően csúnya, s már nem is olyan fiatal. Nem volt időm elbújni. Mikor Rádi a vacsorát bevitte, azt követelték, hogy én szolgáljam fel az enniivalót. Bevíve a vacsorát, az a csúnya mindjárt az ölébe húzott. Nagyon meg lehettem ijedve, mert a másik azt mondotta, üljek a székre, nem bántanak. Azon törtem a fejem, hogy tudnék ebből a kényes helyzetből menekülni. Olyan önkéntelenül s hirtelen felálltam és Olgától a kulcsot kérve hazaszaladtam. A padláson elbújtam. Egyszer csak hallom, hogy a lakásunk ajtaját feltörik, de én nyugodtan s mégis irtózáttal gondoltam arra, hogy mit csinálhatnak, és remegtem attól, hogy mikor fedeznek fel rejtekhelyemen. Nem sokáig tartott nyugalmam. A padlásajtó felnyílt s egy orosz zseblámpával kutatva rám világított, nagyot ordítva nekem rohant. Én ellenkeztem, végül összeestem, akkor a hajamnál fogva húzott a földön. Hogy kerültem

le a padlásról, nem tudom.⁵⁴ Magamhoz térve, az orosz karjai közt találtam magam. Összerázkódva az ijedségtől felkiáltottam, mert ugyanaz a csúnya orosz volt, akitől menekültem. Úgy látszik, csak arra várt, hogy magamhoz térjek. Négyyszer tett magáévá, közben levetkőztetett és utálatos csókjaival halmozott el. Aztán nem tudom, mi történt. Mikor felébredtem, egy fiatal orosz simogatott. Megijedve, hogy ez is vágyait akarja kielégíteni, sírni, könnyö-zni kezdtem, ő megcirógatott és nem bántott. Las-san reggel is volt. A lakás fölforgatva, kirabolva.”⁵⁵

Az első nemi erőszak személyes tapasztalatát követően Róza rádöbbsent arra, hogy egyedül nem képes magát a katonák újabb erőszakától megvédeni. Másnap egy őrnagy szállásolta be magát hozzájuk „Tiszta, jóképű, komoly.”⁵⁶ A jóképűségét talán az előző napi katonával állította szembe, akinek csúnyaságáról többször is említést tett. A csúnyaságot nem feltétlenül esztétikai értelemben használta Róza. Az abortuszkérelmeket és női autobiografikus szövegeket vizsgálva Atina Grossmann rámutat arra, hogy a német nők a nemi erőszakot elkövetők kategorizálásánál a náci faji képzeteket használták.⁵⁷ Így

⁵⁴ A tollal írt mondat fölé a következő ceruzával írt mondatot szúrta be, valószínűleg kiegészítésként a napló későbbi újraolvasásakor: „Újra világosság egy másik bukkan fel pisztolyt fog rám”.

⁵⁵ Bodó, 1944. december 10

⁵⁶ Bodó, 1944. december 11.

⁵⁷ Grossmann 1995, 57–60.

[illegible]

Bodó Róza feljegyzése 1944. december 10-én

az elkövetőket döntően alsóbbrendűnek és barbárnak tekintették, és többnyire mongolként azonosították. Lehetséges, hogy az elkövető katona csúnyasága, amelyet Róza többször is hangsúlyoz, nem jelent mást, mint radikálisan idegent és szokatlant. Míg a katona fizikai erőt alkalmazva erőszakolta meg, addig az őrnagy megzsarolta, s a védelem biztosításáért szexuális szolgáltatást várt el. Az általa biztosított védelem azt is jelentette, hogy Róza így elkerülheti kollektív erőszakot. „Azt mondotta, hogy velem akar pezsgőt inni. Féltém, de mégis, mikor azt mondotta, hogy elmegy tőlünk, inkább arra gondoltam, ez tiszta s esetleg jöhetne valami mocskos, csavargóbanda. Ittunk, énekelt.”⁵⁸ A tisztaságára tett megjegyzés alatt nemcsak a ruházatára való utalást kell érteni, hanem mivel a bejegyzés retrospektíve született, ebben a kontextusban elsősorban azt jelentette, hogy nem nemi beteg, azaz tiszta. Míg az előző napot, azaz 1944. december 10-ét élete legborzasztóbb napjának nevezte, a következő napot is – amikor más módszerekkel, de ugyancsak akarata ellenére kényszerítették nemi aktusra – igyekezett egy jelzős szerkezettel jellemezni. „Azt az estét elnevezhetem borzasztó szép éjszakának. Borzasztó volt, mert egész énem tiltakozott az ellen. Szép volt, mert igyekezett széppé tenni. Kedves volt, figyelmes, úriember: Ivánov Péter.”⁵⁹ Az egymásnak teljesen ellentmondó és nem

⁵⁸ Bodó, 1944. december 11.

⁵⁹ Uo.

összeillő jelzők használata is azt jelzi, hogy szörnyű élmény volt számára az az éjszaka. Újabb megerőszkolásának történetét olyan narratívába igyekezett foglalni, amellyel annak traumatikus voltát tagadta. Ennek egyik eszköze volt a nyelvhasználata: az, hogy az erőszak elkövetőjével kapcsolatban nem alkalmazott negatív jelzőket, sőt éppen ellenkezőleg. A nyelvi szinten, a jelzőkben megjelenő háritásnak elsősorban a stressz és a szorongás csökkentése volt a célja: olyan szöveget hozott létre, amellyel nem olyan szörnyűként írja le az eseményt, mint amilyen az ténylegesen volt. Mindennek a csúcspontja, hogy úriembernek, kedvesnek és figyelmesnek nevezte az orosz katonát, aki megerőszkolta. Egyértelmű, hogy a nemi aktus kényszer hatására történt: „egész énem tiltakozott az ellen”.⁶⁰ E szexuális aktusban a kikényszerített alku részeként a nő a védelem fejében a saját teste feletti rendelkezést adta át a férfinak.⁶¹ Számos más kutatás is rámutatott arra – például a Hillers-féle napló elemzése kapcsán –, hogy az ilyen jellegű szexuális trauma a fronton általános életbenmaradási stratégia volt a nők körében.⁶²

Róza a későbbiekben számított a szovjet őrnagy segítségére, így amikor másnap este „egy kapi-

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Hájková 2013, 503–504.

⁶² Sem itt, sem pedig a tanulmány későbbi részében nem használom a prostitúció kifejezést, mert nemcsak megbélyegző és egyben morális ítéletet is hordoz, hanem inadekvát is.

tány jött értem”,⁶³ minden bizonnyal azért, hogy ő is nemi aktusra kényszerítse, az őrnagyhoz menekült, így a további napokat sikerült nemi erőszak nélkül átvészelnie. A megszállás első időszakáról így tudósít naplójában: „Edények, ételhulladék, baromfitollak mutatták azt, hogy itt egy horda él. Az utcán a falu lakói nem láthatók. Mindenki bujkál. A leányok este, a fiúk nappal. Már így lesz mindig. Sokszor azt hiszem, nem bírom sokáig.”⁶⁴ Éjszakánként azonban továbbra sem érezte magát biztonságban, különösen azért, mert továbbra is együtt lakott a helyi tanítónővel, K. Olgával. A karácsonyt is együtt ünnepelték, és karácsonyfát is állítottak: „A karácsonyfán a gyertyák kigyúltak. Egy röpké pillanatra, mintha [el]felejtettem volna azt, hogy idegenbe vagyok. Végtelenül hálás volt Olga és Terike, hogy apró gyöngymunkával kedveskedtem nekik. Még ezen szenteste is félelemmel telt szívvel tértünk nyugovóra. Békét kérve a jó Istentől s abban a reményben, hogy nem tart soká a szenvedés, imára kulcsolt kézzel és könnyezve, az álom lezárta szemünket.”⁶⁵ Abban, hogy a későbbi nemi erőszakokat elkerülte, nagy szerepe volt, hogy igyekezett nem kimenni az utcára, ahol a katonák megláthatták. Másrészt jobban odafigyeltek arra, hogy kinek nyitnak ajtót: az ajtó előtt hallga-

⁶³ Bodó, 1944. december 12.

⁶⁴ Bodó, 1944. december 16.

⁶⁵ Bodó, 1944. december 24.

tódzva állapították meg, hogy milyen nemzetiségű személy kér bebocsátást, és ha orosz, akkor a nők elbújtak. Végül a két tanítónő, Róza és Olga, annak érdekében, hogy legyen egy férfi is a háznál, egy – minden bizonnyal menekülő – gyógyszerésznek adtak otthont.

Az orosz katonák is felismerték a fent említett védekezési stratégiákat, és igyekeztek ezeket kijátszani. Annak következtében, hogy már lassan egy hónap telt el az első megbecstelenítését követően, Róza abban reménykedett, biztonságban van. „Már azt gondoltam, hogy szűnni fog ennek az erkölcs-telen hordának a munkája. Nem, ma este megint zörögnek, de magyarul beszélnek. Nem is igyekeztünk elbújni, de megjártuk, mert egy orosz kapitány a legényével lépett be. Egy magyar fiút kényszerítették arra, hogy hozzám vezesse, a tanító nénihez. Előbb örvendeztem, mert rám sem nézett, de igen korai volt az örömöm. A háziakat elküldötte és azt mondta, hogyha kiszaladok, rám lő. Ha nem lenne meg bennem az a vágy, hogy haza kell jutnom, akkor beletörődnék és meghalnék nyugodtan. Olga kedves volt, nem akart magamra hagyni. Bizony a gyógyszerész úr, aki akkor nálunk lakott, más véleményen volt. Még az arcát sem dugta ki, pedig azért vette a házhoz Olga, hogy férfi legyen. Sajnos, evvel jól bevásároltunk. Az éjszakát vele [az orosz kapitánnyal – K. G.] töltöttem. Egy tiszta ember, tehát nem irtóztam tőle már csak azért is, mert jóképű volt. Az igazolványomat elvette.

Nem is láttam többé.”⁶⁶ A harmadik megerőszőkolásának az emlékénel is ugyanazt az elbeszélés-technikát alkalmazta, mint a másodiknál. A teljes egészében idézett napi bejegyzésből látható, hogy csupán két mondat foglalkozott magával a nemi erőszakkal, a többiben annak az előzményeit és körülményeit írta le. A borzalmas tapasztalat emlékei között olyan módon szelektált, hogy annak szörnyűségét ne részletezze, a megalkotott történet által tagadja a trauma tényleges borzalmát. Ehelyett fedőemlékeket írt, amelyekkel az erőszak élményét és az annak elkövetőjét utólag pozitívként láttató emlékeket sorolta fel. Például hogy a tiszt, aki nemi aktusra kényszerítette, tiszta és jóképű volt. A korábbi nemi erőszakról szóló bejegyzésében szinte ugyanezeket a jelzőket használta: ezeket azonban nem a realitás leírásának kell tekinteni, hanem egy hárító-tagadó narratíva részeként lehet inkább értelmezni. Egy félmondattal, „tehát nem irtóztam tőle már csak azért is, mert jóképű volt”⁶⁷ mintha utólag a rá nehezedő kényszert is kisebbnek akarta volna láttatni a szövegében. Holott a beszámoló korábbi részeiből kiderül, hogy a katona azzal fenyegette meg, lelövi, ha ellenáll. A nemi erőszak többszörösen nem volt elbeszélhető számára, egyrészt olyan sokkoló tapasztalatként, amely önmagában elbeszélhetetlen volt, másrészt a szexualitás és

⁶⁶ Bodó, 1945. január 10.

⁶⁷ Uo.

az azzal összefüggő témák önmagukban is tabunak minősültek, így csak utalni tudott rá: „Az éjszakát vele töltöttem.”⁶⁸

„Foghúzás” – a relativálás árnyalatai

Bár Róza nemi erőszakról alkotott narratívájában is megtalálható a relativálás, teljes egyértelműséggel az Fanni naplójában érhető tetten. Ezekben az esetekben az áldozat olyan szöveget hozott létre, amelyben a szenvedés mértékét viszonylagossá igyekezett tenni, Róza estében ez inkább csak abban nyilvánult meg, hogy magát a szenvedést tagadta. Ugyanakkor a szexualitás is eltérőképpen volt számukra elbeszélhető, hiszen e téma kapcsán az öncenzúra legszemélyesebb határai nyilvánultak meg. Magát a testiséget és a velük történekről való írást mindketten tabunak tekintették, de az elbeszélhetetlen elbeszélésére eltérő nyelvi elemeket használtak, azaz az utalások hálójának eltérő rendszerét alkották meg.

Fanni Budán bujkált az unokahúgával, amikor az általa felszabadítónak tekintett szovjet csapatok megérkeztek. Az első nemierőszak-kísérletet 1945. január 5-én szenvedte el egy általa mongolként azonosított katona részéről, ennek emlékét azonban csak egy szűk héttel később alkotta meg a naplójá-

⁶⁸ Uo.

ban. Ha ezt összevetjük a Róza által írt szöveggel, számos eltérés rajzolódik ki, mégis a korábban leírt pszichés védekezési stratégia jelenik meg itt is, azaz a nemi erőszak traumájának súlyát igyekezett ő is tompítani. E törekvés csúcspontjaként a nemi erőszak tárgyalása végén a következőképpen összegezte a vele történeteket: „Nem tudok haragudni rá, megsimogatom a kerek puha arcát, és kérem, hogy ne, ne! Érzem, hogy már túl is van rajta, és nem is volt benne aktív részem. Már szinte hálás vagyok, hogy csak ennyi volt, és így.”⁶⁹ A trauma részletekbe menő felelevenítése és leírása, valamint a szexualitás mint tabu is gátolta, hogy elbeszélje, ténylegesen mi történt vele. Így tulajdonképpen csupán az derül ki a naplóbejegyzéséből, hogy mi nem történt vele, azaz nem erőszakolták meg, ennek ellenére ezt ekként élte meg, mert ugyanebben a bejegyzésben a meggyalázásaként definiálta a történeteket. Másrészt Rózától eltérően úgy írta meg a szöveget, mint aki mindvégig tudatában volt a vele történő szörnyűségeknek, ezzel nem személytelen tárgyként jelenítette meg önmagát. Úgy ábrázolta magát naplójában, mint aki érzékeli és ellenőrzi, mi történik vele, még akkor is, ha ennek menetét irányítani nem tudja („még meg tudom figyelni”, „kontroll működik bennem”, „kontroll veszi észre”). Ezt egyértelműen jelzi a szóhasználat és az, hogy emlékei között miként szelektált olyan momentumokat keresve és al-

⁶⁹ Gyarmati 2014, 372. 1945. január 13.

kotva, amelyeket pozitívként és biztatóként tudott értelmezni, amelyekből erőt tudott meríteni, és táplálták azt az illúzióját, hogy talán nem fog bekövetkezni, amitől fél. Ebbe a szövegszerkesztési elvbe illeszkedik nemcsak az, hogy az egyik, ugyancsak az oroszok által elhurcolt nővel kapcsolatban megjegyezte: „egész derűs arccal” ült az egyik orosz asztalnál, de még inkább az a jellemzés, ahogyan az őt megerősakoló katonát leírja, mondván, hogy az milyen „finom, gyöngéd” és „elegáns” mozdulattal nyitotta ki előtte az ajtót. Talán ez a valójában semmitmondó részlet is azt erősíthette benne, hogy az eseményeknek más kimenetele is lehet, és nem borzalmak következnek. Vagy éppen azt a célt szolgálták, hogy egy szűk héttel az események után már ne olyan borzalmasként tekintsen vissza a történetekre, és elbeszélhető, végül is pozitív kimenetelű történetet hozzon létre.

„Hermit nem látják, de engem észrevesz, felemeli az arcomat, és bevilágítja, hiába próbálkozom valami csúf grimasszal, hallom, hogy hív. Nem mozdulok. Megint hív sürgetőbben, felpillantok, hát a kis mongol áll előttem. A házmester undok pofájával találkozik a tekintetem, aki minden részvét nélkül int, hogy menni kell. Megindulok egész önkívületben szinte, kezemben szorongatva a rózsafüzéremet. Az előtérben látom, hogy ül az egyik csinos asszony egy asztalnál, egy másik orosz katonával, de egész derűs arccal. Erről utólag azt hallottam, hogy elengedték, mert éppen menstruált. Próbá-

lom magyarázni, hogy menekült zsidó vagyok, a gettóból menekültem, hagyjon, engedjen el, de nem enged, behív a mosókonyhába az óvóhely mellett. Kinyitja az ajtót előttem, és valami meglepően elegáns mozdulattal betessékel. Nagy rémületemben még meg tudom figyelni ezt, és kicsit megnyugtat ez a finom, gyöngéd mozdulat. Odabent a zseblámpa villanásánál azt látom, hogy valami pokróc van a földre vetve, arra mutat. Megint elkezdem a könyörgést, valami éber kontroll működik bennem a nyöszörgő rémület mellett, és ez a kontroll veszi észre mosolyogva, hogy félig angolul próbálok magyarázkodni, kérlelni. Hozzám lép, és megint azzal a meglepő, finom és gyöngéd mozdulattal átölel. Elfordítom az arcom, de érzem, hogy puha, kerek cipőarcát odadörzsöli. Aztán megint lámpavillanás, és odamutat a pokrócra. Nem mozdulok. Revolverhez nyúl, aztán azt magyarázza jelbeszéddel, hogy ne féljek. Valahogy az ujjával figyelmeztet, hogy nem lesz semmi baj. Térdre roskadok, felém hajol, átölel simogatva, lassan és gyöngéden, és hanyatt fektet. Szorongatom a rózsafüzért. Mikre gondolok, és kicsit örülök is már talán, hogy ezzel őt menthetem meg valami rossztól. Ami nyugtalanított, hogy nem veszem ki a szenvedésekből eléggé a részem, ez a nyugtalanság most megszűnt. A kis mongol a zseblámpával megvilágít, és a nadrágomat húzza lefelé. Nemigen engedem, összeszorítom magam. Nem törődik vele tovább. Sötét lesz, és fölém borul becézve és gyöngéden vigyázva, érzem, hogy

ölelni akar, de nem erőszakoskodik. Nem tudok haragudni rá, megsimogatom a kerek puha arcát, és kérem, hogy ne, ne! Érzem, hogy már túl is van rajta, és nem is volt benne aktív részem. Már szinte hálás vagyok, hogy csak ennyi volt, és így. Felugrik könnyedén, helyére igazítja a ruhámat, felsegít, és mivel végtelen szegyenkezve nyöszörgök, arcomba világít, hogy sírok-e. Szeméhez mutat, hogy ne sírjak. Kisgyérekiesen csucsorít, és mosolyog. Már mosolyognom kell nekem is. A vállamra vereget, átölel, aztán kezét nyújtja, és kezét ráz velem. Ez annak szólt talán, hogy folyton azt mondogattam, hogy én is kommunista vagyok, ne bántson. Aztán kinyitja előttem az ajtót. Fel se pillantva kibotorkálok, alig találok a helyemre az óvóhelyen. Aztán kicsit eszmélek, hogy voltaképpen nem is történt talán semmi baj, rosszabbul is történhetett volna.”⁷⁰ Ahogy visszaengedték a szovjet katonák, rögtön megkezdte a történetek elsődleges értékelését, hogy így enyhítse a szorongásból és félelemből fakadó stresszt. A néhány nappal későbbi naplójárás is ugyanezt a célt szolgálta: koherens, legalább önmaga számára elbeszélhető szöveget hozzon létre. Ennek részeként azt igyekezett felmérni, hogy mit jelent és mekkora a jelentősége az elszenvedett traumának. „Nagyon soká elmélkedem még magamban, kicsit összeszedelődzkődni igyekezve a belső zilaaltságból, hogy hát most »meggyaláztak«, ahogy

⁷⁰ Uo.

mondani szokták. Túl rajta már nem érzem egyáltalán olyan rémületesnek és tragikusnak, csak az zavar, hogy a galád házmester kijelenti: holnap aztán kezdődik ez előlről, mert mihelyt isznak, nem lehet bízni bennük.”⁷¹

Másnap sikerült a katonák figyelmét elkerülnie, azonban a 19 éves, Fanninál tízennégy évvel fiatalabb unokahúgát Milch Herminát észrevették, és őt erőszakolták meg. A naplója alapján Fanni többféle stratégiát alkalmazott, hogy hiányos orosz nyelvtudással hasson a katonákra. Ennek volt visszatérő eleme, hogy hangsúlyozta, ő üldözött zsidó – azt remélte, hogy ezzel hat rájuk, és együtt fognak vele érezni, csak később döbbsent rá, hogy ez teljesen haszontalan, és nem vezet eredményre. A zsidókra mint szenvedő csoportra való utalás és az azzal való azonosulás ebben a bejegyzésében eltérőképpen jelenik meg, és az, hogy mindkettőjüket – azaz az üldözött zsidó nőket – orosz katonák megbecsületítették, az eseményeknek egy olyan értelmezését vetette fel Fanniban, hogy újra ők a szenvedő csoport: Így önmagukat állította szembe „a szép árja hajadonokkal”, akik velük ellentétben ekkor sem, és a háború során korábban sem szenvedtek. „Aztán persze betoppannak a látogatók. Elsőnek két részeg, vad suhanc, az egyik, aki a karórát elvitte, a másik megint a szép, szőke Máriaért megy, akit tegnap elsőnek vittek ki, de annyira könyörög, és a mamá-

⁷¹ Uo. 373. 1945. január 13.

ja megint átkozódni kezd félelmes hisztériával, és a ház gyáva férfijai is megszólalnak, hogy hagyja őt, így aztán eláll. Aztán továbbmennek a soron, és a sarokban, a nagymama mellett, letakarva paplanokkal kihúzzák Hermit. Szorongatom a rózsafüzért és morzsolgatom, és kétségbeesem, de nincs erőm felállni, hogy inkább engem helyette. Így kimegy szegényke vad rémülettel az arcán, és semmi sem segít. Meg a szokásos cselédlány, akit a kapitány választott magának. Aztán feszült, szomorú várakozás. Mikor megjelenik, hangos zokogással borul Janira. Elvonulnak a sarokba, vattát kér, és próbálkozik megtörülközni. Tele vagyok lelki furdalással, miért engedtem, és közben itt rejtőzködnék a szép árja hajadonok, és mi mindketten megszenvedtünk azért, hogy ezt a sort, ezt az életformát választottuk a bujdosásban.”⁷² Később egy egész fejezet fog arról szólni, hogy a magát baloldali érzelműnek – sőt talán kommunistának – valló Gyarmati Fanni miként igyekezett olyan szöveget alkotni, amellyel a szovjet katonák által a nők ellen elkövetett atrocitásokat enyhébbként láttathatta. Ez nyelvi szinten már itt is megjelenik, amikor az életkorra utalva a külön kiemeli, hogy a támadók suhancok, azaz nagyon fiatalok voltak, később a feljegyzései állandó eleme lesz a katonák gyerekekhez hasonlítása.

A „ház gyáva férfijai” jelzős szerkezet használata azt jelzi, hogy a nemi erőszak és az, hogy erre sor

⁷² Uo. 373–374. 1945. január 13.

kerülhetett egyben a férfiakról alkotott korábbi képzeteket is aláásta a nők szemében, azaz az ő helyük-ről, szerepüktől és társadalmi funkciójukról korábban elsajátított és széles körben elterjedt tudásokat kikezdte. Így a saját csoport tagjaiként számontartott férfiakhoz társított toposzok, amely szerint ők nők védelmezői, de egyben ellenőrzői és uralói teljesen szertefoszlott – legalábbis ideiglenesen. Azaz az orosz megszállás első néhány hónapjában a férfikép – értve ezen a rájuk vonatkozó képzetek összességét – devalválódásáról beszélhetünk. Ugyanez rajzolódik ki Róza naplójából is, aki a megerőszkolásának az elbeszélésekor külön megjegyezte, hogy az a férfi nem tett semmit, akitől azt várták, hogy szimbolikus védelmet fog nyújtani, akár pusztá jelenléte által: „Még az arcát sem dugta ki, pedig azért vette a házhoz Olga, hogy férfi legyen. Sajnos, evvel jól bevásároltunk.”

Fanni és unokahúga később azzal próbáltak védekezni, hogy szemüveget vettek fel, hogy így idősebbnek és talán csúnyábbnak lássák őket. E megjegyzése későbbi részében, illetve máskor született írásaiban is egészen pontosan megfogalmazza, hogy milyen pszichés védekezési stratégiát követett a trauma relativálásakor. Ezt elsőként annak kapcsán említi, hogy miként próbálta a megerőszkolt unokahúgát megnyugtatni „[Hermina] csupa reszketés és siráncokozás szegényke, nem győzőm megnyugtatni és magyarázkodni: nem szabad ezt borzalomnak felfogni, bármilyen peches is volt sze-

gényke hozzám képest. Mondom: ez csak annyi, mint egy foghúzás, el fogja felejtteni hamarosan.”⁷³ A nemi erőszaknak a foghúzáshoz való hasonlítása azt is szolgálta, hogy környezete számára az ironia eszközével elbeszélhetőek legyenek a történetek. Többszörösen nem voltak szavak ugyanis ezek elbeszélésére, a szexualitás, különösen a nemi erőszak többszörösen tabunak számított. Így nemcsak a férfiak – később tárgyalandó okok miatt problémás – csoportjával nem tudtak arról beszélni, ami velük történt, hanem azokkal a nőkkel sem, akik nem váltak a katonák áldozatává. Ezért amikor olyan nők kérdezték állapotát felől, akiket nem gyaláztak meg, próbálta bagatellizálni az erőszak tényleges fájdalmát, így döntően egy foghúzáshoz hasonlította a történeteket: „Lenke testvér édes, csupa simogató szeretet, meséli, hogy sírt miattam, és vezekelt, mikor Ilitől hallotta a történeteket. Kicsit félve, hogy cinikusnak hisz, de nagyon tárgyilagosan meséltem el neki a történeteket, és kicsit inkább mosolygósan, mint kétségbeesve, de hát nem is tudnám másként. Meg akartam nyugtatni, hogy nem olyan borzasztó az egész, túl lehet élni, és ha Isten megsegít, és valóban nem lesz semmi következménye, hát nem több, mint egy foghúzás rosszízű emléke.”⁷⁴

⁷³ Uo. 374. 1945. január 13.

⁷⁴ Uo. 401. 1945. február 4.

Az értelem keresése a szenvedésben:
„csak Miklóst menthessem”

A nemi erőszak traumájával való megküzdés egyik módja az volt, hogy azt az áldozatok maguk választotta értelmezési keretükben helyezik el, így az részben kezelhetővé válik számukra, hiszen annak már személyes értelmet és jelentést tulajdonítanak. Az elszenvedett szörnyűségeknek tulajdonított értelem is egyénfüggő. Az áldozat világképe és értékrendje határozza meg, hogy milyen jelentést tulajdonít a történeteknek, milyen erők összjátékaként fogja föl azt, és mennyire és miként tekintette áldozathozatának az áldozattá válást, végül pedig hogy milyen transzcendens és/vagy e világi értelmet fedezett fel áldozathozatala mögött. Fanni és Erzsébet naplójából jól látható, hogy a személyes értelmezés születését mennyire meghatározta egyéni világfelfogásuk. Fanni a munkaszolgálatos férjéért való áldozathozatalként fogta fel a megerőszakolását, olyan módon, hogy ő is szenvedett, igaz másként és másoktól. A szenvedés mint érték – a szexuális traumák ekként való értelmezése – azért is volt fontos számára, mert így a szenvedők csoportjának részeként tudott önmagára tekinteni, és ezzel már egyértelmű volt, hogy nem a részvétlen, nem üldözött és nem szenvedő csoporthoz tartozik. Ő maga ezt a következőképpen fogalmazta meg: „Szorongatom a rózsafüzért, Mikre gondolok, és kicsit örülök is már talán, hogy ezzel őt menthetem meg valami

rossztól. Ami nyugtalanított, hogy nem veszem ki a szenvedésekből eléggé a részem, ez a nyugtalanság most megszűnt.”⁷⁵

Ugyanez a pszichés védekezési stratégia, azaz az eseményekbe mögöttes tartalom belevetítése jelenik meg későbbi bejegyzéseiben is, amikor a leg súlyosabb bántalmazásokat szenvedte el. Ekkor egy orosz katonát a többiek biztatására ténylegesen megerőszakolta, és mivel megpróbált ellenállni, meg is verte. Ekkor is az merült fel benne, hogy a saját szenvedései enyhíthetik talán férje szenvedéseit, azaz azok ellentételeként szolgálhatnak. Ezzel az értelmezéssel próbált értelmet adni az értelmetlenül elszenvedett erőszaknak, ezt a maga részéről a legértékesebbé váló áldozathozatalként értelmezve, így próbálta ezt a maga számára mégis elfogadhatóvá tenni, végső soron pedig belenyugodni. Saját szenvedéseinek értéként való meghatározása és ezeknek felajánlása egyértelműen a keresztény hagyományokban gyökerezik, hasonló lesz majd látható Erzsébet naplójának az elemzése kapcsán is, bár világképükből adódóan eltérő tartalmat tulajdonítottak a megerőszakolásuknak. „Rettenetesen összetörten maradtam ott. Nem lehetett tisztálkodni rendesen, csak kívülről, hideg lysoformos vízzel. Uramisten, mi lesz ebből? Nagyon letört, hogy megint én fogtam ki ezt, ha örültem is, hogy nem

⁷⁵ Uo. 372. 1945. január 13.

Hermi, de biztos mások nem szenvednek így. Igaz, hogy kívántam, hogy részt vehessek az áldozatokból, de megváltja-e ez valóban Mík szenvedéseit? Kábult, szörnyű fejfájással, mint a mumpsz idején, feküdtem álmatlanul reggelig.”⁷⁶

Két héttel később, 1945. februárjában már egy hónapja múlt annak, hogy megverték és megerőszakolták. Fanni legnagyobb rémületére még nem menstruált, és így már joggal tartott attól, hogy terhes. Ez a megerőszakolásához hasonló rémületet okozott neki, amit naplója nyelvhasználata is megerősít, pontosabban az, hogy kit említ meg a legsúlyosabb válsághelyzetekben. Akárcsak a megerőszakolásakor, hogy a terhességtől való retteget értellemmel töltse meg, és így az pozitív értelmet nyerjen, saját szenvedését ekkor is férje hazatéréseinek ellentételeként ajánlotta fel. „Még mindig nem menstruálok az óta az eset óta, közben egy hónapja már, és még nem látott orvos. Lacit akarom most már megvárni, és ő vigyen orvoshoz. Nem bírom a baráti szívességeket már ilyen tömegével és minden síkon, nem bírom ennek a kis opportunista orvosnak a nyájas nagylelkűségét, hogy megvizsgáljon és kezeljen. GO⁷⁷ biztosan nincs, mert annak már jelei lettek volna, de egyéb se legyen, édes Jézusom. Vagy mit bánom én, akármilyen is lehet és jöhet, mindent-mindent vállalok, csak Miklóst

⁷⁶ Uo. 415. 1945. január 18.

⁷⁷ Gonorrhoea (nemi betegség) rövidítése.

add vissza, őt hozd vissza épen, erősen, egészségesen, Uramisten.”⁷⁸

Más bejegyzéseiben eltérő nyelvi eszközökkel saját szenvedését relativálta, így csökkentve az emlék súlyát, ezért a környezetében olyan tragédiákat keresett, amelyek jelentősebbként voltak feltüntethetők. Ennek az összehasonlításnak a segítségével a szexuális traumák szörnyű tapasztalatát már kevésbé borzasztóként is láttathatta. „Közben szégyenkezem is kicsit, hogy amikor az egész budai hegyvidék egyetlen borzalmas temető, de egészen apokaliptikus arányokban, akkor ezek az én kis női nyavalygásaim számítanak”⁷⁹ – írta azon a napon, amikor sikertelen kísérletet tett egy szovjet katona újabb nemi erőszak miatti felelősségre vonására a szovjet katonai parancsnokságon. A szovjet parancsnokságra télen megtett út már önmagában is sokkoló volt, hiszen csak alig pár napja ért véget Budapest ostroma, és a tömegével az utak mentén heverő hullák látványa nagyon megrázta, a pusztítás mértéktelenségét addig, a pincéből jóval kevésbé érzekelte. Ebben az esetben a szexuális traumák tapasztalatát Budapest ostromával és a hullahegyekkel hasonlította össze. Ez nyelvileg is megnyilvánul, amikor panaszkodását női nyavalygás szóval festette le, így a saját fájdalmát, pontosabban annak a naplóban történő elbeszélését is viszonylagossá, szinte nevet-

⁷⁸ Gyarmati 2014, 414–415. 1945. február 13.

⁷⁹ Uo. 422. 1945. február 15.

ségessé és végső soron alaptalanná tette/banalizálta. A hasonló ironikus nyelvhasználatnak azonban az egyik következménye az volt, hogy korlátozottá, mi több, lehetetlenné vált például a részletesebb panaszkodás vagy az emlékek többszöri felidézése a naplóban. A források nagyon korlátozott száma miatt nem lehet tudni, hogy az iróniára való építés mennyire volt gyakori a nők szenvedéseinek elbeszélésekor, de a többi naplóban nem találni hasonlót. Így Erzsébet naplójában sem, aki fél évvel az elszenvedett nemű erőszak után minden egyes bejegyzésében igyekezett a Nyírbátorból való menekülés és a szörnyű tapasztalatok emlékét szavakba önteni.

Az előző naplóidézetnek van egy másik rétege is, amelyet a földrajzi helyre (Buda) és a saját testére való együttes utalás jelez. Mindkettő végzetes sérüléseket szenvedett a háború alatt, és mindkettő a férfiak uralma és hatalma alatt állt, ők tették azokat tönkre. Ez az oka annak, hogy a város szövetének a roncsolását a saját megerőszkolásához kötötte. Mindebben az asszociációban az is szerepet játszott, hogy a földrajzi területeket, a tereket a korszak közbeszédében elsősorban női testként beszéltek el és ahhoz hasonlították.⁸⁰

⁸⁰ A női testnek a földrajzi terminusokkal való megnevezésére számos példa akad a magyar nyelvben is. A városi térhasználat során szerzett tapasztalatok elbeszélésekor azt előszere-ttel hasonlították a női testhez, jó példa erre Bécs esete. Scott 2010, 29–46.

Fanni a fenti bejegyzését a következőképpen folytatta egy újabb nemű erőszak-kísérletet követően: „Rettenetes étvágygal eszem a finom egytál-ételt babfőzeléket, amit a Lóránt igen bőkezűen talál ki nekem. Aztán kettőzött buzgalommal fogok a mosogatáshoz és az éppen aktuális mindenféle munkákhoz. Hullákat, mindent felejtve eszem, és izgat, hogy mi lesz vacsorára, lesz-e zsíros kenyér legalább? Ha már egyszer hosszabb időn át belekóstolt az ember az éhezésbe, fixa ideává nő az étkezés gondja. A vissza-visszatérő vágyálmom egy darab vastagon megkent vajjas kenyér. Aztán leintem magam, és a pesti éhségre gondolok, és arra, hogy Mik vajon mit ehet vagy mit ehetett. És megint belesüppedek ebbe a mardosó nyugtalanságba. De egész szívemből köszönöm az őrangyalomnak a mai megmenekülést, ha sajgok is bele még erősen, és azt, hogy összevissza tepert és feszített, azt is érzem. Még hány ilyen következik ezután? Borzasztóan vágyom a Frieda⁸¹ néni után is. Az utóbbi hónapokban tulajdonképpen csak vele tudtam jól beszélgetni, ő pótolta leginkább Miklóst.”⁸² Mind-

⁸¹ Gyarmati Fanni itt Stadler Friedára utal, aki tanító és a magyar katolikus leányifjúsági mozgalom megalapítója (Gyarmati 2014, 643.). Gyarmati megkeresztelkedésében és katolikusává válásában kulcsszerepet játszott. Sík Sándor mellett a Radnóti házaspár egyik vezetője volt. Így például Radnóti Miklós feszületét ő őrizte a munkaszolgálat alatt és azt csak 1946-ban kapta vissza Gyarmati (Gyarmati 2014: 496.).

⁸² Gyarmati 2014, 422. 1945. február 15.

ez az emlékekkel való megküzdés másik szintjét és eszköztárát jelzi: hogy milyen buzgalommal vetette magát gépies tevékenységek sorába a ház körül, amelyek megnyugtatóan hatottak rá, mintha ezekbe menekült volna a saját gondolatai elől. Mindezek mögött azonban az állt, hogy az elszenvedett traumával teljesen egyedül maradt, és ebben a magányban nem volt kivel őszintén megbeszélnie a történeteket, ezért menekült a házimunka végzésébe, vagy éppen az evésbe, ami lekötötte a figyelmét, elterelte a gondolatait.

A tömeges méretekből elkövetett nemi erőszak miatt rendkívül sok nő esett teherbe. Az eddigi kutatások ezekben az áldozatokban csupán számokat láttak, mert nemigen jutottak el a személyes szintig, így csak elképzeléseink lehettek a nem kívánt terhesség személyes megéléséről. Gyarmati Fannié az egyetlen olyan személyes dokumentum, amely erről is beszámol. 1945 február végén vált egyértelművé, hogy terhes lett az őt megverő és megerőszakoló orosz katonától.

Mielőtt a nőgyógyászati vizsgálatok leírására térnék, röviden tárgyalnom kell, hogy Fanni társadalomképeinek részét képezte a zsidóként érzékeltekkel szembeni idegenkedés. Mindezt azért szükséges itt leszögezni, mert az orvosi vizsgálatok és az abortusz során az orvosok bemutatásánál, éppen ezek a képzetek jelennek meg a naplóban. Hasonló eseteket ismer a történeti és pszichológiai szakirodalom, amikor asszimilálódott zsidók antiszemita

beszédmódot alkalmaznak.⁸³ Gyarmatinál a zsidó hagyományoktól és vallástól való teljes elfordulás az otthoni mintával szembeni lázadás volt, elsősorban apja szigorú vallásossága ellen, így önmagára hívő római katolikusként tekintett. A naplót gondozó Ferencz Győző megfogalmazása szerint, ahogy Gyarmati a zsidóságot nyíltan vállalókról ír egyértelműen „beleillik az antiszemita diskurzusba”.⁸⁴ A szakirodalom a zsidók antiszemitizmusát öngyűlöletnek hívja,⁸⁵ értve ezen azt, hogy az asszimilált és a zsidó identitással nem rendelkező zsidók az általuk zsidóként érzékeltekben saját zsidóságot utasítják el, különösen azoknál, akik a hagyományokhoz és a szokásokhoz egyértelműen kötődnek. Sem az antiszemita, sem pedig az öngyűlölet kifejezés nem igazán illik Gyarmati esetére, mert mindkét fogalom egyértelműen az éles ellentétre épít, azaz az érzékelő és az érzékelt közötti teljes képzett különbségre. Azonban Gyarmati esetében ez árnyaltabb volt. A naplóban két jelentéssel tűnik fel a zsidók.⁸⁶ Egyrészt a zsidó egyben az üldözött szinonimája, és ebben az értelemben igenis a csoportba tartozónak és közéjük valónak érezte ma-

⁸³ Kövér 2012, 88–97.

⁸⁴ Gyarmati 2014, 657.

⁸⁵ A német terminus (Selbsthaß) valamikor a századfordulón, az első világháború előtt született meg és a két világháború között Theodor Lessing *Der jüdische Selbsthaß* című könyve nyomán terjedt el (Gilman 1990, 393.). E kérdés kutatására vonatkozóan lásd: Gilman 1990; Reitter 2012.

⁸⁶ Gyarmati naplójából idézi Földes Györgyi 2016, 29.

gát. Elég csak itt visszautalni két korábbi már mélyebben elemzett szöveghelyre. Az egyik esetben Fanni önmagát és az unokahúgát, mint megerőszkolt zsidó nőt állította szembe az üldözéseket, és az erőszakot egyaránt megúsó „szép árja hajadonokkal”. A másik szöveghelyen, pedig arról az érzéséről számolt be a nemi erőszakot követően, hogy a szenvedések hatására már egyértelművé vált számára, hogy nem a közönyös tétlen többséghez tartozik, és ez megnyugtatta. Bár nem minden esetben került ez explicite kimondásra, de egyértelmű, hogy másságról, főleg egy teljes és végletes különbségtételről nem beszélhetünk, mert a szenvedőkkel és az üldözöttekkel való együttérzés volt az egyetlen szál, amelyet mégsem vágott el, amikor mégis közéjük valónak érezte magát. Így ez az identitás-elem a klasszikus öngyűlölettől is eltér, valamint az antiszemitizmustól is, mert van benne empátia és differenciált. A naplóban számos etnikai sztereotípiája és antiszemita megjegyzés olvasható, ezek egyértelműen bizonyítják, hogy milyen elevenen éltek ezek a szerzőjében, de azt is jelzik, hogy Gyarmati-ban ezek az ítéletek nem olyan szimplán működtek, hogy kizárólag azokat sújtották volna, akik ragaszkodtak a hitükhöz és a hagyományokhoz. A negatív tartalmú képzetek vagy etnikai sztereotípiák akkor aktivizálódtak benne, amikor olyan viselkedést vagy testi jegyeket vélt felfedezni, amelyek igazolták és összezsengtek a széles körben elterjedt általánosító véleményekkel. Ezeknek a sztereotípiáknak,

mint nyelvi eszközöknek a használata pedig lehetőséget adott arra, hogy a naplóban kifejezze különbségét, távolságtartását, azaz összességében nem zsidóként, nem csoporttagként jelenítse meg önmagát. Másik oka a hangsúlyos különbségtételnek az lehet, hogy azokban a helyzetekben amikor sztereotípiákra épített, azt éppen azért tette, mert azt képzelte, hogy ezeknek a kliséknek mégis van valóságalapjuk és ez pedig a saját helyzetét, azaz az asszimilációs teljesítményét veszélyezteti.

Gyarmati naplója azt is dokumentálja, hogy a korszakban elterjedt zsidóellenes toposzok egyben zsinórmértékül is szolgáltak; azaz meghatározták, hogyan ne viselkedjen és milyen döntéseket ne hozzon meg, annak érdekében, hogy legalább saját maga ne támassza alá azok valóságtartalmát. Míg naplójában éppen azokról írt megvetéssel és idegenkedéssel, akikről úgy vélte, hogy ezeket a toposzokat (akarva vagy akaratlanul) figyelmen kívül hagyták. Jól jellemzi ezt az esetet, amikor felmerült, hogy az egyre erősödő antiszemitizmus miatt elhagyják az országot: „Mikor az elmenésre kerül szó elmondjuk, hogy mi nem vágyunk sehová, nem tudnánk sehol boldogulni, és nem érezzük becsületes dolognak az elmenést, nem adunk igazolást a bolygó gyökértelen zsidó elméletnek, aki minden harmadik-negyedik generációjában továbbmegy.”⁸⁷ Ebben a legfontosabb rész nem az, hogy benne is

⁸⁷ Gyarmati naplójából idézi Földes Györgyi 2016, 30.

a bolyongó zsidó legendája élt, hanem az, hogy viselkedését éppen az határozta meg, nehogy bármilyen módon ezt maga is igazolja. De ugyanezt a logikát találni meg évekkel későbbi bejegyzésében is: „A pártnapon sokan voltak, tele a nagy előadóterem, sajnos többségben az igen erősen zsidós figurák, és ez mindig kicsit megborzongat, mindig azt hiszem, hogy az egész hitelét veszti még nálunk ettől.”⁸⁸ Azaz ebben az esetben a hitelvesztést számára éppen az jelentette, hogy a rendezvényen számos általa zsidóként azonosított résztvevő jelent meg, akikről azt képzelte, hogy ezáltal alátámasztják zsidóknak a kommunista pártban játszott domináns szerepéről szóló képzeteket és így az egész ügyet aláássák.

A nemi erőszakot követő nőgyógyászati vizsgálatok elbeszéléseiben a fent leírtak öltének testet. Néhány héttel a nemi erőszakot követően egy általa zsidónak vélt orvos vizsgálta meg és biztosította arról, hogy terhes. „Nem túl rokonszenves, kicsit alamuszi, csak németül tudó zsidó orvos, aki megvizsgált, és kétségtelenül megállapította, hogy pozitív a graviditásom. Nem akartam elhinni, pedig ezen a reggelen lettem először gyanús magamnak. Ugráltam mosakodás után a hidegben, és valahogy nehéznek éreztem magam.”⁸⁹ Első lépésként a magzatelhajtás elősegítése céljából injekciót ka-

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Gyarmati 2014, 432. 1945. február 25.

pott, majd később kinint. Ezek azonban nem hozták meg a várt eredményt, „csak azt értem el, hogy éjjel felébredtem a szörnyű fülzúgásra, és reggel émelygés kínozott, de semmi egyéb eredmény nem volt”.⁹⁰ Így egyértelművé vált, hogy művi terhességmegszakításra lesz szükség. Szembenézve az abortusz elkerülhetetlenségével, újra csak férjének a megmentése fejében ajánlotta fel saját szenvedését. „Mindent-mindent szívesen tűnök, csak Miklóst menthessem, Mik jöjjön vissza.”⁹¹

A művi terhességmegszakításra háborús körülmények között, egy fűtetlen villa egyik szobájában került sor. Ebből következőleg a beavatkozás elvégzéséhez nem álltak rendelkezésre szükséges gyógyszerek, és a műtétet különösen szörnyűvé tette, hogy nem volt semmiféle fájdalomcsillapítás, sem pedig kábítás vagy altatás. A villát frissen és kényszerűségből alakították nőgyógyászáttá, hogy kezelni tudják a megerőszakolt nők tömegeit. Maga a terhességmegszakítás mint tapasztalat nem volt Fanni számára teljesen új, mert házassága alatt öt alkalommal döntöttek férjével együtt a gyerekvállalás elutasítása mellett, de ekkor már évek óta nem volt abortusza, az utolsó ilyen beavatkozás 1940-ben történt. A Gyarmati Fanni naplóját publikáló Ferencz Győző szerint ezeknek a döntéseknek a meghozatalában számos tényező játszott közre, mindenek-

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Uo.

előtt az, hogy a gyermekük a születés pillanatától üldözöttnek minősült volna, valamint ebből következőleg anyagi és lakáshelyzetüket sem ítélték megfelelőnek.⁹² „A magam sorsa igazán nem érdekes. Az élet olyan leredukált, kemény oldalait próbáltam, hogy most már igazán semmitől sem félek, akármilyen életmód fenyegetne is. Délben 2-re itt vagyok, és kis várakozás, műszerek kifőzése, aztán felkerülök a Laci asztalára. Ez a doktor a bécsi iskola szerint dolgozik, nem úgy, mint a szegény, drága Ledner, aki meghalt karácsony előtt. Valahogy in medias res csinálja, igen brutálisan, de gyorsan, ami persze csak utólag derül ki, mert közben pokolian szenvedek. Rossz a szívverésem, nem ad Laci injekciót érzéstelenítésre, és »Rausch«-ot,⁹³ nem akarok, félek a kis haláltól, de nem bírok uralkodni magamon, nyögök és panaszkodom és jajgatok és türelmetlen vagyok. Felajánlom a szenvedéseim, de ez se könnyít, ez se vigasztal, csak a meztelen valóságot érzem; hogy hasogatnak, tépnek, és hangosan verődnek össze a fogaim a hideg szobában félmeztelenül. Aztán vége van ennek is, szegény Lola kezét egész felkarmoltam. Laci is mondja, már nem vagyok a régi, és mikor ágyba tesznek, nagyon szégyellem magam. A szegény Zsuzsira gondolok Boldizsárék szomszédságában, akinek egyedül, gyalog kellett lejönni a fagyos, csúszós Budakeszi úton,

⁹² Gyarmati 2014, 662.

⁹³ Altatás, kábítás.

mikor utána volt, én meg rögtön ágyba penderülök utána. Sírok, nem bírom visszatartani, mert Mikre vágyom kétségbeejtő vágyakozással, aztán Anyuska láttára elfojtom, ne szomorítsam. Laci konyakot önt belém, lassan elmúlik a vacogás is. Vége, már mindenem túl vagyok, általános dolgokról beszélgetek a kis pólisi német doktorral. A felesége nagybányai, a deportálások elől bujdosnak nagy ügyesen, és ő is svéd szükségkórházat vezetett, mint Laci. Olyan megtörhetetlen kis ügyes zsidó, érzelmesség nélküli, jól használható ember.”⁹⁴ Annak érdekében, hogy a szenvedésével együtt járó fájdalmat kezelni tudja, újra csak relativálni igyekezett saját fájdalmas helyzetét. Ebben az esetben már a korábban tárgyalt, ugyancsak megerőszkolt szomszéd lány, Zsuzsi említése is pontosan ezt a funkciót töltötte be. Azt, hogy a meggyalázott nők megbeszélték egymással szenvedéseiket, jól dokumentálja, hogy Fanni is tudott Zsuzsi abortuszáról, és arról is, hogy neki gyalog kellett hazamennie télen, azaz – Fannival ellentétben – nem volt olyan kapcsolatrendszerre, amely biztosította volna számára, hogy kórházi elhelyezést kapjon a műtétet követően. Még két dolgot érdemes a bejegyzéssel kapcsolatban kiemelni. Egyrészt újra megjelenik a zsidók vélt idegenségére utaló sztereotípiája: külön hangsúlyozza, hogy lengyel zsidónak tartja, és hogy nem tud magyarul, így kifejezetten ellenszenvesnek látta. Másrészt a mű-

⁹⁴ Gyarmati 2014, 440. 1945. március 2.

tét alatt átélt minden szenvedés ellenére sem jelenik meg a szovjetekkel szembeni gyűlölet, sőt azt taglalva, hogy mennyire nem tartják be a sofőrjeik a közlekedési szabályokat, ugyancsak arra a következtetésre jut: „Vad, vásott gyerekek. Azt hiszem, ez a titka a nagyszerű tüzéségüknek, mert szeretik ezt a borzalmas »játékot«, gyönyörrel csinálják.”⁹⁵

Az értelem keresése emlékekben:
„a lilimos fehérségünket a haza oltárán”

A fentiek összegzéseként elmondható, hogy Fanni az értelmetlen és kiszámíthatatlan szenvedést oly módon igyekezett feldolgozni, hogy azt értelemmel ruházta fel, és a férje szenvedéséért való áldozathozatalként tekintett rá. Így már nem tűnt számára annyira elviselhetetlennek, és jobban integrálható volt az élettörténetébe. Ugyanez a mechanizmus található meg Erzsébet naplójában is, de eltérő tartalommal: őt 22 évesen erőszakolták meg a szovjet katonák, és ez volt az első – borzasztó – szexuális tapasztalata.

Erzsébet, aki az angolkisasszonyoknál nevelkedett, vallásos római katolikus lány volt. A Nyírbátorból való menekülést követően fél évig nem írt naplót. Amikor 1945 nyarán újra tollat ragadott, már hónapok óta visszatért Budapestről, ahová a

⁹⁵ Uo. 441. 1945. március 2.

szovjet csapatok elől menekültek. Az elmúlt eseményekről Erzsébet nem akart írni, a valóság bizonyos elemei kapcsán azonban mégis arra asszociált. 1945. június 24-én kezdte újra vezetni naplóját, mert azt hallotta, hogy az utcán kidobolták: a szovjet csapatok hazavonulnak. Az ellenséges katonák újbóli megjelenése hívta elő az erőszak emlékét, és az írás segítségével ezzel próbált megküzdeni, bár a naplójától igyekezett távol tartani magát. Az időzítés mögött egy másik tényező is rejlik: Erzsébetet 1944. december 24-én, karácsony vigíliáján erőszakolta meg egy szovjet katona, azaz napra pontosan hat hónappal korábban. A mélységes trauma feldolgozásában talán ekkor jutott el ahhoz a ponthoz, hogy többé-kevésbé elbeszélhetővé váltak a korábban elbeszélhetetlen események. Ezen a nyári vasárnapon egy teljesen hétköznapi dolog emlékeztette a megerőszakolására, mégpedig az, hogy a szentmise alatt az oltárt fehér lilimmal díszítették, amelynek önmagán túlmutató jelentése van a keresztény kultúrában. „Elmenekültünk október 19-én a német visszavonulókkal. Két hónappal később szent karácsonyestén fővárosunk körülrészesítéskor mi is elmentünk. A »felszabadítók« elhurcoltak Idával együtt engem, és talán éppen akkor, amikor a még békés, boldog Dunántúlon az éjféli misét tartották, mikor az édes Jézus a szeretet oltárán áldozta fel magát, akkor áldoztuk fel mi is a lilimos fehérségünket a haza oltárán. Ma a templomban fehér lilim volt az oltáron. A szentmise alatt az elmúlt karácsonyestére

gondoltam. Szemeim megteltek forró könnyekkel és most azóta talán először gondoltam megbocsátó szeretettel arra az orosz katonára, fehér szüzességem birtokosára.”⁹⁶ Ezen a legelső bejegyzésen két hasonlat vonult végig, egyrészt a magyar katonához hasonlította önmagát azzal, hogy a nemi erőszakra a „mi is elestünk” szófordulatot használta. Másrészt a bibliai párhuzam megalkotásának az alapja az volt, hogy karácsony éjszakáján erőszakolták meg. Korábban már szó esett arról, hogy az áldozattá vált nők számára a trauma feldolgozásának egyik fontos eszközét jelentette, hogy azt ne csak fájdalmas eseményként tartsák számon, hanem azáltal, hogy értelmet adnak neki, elbeszélhetővé tegyék. Ez a jelentésadás Erzsébet esetében egyrészt úgy mutatkozott meg, hogy saját szenvedését Jézus szenvedéséhez hasonlította, másrészt áldozathozatalként, önfeláldozásként értelmezte. Míg Fanni az eltérő életkorban elszenvedett, de azonos tapasztalatnak olyan értelmet tulajdonított, hogy azzal tulajdonképpen férjét váltja meg, addig Erzsébet ugyanezt az atrocitást a hazáért való áldozathozatalként értelmezte. A szexualitáshoz való teljesen eltérő viszonyt jelzi, hogy az apácák által nevelt Erzsébet mindvégig mellőzi bizonyos szavak használatát, hiszen számára a szexualitás írásban is tabu, így szimbólumokat használ – elsősorban a liliomot, amellyel a szüzességére utalt. Naplója azért is rendkívüli,

⁹⁶ Bicskey, 1945. június 24.

mert egy mélyen vallásos római katolikus lány írta. Bár Fanni ugyanehhez a felekezethez tartozott – így megerőszakolásaikor is olvasó és feszület volt a kezében –, de ő teljesen másként élte meg ugyanezt a hitet. A nyírbátori lány feljegyzései abba engednek betekintést, milyen vívódást jelentett számára az, hogy hitt az isteni gondviselésben, amelyre való hivatkozást Fanni feljegyzéseiben nem talál. Erzsébet naplójában a hitével való vívódás alapja, hogy vajon megerőszakolásának fájdalmas tapasztalata beilleszthető-e az isteni gondviselés tervébe, és ha igen, akkor mi volt a célja vele Istennek, és miért kellett azt elszenvednie.

Erzsébet naplójában az újrakezdését követő rész egyetlen visszatérő, minden bejegyzésben felbukkanó témája a nemi erőszak. Szinte minden alkalommal utalt rá, amikor leült írni: egyrészt az eseményeket igyekezett elmesélni, másrészt igyekezett azokat értelmezni. A naplójában megörökített első emléketörést követően három nappal újra visszatért erre a témára. Az ő naplójában is, akárcsak Rózánál vagy oly sok magyar lánynál, a németek úgy jelennek meg, mint igazi hősök. Ennek alapja esetében az volt, hogy Erzsébet beleszeretett a visszavonuló német csapatok egy fiatal tagjába, és a katona megkérte a kezét. A nyugatra való menekülésben az orosz csapatok Biánál – amely a mai Biatorbágy egyik része – érték utol őket éppen karácsonykor, amikor Erzsébeték a német katonákat várták az ünnepre, azok azonban váratlanul elmenekültek, és

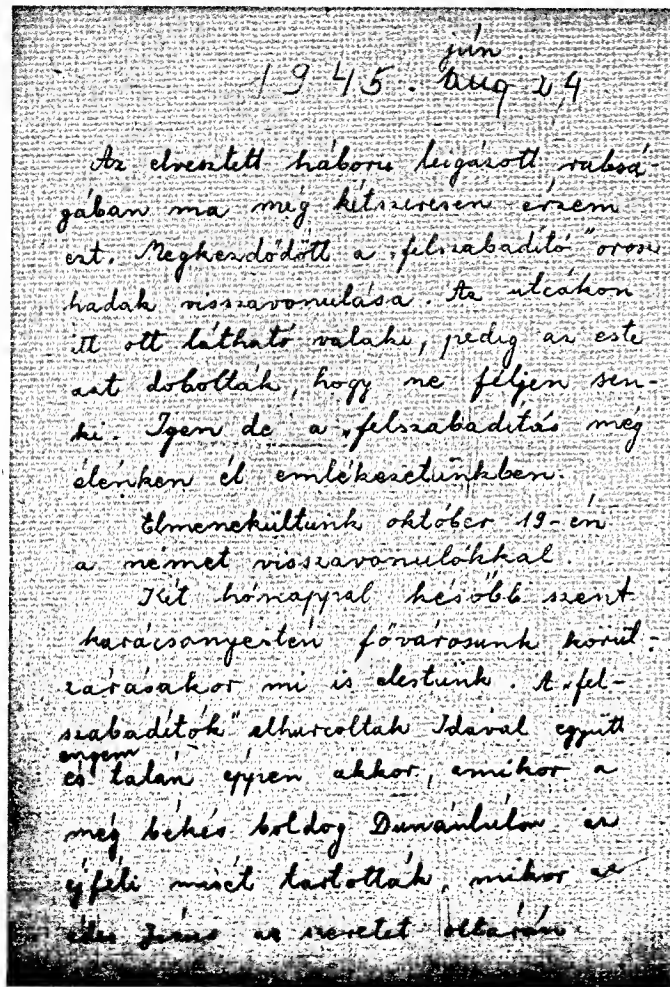
helyettük megérkeztek az oroszok. Az orosz katonának egyszerre hurcolták el a két lánytestvért, Erzsébetet és húgát, Idát a pincéből, két külön szobába. A húgát azonban nem erőszakolták meg, a feljegyzéseiből nem derül ki, hogy mi történt, mindenesetre a család ezt Szűz Mária beavatkozásaként értelmezte. „Templomról szó sem lehetett. Az egész ház népe összegyűlt egy kicsi pinceszobába. Az oroszok jöttek. Végre ide is betévedt az első. Féltünk. Aztán több is jött, 3 tiszt is. Kellemesen csalódtunk, ezt érezhette mindenki. A tisztek elmentek, újra visszajöttek, boroztunk, süteményt ettünk. Egy fiatal, rózsás arcú orosz katona hosszan elbeszélgetett a bácsival. Önkénytelenül, szokásom ellenére jól megnéztem. Aztán elbúcsúztak. Megyünk Pestre és elszáguldtak. Jött egy újabb mord alak. Idát maga előtt pisztollyal hajtotta. Ránk zárta az ajtót. Nem tudom, meddig tarthatott, amíg Iduska visszajött, de pár perc lehetett csak. Édesanyám szegény jajveszékelt, én némán szenvedtem. Őrült fájdalmaim voltak. Azt hittem, Iduskát soha többet élve nem látom, mert ő is, mint én, inkább meghal a tisztaságáért. És visszajött minden baj nélkül. Hogy mi történt, csoda történt. A Szűzanya segített, ő mondta. Aztán a nagybátyámékhoz mentünk éjszakára, mert nem mert maradni édesanyám tovább itt. Ez volt szent karácsony éjszakája.”⁹⁷

⁹⁷ Bicskey, 1945. június 27.

A nemi erőszak társadalmi stigmatizációval jár együtt, azaz az áldozatnak nemcsak a trauma személyes feldolgozásával kellett szembenéznie, hanem azzal is, hogy a társadalom tagjai meg fogják bélyegezni. Mivel a keresztény kultúrában különös és kitüntetett szerepe volt a szüzességnek, és a leg súlyosabb tilalom alá esett a házasságot megelőző szexuális élet, azoknak lányoknak, akik erőszak áldozatává váltak, egész életükön át többszörös stigmával kellett megküzdeniük. E többszörös nyomás alatt számos lány lett öngyilkos.

Az öngyilkosság gondolata más fiatal lányok naplójában is felbukkan, jó példa erre – a már korábban említett – református Szabó Matild esete. Ő Erzsébethez hasonlóan menekült volt: Szovátáról küldték a szülei Pestre attól tartva, hogy a szovjet csapatok megerőszakolják. Míg Erzsébet egy fiatal német katonába szeretett bele, addig Matild a menekülteket szállító szerelvényt kísérő idősebb nyilasba. A férfi azt tanácsolta neki, hogy meneküljön ő is Németországba, amely nemcsak a nyilasok világhétközében élt egyetlen biztonságos menedékként. Matild nem hallgatott rá: „csaknem megvert. És ekkor mondott először és utoljára bókot, nyersen, szinte dühösen: »Hát nem tudja, hogy Maga milyen kíváncsi és szép?! Az a horda tönkretenné! Belepustulna! Hát nem érti?!«”⁹⁸ Németország helyett a budapesti rokonoknál húzta meg magát, és itt ér-

⁹⁸ Szabó 2011, 150. 1944. november 28.

Bicskey Erzsébet első feljegyzése fél évvel
a megerőszakolását követően 1945 nyarán
(Szabó Piroska tulajdona)

ték utol a szovjet csapatok. Mielőtt a férfitől elvált,
az eljegyezte Magdolnát, „csak nézem könnyes
szemmel a gyűrűt, mely eljegyzett vele és a halál-
lal. Ujjamra húzta. Kezembe mérget adott”.⁹⁹ Azaz
Ferenctől talán pecsétgyűrűbe rejtett mérget kapott
arra az esetre, ha az oroszok meg akarnák erőszá-
kolni. „A testemet meg nem becsutelné, és meg
nem érinti férfikéz. Mert ha kell, inkább beszédem
azt, amitől irtózom, de fehér maradok, és tisztán ha-
lok meg. Isten engem úgy segítjen!”¹⁰⁰ Azokat, akik
az oroszok által elkövetett nemi erőszak áldozatává
váltak, rongynak¹⁰¹ nevezte a naplójában. Különö-
sen rettegett attól, hogy anyjának, szüleinek miként
fog a színe elé állni, ha megerőszakolják, mert úgy
vélte, hogy a nemi erőszak nemcsak az egyénen, ha-
nem az egész családon is bélyeg: „Anyukám! Ahogy
elbocsátottál, úgy kapsz vissza.”¹⁰² A nyilas férfi azt
tanácsolta neki, hogy legyen öngyilkos, ezt rész-
ben társadalmi elvárásként fogalmazva meg arra az
esetre, ha megerőszakolják. A férfiak által dominált
társadalom felekezeti kötődéstől függetlenül külö-
nös értéket tulajdonított a női szüzességnek, ezzel
mérték a lány értékét, és ezt a szemléletet a keresz-
tény egyházak tanításai különösen megerősítették.
Vannak azonban feljegyzések, amelyek éppen azt
dokumentálják, hogy a szülők tartottak ettől a tár-

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ Uo. 156. 1944. december 11.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² Uo.

sadalmi elvárástól és attól, hogy a trauma személyes súlya alatt a lányok összeroppannak és öngyilkosok lesznek. A gettóba zárt vagy deportált szülők is azzal számoltak, hogy lányukat a (német vagy magyar?) katonák meg fogják erőszakolni. Az egész társadalomban elválaszthatatlan természetességgel kötődött egymáshoz a nemi erőszak és a kiszolgáltatottság-legyőzöttség képzete. A 16 éves nagykanizsai Ausch Klárát már bevagonírozták az Auschwitz felé tartó marhavagonba, amikor a család férfi tagjai a következőt tanácsolták neki és nagynénjének, mintegy figyelmeztetve őket a rájuk váró sorsra és előre felmentve őket a stigma alól: „Lányok, amit eddig tanultatok az erkölcsről és becsületről, azt el kell felejteni. Bármilyen történet is legyen, ha a katonák erőszakoskodnak, nem szabad öngyilkosnak lenni. Ha hazajövünk, új életet kezdünk, és senki nem fogja ezt felróni nektek. Ígérjétek meg! [...] Szegény apám, aki még a diák fiúkkal sem engedett sétálni, mert úgy vélte, még gyerek vagyok, most meg ilyet kell mondania lányának.”¹⁰³

Erzsébet első két bejegyzését a tragédia évfordulói motiválták. Egy hónap telt el, mire újratolat ragadott – ez az időzítés ugyancsak nem véletlen, mert ekkor volt megerőszakolása szinte napra pontosan hét hónapja. „Az emlékek, még ha fájó emlékek is kora ifjúságomból, csak felüdítenek. Sírás, vagy lelkifájdalom, vagy nevetés, vagy bármi,

¹⁰³ Ausch 2004, 14–15.

de megtalálom ilyenkor régi éneket.”¹⁰⁴ Ekkor újra megírta megerőszakolásának történetét, amelynek töredezettsége, a mondatok befejezetlensége, a sok pont gyakori használata egyértelműen jelzi, hogy az események részletei mennyire nem voltak még önmaga számára sem elbeszélhetők. Az emlékezés ugyan rendkívül fájdalmas és felkavaró lehetett, mégis az írást látta a feldolgozás egyetlen eszközének. „Napjainkban – egy veszített háború után –, amikor a szenny, a sár és piszok felszínre került, bizony csak fáj nekem a múltat felidézni, hiszen a reménynek az ellenkezője történt. Tiszta, fehér virág minden egyes napom, az Isten dicsőségére..... régen... Isten!... a fehérvirágos, tiszta oltár mellől bedobtal egy orosz katona ágyába, hogy vad vágyait kielégítsem. Undorító csók, hízélgés, aztán vergődés, hideg verejték, kín, szenvedés, rekedt kiáltás, pisztoly, iszonyat, borzalom... hozzám ért... undor, kimondhatatlan gyötrelmem... halálra váltam... áthatolt fehér szüzességemen. Ott vergődtem a Szűzanya szeme láttára (az ágy fölött volt a képe) összetört, bemocskolt, megcsúfolt liliumom véres kínjai közt. Ó, 1944 szent karácsony estéje..... és első napja. Sírás, keserű, végtelenül fájó könnyek. Összetört fehér lelkem, ... csak napokkal később a sötét pince (amely eztán 3 hétig állandó lakásunk lett) fekete rémei, fájó közeli... ó, még ma sem tudok megnyugodni, lelkem lázad. Akkor olyan lel-

¹⁰⁴ Bicskey, 1945. július 25.

ki válságon mentem keresztül, ami kihatással van egész életemre. Járok most templomba, még gyóntam is már, de csak akaratból, nem szívből. Nem tudok, nem tehetek másként. Akkoriban pedig azt mondtam, hogy le fogok zúllni, nem érdemes jónak lenni, de ma, amikor látom, hogy csak az ártatlanok szenvednek, vagy legalábbis a sárba tiport gyöngyszemeket is magával ragadja az ár, ma örülök és fájó könnyes szemmel, de imádságos lélekkel mondok hálát Istenemnek, hogy engem is méltónak talált arra, hogy a bűnösökért, szegény megtépett, összetiport, megalázott hazám bűneiért való elégtétel oltárára helyezett. A görög [-katolikus – K. G.] tisztelendő úr is be volt fogva,¹⁰⁵ mint bűnös, ő mondta ezt.”¹⁰⁶

Mélyen hívő katolikus lányként számos olyan eleme volt Erzsébet megerősöklésének, amely annak feldolgozását különösen megterhelte. Egyrészt az éppen Jézus születésének ünnepén következett be, másrészt Szűz Mária színe előtt történt az erőszak, a vallásos család minden bizonnyal a bajok elhárítására tette ki a falra a képét. Ezek a tényezők nagyban megnehezítették Erzsébet számára, hogy olyan értelmezést találjon, amely számára megnyugtató lehetett volna. Állandóan mardosta a kétség, miként lehet az, hogy Isten vele – a mélyen vallásos lánnyal – ezt engedte megtörténni. Mi le-

¹⁰⁵ Talán kényszermunkára.

¹⁰⁶ Bicskey, 1945. július 25.

het ennek az értelme az isteni gondviselés számára? Vagy ha ez a teológiai magyarázat értelmetlen, akkor van-e ezek után Isten, hiszen a nemi erőszakot úgy is értelmezhettem, mint olyan fájdalmas tapasztalatot, amelynek megtörténte Isten nemlétét bizonyította. Pontosan ez állhatott a lelki válsága mögött, amelyet az előbbi bejegyzésében is említett: identitása és világképe alapján omlott össze, a korábbi értékek teljesen értelmüket veszítettek. Ez mindenekelőtt az istenhitét és vallásosságát értelmét kérdőjelezte meg: „nem érdemes jónak lenni”.¹⁰⁷ Fél évvel a súlyos megrázkódtatás után már igyekezett mindennek pozitív értelmet találni, hiszen így a szörnyűség könnyebben beilleszthető volt az identitásába-élettörténetébe, és megtehetette az első tétova lépéseket a feldolgozás útján. Ennek az újértelmezésnek lett az eleme, hogy önmagát az ártatlanság és a jóság erényével jellemezte, a megerősöklését, pedig akárcsak első bejegyzésében, ismét áldozathozatalként értelmezte. Önmagára az isteni gondviselés kiválasztottjaként tekintett, aki nem büntetésből, hanem éppen addigi erényeinek az elismeréseként találtatott az áldozathozatalra méltónak. Az értelmezés másik részeként mindezt a hazaszeretetéhez kötötte, így egész szenvedése nem volt értelmetlen, és számára pozitív – bár igencsak bizonytalan – tartalmat nyert.

¹⁰⁷ Uo.

Az erőszakot követő lelki megrázkódtatást az is dokumentálja a naplójában, hogy minden bejegyzésben különféleképpen, eltérő értelmezésekben illesztette a traumát saját élettörténetébe. Pillanatnyi lelkiállapota alapjaiban befolyásolta, hogy pozitív vagy éppen negatív jelentéssel ruházta fel életének e legmegrendítőbb napját. Ugyanakkor a szöveg egyre koherensebbé válását jelzi az is, hogy mind kevesebb benne a fragmentáltságra utaló pont.

Két héttel később – 1945 augusztus közepén –, az aktuális viszonyokat tárgyalva és maga körül valóságüldözést érzékelve újra rátért a boldog békeidők taglalására. Ezeknek Budapestre menekülésük volt az utolsó állomása. Az utat autóval, talán teherautóval tették meg, és ez idő alatt ismerkedett meg egy fiatal német katonával, akivel egymásba szerettek. Róla később azt gondolta, hogy Budapest ostromakor elesett. Ezzel a rövid és emlékezetében boldogként élő ismeretsséggel állította szembe későbbi szenvedését, e pozitív és negatív pólust egymáshoz viszonyítva és összehasonlítva próbálta ekkor már értelmezni az elmúlt időszakot. A két ellentétes pólust számára a némettől kapott első csók és az oroszától elszenvedett nemi erőszak jelentette, ezt a kettőt igyekezett valamilyen módon összeegyeztetni, és a mögöttes jelentést, megtörténésük okát keresni. Ekkor a világképe szerint a történetekbe való belenyugvás első lépése az volt, hogy mindkettőt az isteni gondviselés részeként értelmezte. Ennek képezte részét – minden valószínűséggel a vallásos

neveltetés eredményeként – az, hogy az első csókot is bűnként értelmezte, amely azonban felvethetett egy olyan olvasatot, miszerint a nemi erőszak nem jelentett mást, mint büntetést a bűnért.

„Az autó nyelte a km-eket, de mi nem láttunk semmit, csak néha az országúton a menekülő tömeget. Auguszt mintha féltett volna mindentől, erősen magához szorított. Nem ellenkeztem. Boldog voltam. Aztán megálltunk, válni kell. Gondolkozás nélkül a vállára hajtottam fejem, egészen hozzá simultam, karjaival erősen átfogott. Fájó lelkem zokogott... ó, és mégis milyen boldog voltam. Erős szorítást éreztem a derekamon, tüzes arcomra forró, hosszan tartó csókot lehelt. Aztán leszálltam. Még hosszan integettem utána, hogy örökre elveszítsem. Ma már ő is első boldogságunk színhelyén, Budapesten pihen, szívében egy szőke magyar kislány képével. Idegen nemzetek ismeretlen gyermekei találkoztak. Istenem, és mégsem lehettem az övé. Lettem egy orosz katonáé, akit szívem mélyéből utáltam. Ma, mindezek után, már tudom, mi a szerelem. Milyen kimondhatatlan gyönyör lehet az, ha annak adhatjuk magunkat, akit a szív mélyéből fakadó, mély szerelemmel szeretünk. Tudom, mit jelent egy férfit szeretni. Mert édes volt az első csók, és ha az első undorító, gyűlölt, megvetett közösülést áthelyezem az Isten tervei szerinti csodálatos nagy világtörvénybe, a szeretett férfival egyesülhetek ilyen hosszan tartó csókba[n], akkor Isten... meghajtom szent törvényed előtt akaratomat. Meddig

sírok utánad, édes Augusztom. Miért nem lehettem akkor a tiéd, nem kellett volna azon a borzalmas karácsony estén keresztülmenni. Szeretetből fakadó alázatos engedelmisséggel hajtottam fejemet Augusztom vállára, hogy... nem tudtam, mi fog történni... megcsókolt. Ó, mennyire más lett volna, ha az Isten szentesítése után liliomomat önként adom a szerelmemnek... Német édes első csókja, orosz tépte le liliomomat állati erőszakkal. Micsoda ellentét! Hol fogok kikötni? Kis németemnél is eleinte tiltakoztam, később önként beleegyeztem, ha bűn is, Isten, százszor megbűnhődtem érte, de az orosz erőszakba, tiszta szívem esküjével bizonyítom, nem egyeztem bele. És így Isten előtt szűz vagyok, teljes pompájában ragyog liliomos tisztaságom.”¹⁰⁸ Az utolsó mondathoz hozzátette még: „A püspöki körlevél.”

A római katolikus egyháznak lelki támaszt kellett nyújtania a megerősakolt hívek tömegének, akikben minden valószínűséggel az Erzsébetben megfogalmazódó kérdésekhez hasonló kételyek merültek fel. Ezért a püspöki körlevél – amely a háború alatti és utáni helyzetet mutatta be, valamint iránymutatást adott a híveknek – külön kitért a nemi erőszakra is. Erzsébet a magyar püspökök körlevelét 1945 júliusának végén, *A Szív* című, hetente megjelenő újságban olvasta, amely a Jézus Szíve Szövetség heti értesítője volt. Ebben a körlevélben püspökök a kö-

¹⁰⁸ Bicskey, 1945. augusztus 6.

vetkezőképpen igyekeztek megnyugtanni az áldozattá vált híveket: „A VI. parancs és a szemérmesség törvénye a háború idején is kötelező. A szűzi és házasság tisztaság védelme a legnehezebb körülmények között is kötelességünk. Ha azonban erőszakot szenvedett valaki és abba belsőleg bele nem egyezett, nyugodt lehet, mert vétek nélkül van, és Isten előtt szüzességének, vagy házasság tisztaságának épségében ragyog. Amikor egyrészt őszinte részvét tölt el bennünket asszonyaink és leányaink iránt, akik sokat szenvedtek, másrészt büszkeséggel tekintünk népünkre, amely a szemérmet mindig nagy kincsként őrizte, és annak védelmében hőskökké nevelte asszonyaink és lányaink nagy tömegét.”¹⁰⁹ Bár a körlevél utolsó tagmondata nehezen értelmezhető – mármint, hogy a szemérem védelme „hőskökké nevelte asszonyaink és lányaink nagy tömegét” –, de az egyház döntően csupán teológiailag és igen csak szűkszavúan foglalkozott ezzel az alapvető és az érintett hívek, valamint családjaik számára égető kérdéssel. Azaz az egyházi álláspont szerint minden lány, aki nem egyezett bele a nemi aktusba, szűz, éppen ezért hangsúlyozta ezt a tételt a naplójában Erzsébet is. Így az egyház hivatalosan semmisnek és meg nem történtnek tekintette az erőszakot, a naplók azonban éppen azt bizonyítják, hogy annak feldolgozása sokkal nehezebb és fájdalmasabb volt

¹⁰⁹ *A Szív*, 1945. július 21. 2. oldal: A magyar püspökök a magyar néphez (A magyar Püspöki Kar körlevele).

a híveknek, mint hogy ilyen egyszerűen napirendre lehetett volna térni felette.

Erzsébet is minden egyes bejegyzésében azon vívódott, miként tud a maga számára megnyugtató értelmezést konstruálni a történetekről. Illetve elfogadja-e a nemi erőszak hivatalos, egyházi olvasatát, amely bár magyarázatot kínált a történetekre – Isten az ártatlanokat választja ki, és ezt a döntést a híveknek el kell fogadniuk –, de ez neki, és minden bizonynyal a többi áldozattá vált hívőnek sem hozott tényleges megnyugvást. Mindez azt feltételezte volna, hogy önmagát teljesen aláveti az isteni akaratnak, ám a húsba vágó trauma emléke és feldolgozatlansága éppen ezt nem tette lehetővé. Erzsébet a naplójában – szinte minden bejegyzésben – az elfogadás és az isteni akarat elleni teljes lázadás között ingadozott. Számos feljegyzésében megtalálható a Szentanya kultusza, így például 1945. augusztus 15-én, amikor a római katolikus egyház Szűz Mária születését ünnepli.

Mielőtt azonban erre rátérek, vissza kell utalni arra, hogy a többi áldozattá vált nő milyen stratégiákat alkalmazott. Elsősorban Fanni esetében láttuk, hogy egyrészt relativálni próbálta saját helyzetének súlyosságát, azaz a környezetében olyan eseményeket vagy személyeket keresett, akik szerinte többet szenvedtek. Másrészt férjéért való áldozathozatalként értelmezte a nemi erőszakot, így tulajdonítva annak a számára elfogadható értelmet. Erzsébet másként élte meg a római katolikus hitet,

mint Fanni, valószínűleg sokkal elevenebben éltek benne annak formális szabályai és hagyományai. Így olyan bibliai személyeket keresett, akikkel saját szenvedését párhuzamba tudta állítani. Ilyen volt mindenekelőtt Szűz Mária, azt azonban maga is belátta – ez pedig nyugtalanította, és olykor hitében is elbizonytalanította –, hogy a párhuzam mégsem állja meg a helyét, így rá nem tekinthet olyan személyként, aki hiteles példát mutatna abban, miként folytassa a nemi erőszak után az életét. Ezért egyedül és útbaigazítás nélkül maradt. Szűz Mária születésének napján a következőket írta: „Zűrzavaros fekete kausz van a lelkemben. Nincs kiút semerre sem. Nagyboldogasszony napján 1945. aug. 15-én. Hófehér Mária glóriás alakja jelenik meg lelki szemeim előtt. Megragad a rendkívüli látvány. Felemelkedve, megtisztulva távozom. A fehér fénysugár jelzi az utat, merre kell menni a borzalmas sötétségben, korunk, napjaink süppedő ingoványában, megrendült, meglazult lelki egyensúlyom sötét örvényei közepette. Ó, a Szent Szűzanya szeret minket szenvedő nőket, hiszen ő is szenvedett. Nincs a nő életének olyan mozzanata, amit az Ő életében fel nem találhatnánk. Kerestem, kutattam. Az én fájdalmas, könnyes karácsonyestemet nem találhatom meg az ő életében. Nincs a fájdalmas anya életében ilyen nap, nincs a fiatal, serdülő, ifjú hajadon Mária életében ehhez fogható borzalmas nap.”¹¹⁰

¹¹⁰ Bicskey, 1945. augusztus 15.

Mély vallásosságát éppen az mutatja, hogy bár az előbb említett bejegyzésben maga is belátta, hogy a Szentanya élete a legfontosabb ponton eltér az övétől, mégis az egyházi tanításnak megfelelően igyekezett olyan értelmezést találni, amelybe belekapaszkodhatott. Eszerint pedig saját sorsához hasonlóan Szűz Máriának sem a saját akarata szerint alakult az élete, és ezt elfogadta, nem lázadt. Ez a volt az a pont, amely Erzsébet számára a legfontosabb volt, az ő értelmezése szerint Mária szüzességet fogadott – azaz nem akart gyereket –, amikor azonban az angyal bejelentette neki terhességét, belenyugodva isten akaratába, engedelmeskedett. Ennek az értelmezésnek köszönhetően már látott maga előtt példát, mégis állandó kétség gyötörte. „Hát az vajon nem ehhez hasonló, amikor a Szűz ifjú Máriának megjelenik az angyal és bejelenti, hogy anya lesz? Mária, aki Istennek már örök szüzességet fogadott, így válaszol: »Íme az Úr szolgáló leánya: legyen nekem a Te igéd szerint.«¹¹¹ Igen... Itt van az az életszakasz, amit a fiatal Szűz Mária is átélt, mint én, a szűz leány. Talán ez az a pillanat, amikor némi párhuzamot vonhatok. Ó, de Istenem bocsáss meg, nem, ilyet a Te Szűz Máriad nem élt át. Ez csak nekünk földi leányoknak jár, akik korunk nagy áradatával elsodortattunk. Ezt csak a Te választott Szent Szüzednek nem juttatod osztályrészü! Minden egyéb szenvedést úgyis végigjárt Ő.

¹¹¹ Lukács evangéliuma 1,38.

Türelmesen, Isten akaratában megnyugodva viselt mindent, és most az ég királynője.”¹¹²

Nemcsak bejegyzésenként, hanem olykor a bejegyzéseken belül is eltérő értelmezések rajzolódnak ki – ez is jelzi, mennyire nem talált a maga számára elfogadható magyarázatot a történetekre. A napló e keresés dokumentuma. Így a Nagyboldogasszony napján írt bejegyzése második felében már olyan ártatlan áldozatként tekintett magára, akit azért választott ki az Isten, hogy ő mossa le a többi ember bűnét. Ez megegyezett a hivatalos egyházi értelmezéssel. „Lázadtam ellened, Isten, még ma sem tudom engedelmesen meghajtani fejemet szent akaratod előtt, de bocsáss meg nekem, égő könnyeim és a fájó emlékezés szüzességemre, a sok-sok gyötrelmem szolgáljanak elégtételül lázadásomért. Imádkozom most nagyon sokat, hogy lázadó szívvel ne támadjalak, Szent Istenség. Akarom, hogy így legyen és Atyám, a jó szándékot nézd, ne a szívem érzéseit, majd az is idővel talán Szent akaratodhoz simul. Köszönöm, felséges Isten, hogy engem méltónak találta arra, hogy szenvedni hagysz, hogy szent Személyed elleni sérelmeket – melyekkel megbántottak az emberek – az én szenvedésemmel orvoslod. Köszönöm, hogy így felemeltél Magadhoz azáltal, hogy úgy megaláztál, hogy az ellened elkövetett vétkeknek én is elégtételül kerültem oltárodra, hogy fehér szüzességemet Neked adtam én is engesztelésül.

¹¹² Bicskey, 1945. augusztus 15.

Ó, mert az iskolában – emlékszem rá – jó M.[ater] Hatvani mondta, amikor Hazánk fekete jövőjéről beszélt, mintha tudta volna, hogy az Isten az ártatlanokat sem kíméli, a bűnösökkel veszniök kell, sőt a tiszta lelkek sokkal több megpróbáltatást és szenvedést kapnak. Az ő tiszta ártatlanságuk fogja megengesztelni az Úr haragját. A Szűzanya egész élete egy nagy »igen« Istennek. Életének minden napja egy nyíló virágszál Isten kertjében. Én is így akarok élni.”¹¹³

Egy héttel később – egy Mária-napi köszöntés alkalmából – újra visszaemlékezett a történetekre. A barátnőjének írt levelében a menekülésüktől tekintette át az eseményeket, és idealizálva írt a fiatal német katonával való kapcsolatáról, majd nagyon röviden rátért megerőszakolására is. A levél két dolgot dokumentál: egyrészt, hogy mennyire nem lehetett, mennyire nem illett a történetekről beszélni-írni, inkább csak utalni lehetett a nemi erőszakra. Ugyanakkor az eddig elemzett bejegyzései is azt mutatják, hogy ő maga sem volt olyan lelki állapotban, hogy a történetekkel mint eseménysorral szembenézzen. Ez túlzottan felkavaró és fájdalmas lett volna számára, ezért olykor inkább csak szimbólumokkal utalt rá (liliom-szüesség). Másrészt egyértelműen jelzi, hogy a hivatalos egyházi álláspont minden akarata és őszinte erőfeszítése ellenére sem nyugtatta meg, mert a nemi erőszak hatására gon-

¹¹³ Uo.

doskodó és igazságos istenébe vetett hite alapjaiban megkérdőjeleződött. Éppen ezért kereste olyan kétségbeesetten azt az értelmezést, amely gyógyírként lelki enyhülést hozhatna számára. „Karácsonyra készülődtünk. Szép álmok, boldog reménységek. Augusztom futárral másnap küldött levelet. A menyasszonya lettem. Az ünnepekre vártuk. Harmadnap azonban áttörték a frontot, negyednap hajnalban itt volt az ellenség. Budapest gyűrűben. Szenteste volt. Karácsonyfa helyett sötét pince, aztán pisztollyal 4 leányt elhajtottak. Én is köztük voltam. Tovább nem írom, Marikám, a sorsunkat tudod, éjjel orosz fegyveresek kezében. Ma sem tudok imádkozni szívből, hiába olvastam a Szívben, hogy Isten előtt ártatlanok vagyunk, hiába mondják a papok, hogy Isten méltónak találta az engesztelés áldozati oltárára. Szent karácsony reggelén sírógörcsöt kaptam és lelkemben összeomlott a felépített oltár. Megrendült hitem az Isten jóságában és ez még ma sem állt helyre.”¹¹⁴ Majd pedig a következő mondatban önmagát a szeretett német katonával, Augusttal állította párhuzamba, aki Budapest ostroma során tűnt el. „Én elvesztem, Augusztom is elveszett tragikus sorsú fővárosunk sötét, komor háttérében. Az ostrom minden egyes lövése hallatszott. A hírek, amiket kaptunk, borzalmasak voltak. És Buda el este után, amikor egy hét múlva hazafelé jöttünk, láttam mindent. Temető, rom az egész Buda. Két

¹¹⁴ Bicskey, 1945. szeptember 1.

a pillanat, amikor nem juthatok
 vonhatok. Ó, de Istenem bocsás meg,
 nem ígért a Te Szent Máriád nem
 itt át. Ez csak nekünk földi lányok
 nak jár, akik korunk nagy áradá-
 taral elsodortattunk. Ezt csak a Te
 választott Szent Sűrednek nem julla-
 tod osztályosul! Minden egyéb sen-
 vedést úgyis végigjáró. Türelmesen
 Isten akaratában megnyugodva rolt
 mindent és most az ég hivatalnoka
 kárátlan ellened Isten, még ma sem
 tudom engedelmesen meghajtani fejemet
 Szent akaratod előtt, de bocsás meg
 nekem, ego hörgyem és a fájó emlé-
 keres sürességre, a sok sok gyötre-
 lem szolgálatnak elegendő láradás-
 mert. Imádkozom most nagyon sokat,
 hogy lábadó szívvel ne lemondjak
 Szent Istenhez. Akarom, hogy így legyen
 és legyen a jó szándékot neid, ne a
 szívem érzését, majd az is idővel talán
 Szent akaratodhoz simul. Hosszra fel-

Bicskey Erzsébet feljegyzése 1945. augusztus 15-én
 (Szabó Piroska tulajdona)

napig voltunk itt, mert a hídon nagy csapatszállítás
 volt. Jártuk a tereket, de a sírfeliratokat hiába néz-
 tem: Augusztom nyomtalanul eltűnt. Ó, egy ember
 a harmincezerből...¹¹⁵

Sikertelen kísérlet a trauma felülírására:
 „nem a borzalmak emléke él bennem”

Erzsébet minden egyes bejegyzése pillanatnyi lel-
 kiállapotát tükrözi, ezek csapongása annak válto-
 zékonyosságát és instabilitását jelzi. Bár minden nő
 más és másként élte meg a nemi erőszakot, de a
 fiatal lányoknak ez volt az első szexuális tapasztat-
 latuk. Éppen ezért van áthidalhatatlan különbség
 Fanni – akinek már több abortusza volt – és Róza
 – aki már szült –, illetve Erzsébet között, akinek
 nemcsak semmiféle szexuális tapasztalata, de még
 tudása sem volt a nemiségre vonatkozóan. Bizo-
 nyos esetekben az első kikényszerített nemi aktus
 roncsolta a szexualitásról alkotott képzeteket, és
 így az áldozat képtelen volt teljes szexuális életet
 élni. Mindehhez persze Erzsébet esetében még az is
 társult, hogy a szexualitást alapvetően tabunak és
 bűnnek tekintette az egyházi oktatás, és az angol-
 kisasszonyok növendékeként ez benne is így rögzült.
 Láttuk már azonban, hogy miként kezdte ki
 korábbi identitását a nemi erőszak sokkja, és veze-

¹¹⁵ Uo.

tett ahhoz, hogy bármennyire erőlködött is, annak egyházi értelmezésében nem talált megnyugvásra. Naplójában számos alkalommal fájdalmas lázadás-ként értelmezte az egyház hivatalos értelmezésének megkérdőjelezését, amellyel más tabuk semmibevétele is együtt járt.

Erzsébet naplójában egy szűk évvel a nemi erőszak után jelenik meg először és utoljára a szexualitás nyíltan a naplóban. Ezzel a számos szempontból rendkívüli bejegyzéssel kapcsolatban nem az a kérdés, hogy az tényleg a valóságot dokumentálja-e, vagy csupán saját szexuális fantáziájának a lenyomata, ami a fontos, hogy milyen tartalmú és narratív megmunkáltságú szöveget hozott létre. Bármelyik mozgatórugót tételezzük fel e szöveg születése mögött, az egyértelmű, hogy az intim kapcsolat megírása, már azt jelzi – legalábbis egyetlen bejegyzés erejéig –, hogy Erzsébet úgy érezte visszanyerte az autonómiáját és kontrollérzetét. Erzsébet részéről egy ilyen bejegyzés megírásához radikálisan szakítani kellett a szexualitást övező tabukkal, de különösen azért is kellett bátorság, hogy egy ilyen elbeszélés megírásához, mert az fájdalmas emlékeket hívhatott elő benne.

Egy évvel a menekülésük után, 1945 októberében Erzsébetnek egy rendkívül kusza bejegyzése született. Ezt a zűrzavarosságot jól jelzi, hogy először az ország helyzetéről és egy lehetséges újabb háborúról, sőt atomháborúról írt mind egy-egy rövid mondatban, majd kamaszkori nagy szerelmére Gencsi

Tiborra és a nagy csalódására tért rá. A csalódásnak az oka az volt, hogy Gencsi katonaként talán megadhatta magát, látva a harc értelmetlenségét, ezt Erzsébet egyszerűen hazaárulásnak minősítette naplójában. „Meggyűlöltem, örökre megutáltam G. T.-t, de most úgy érzem, hogy önmagam, legszebbnek hitt boldog ifjú első szerelmemet is meggyűlöltem. A virágos kert, a... ó, nem érdemelted meg, G. T., egy ifjú hajadon ilyen szűzi, tiszta, eszményi szép szerelmét. Ebben a pillanatban úgy érzem, kiábrándultam én már mindenből. A jelenből, a múltból, mit várjak a jövőtől.”¹¹⁶

A bejegyzés nagyobbik fele a könyv kérdésfeltevése szempontjából igencsak jelentős. Hiszen ebben először és utoljára minden korábbi korlátozás és prűderia nélkül írt a szexualitásról, a korábbi szimbólumokat (liliom) egyáltalán nem használva. Ez pillanatnyi teljes szakítást jelentett a korábbi tabukkal és normákkal, és a megírásának talán legfőbb funkciója az lehetett, hogy olyan szöveget alkosson, amellyel a nemi aktust pozitív élményként megírva árnyalja a korábbi borzalmas tapasztalatokat. Ennek a fedőemlék-konstruálásnak éppen az lehetett a szerepe, hogy egy szűk évvel az események után megpróbálja a korábbi rettenetes élmény emlékét felülmúlni, hogy ekkortól ne csak a borzalmakra asszociáljon a nemiség kapcsán. Ez a bejegyzés szakítást jelentett a zárdai nevelés során elsajátított

¹¹⁶ Bicskey, 1945. október 14.

nyelvi normákkal, de végső soron azzal, hogy a szerelemről és a szexualitásról milyen nyelvi eszköztárral beszélhetett a patriarchális társadalomban egy (római katolikus) nő. Itt fontos külön felhívni a figyelmet a nyelvhasználat radikális átalakulására az erőszakot követő első nemi aktus leírása során: nemcsak a korábbi szimbólumok és utalások tűnnek el, hanem teljesen nyíltan használ testiséggel összefüggő kifejezéseket. Ez pedig kimondatlanul is egyértelmű szembefordulás a korábbi neveltetésével és az értékrenddel.

„Ebben a pillanatban úgy érzem, kiábrándultam én már mindenből. A jelenből, a múltból, mit várjak a jövőtől. Szelíd kék szem égető sugarát érzem magamon. Arcomon ég az első férfi első csókja, és olyan boldog vagyok Augustom karjaiban. De hol van már mindez? Hol van Ő?..... Rajta keresztül eljutok Pistához. Nem szoktunk találkozni, de tudom, ő is gondol reám, vágyódik utánam, mint én. Ma már tudom, mi a csók, tudom, mi az, egy férfivel egyesülni a szent szerelemben. Ó, nem a múlt fájó sebeit akarom most takargatni. Az nem olyan, hogy elfeledjem valaha is. Soha-soha, még a legboldogabb percemben sem leszek igazán zavartalanul boldog. Pistám édes. Egymás szemébe nézünk, közeledünk egymáshoz. Forró ajakad követelől rátapad az enyémre. Beléremegek. Forró véred lüktetését érzem és csak öllelek, öllelek végtelen szerelemmel. Tovább visz a vágyam. Amit szűz leány koromban soha-soha nem gondoltam, el sem

tudtam képzelni, hiszen még férfiszáj sem érintette ajakamat, nászéjszakánk boldog birodalmába. Fekszünk az ágyban, én Pistám karjaiban. Ajkunk egymásén. Forrón lüktet a vérünk és szerelmünk vad vágyai visznek ismeretlen szent virágos utakon. P. csókol, nyelvével befurakodik számba, lábaival térdem közé. Mezítelen testünk forrón lüktet. Egy pillanat még. Már szinte érzem, hogy a kapum nyitva áll P. előtt. Mélységes mély a vágy. Kemény fasza hozzám ér, már bennem is van. Mélyen behatol, de még most sem elég. Szétebb, szétebb a lábakkal, hogy még beljebb jöhessen. Egymásba mélyedünk teljesen. Még most sem elég. Bennem van a szeretett férfi, mélyen, mint a virágban a termékenyítő méh. Egymásnak nyomjuk belső szerveinket erősen. Pistám nyomja még erősebben, mint én. Van ennél a földön nagyobb boldogság? Erősen lihegünk már, de Pistám még jobban akar közelembé férkőzni, méhembe behatolni. Engedem. Egy-egy nagyobb ugrás után jön az egész férfierejével hajtott boldogító kemény fasza mélyen a méhembe. Teljesen kitárulkozom. Még egy erős nyomás és kezdetjük a nemzést. Hosszabbak lesznek a belső érintkezések, de annál erősebbek. Már nincsen semmi, semmi akadály, teljesen egyek vagyunk. Tudom, hogy gyermekem lesz Pistámtól, mert kell, hogy foganjak. Nem úgy, mint a borzalmak éjszakáján. Elfáradtunk, csak azt veszem észre, hogy kiesik belőlem az a boldogító férfiszerv. De alighogy kiesett, újra egy ugrás, ő ismét bennem van. Sokkal erősebb

ez, mint az első.”¹¹⁷ Az első szeretkezés hosszú megírását legszemélyesebb feljegyzései között az is motiválta, hogy az írás által dokumentálja, visszakövethetővé és újraolvashatóvá-újraélhetővé teszi azt. Hiszen ez volt az első olyan nemi aktus az életében, amelybe beleegyezett, és ami örömet jelentett a számára. Nem véletlen, hogy a borzalmakról sohasem írt ilyen aprólékos és szókimondó módon: a pozitív élményeket próbálja meg rögzíteni, míg a nemi erőszakról csak képtelenesen írt, mintha a felejtés részeként szabadulni próbált volna attól az emléktől, amely azonban egész életén át elkísérte. A szövegben a nemi erőszak és a saját beleegyezésén alapuló szexuális aktus teljes kontrasztját szolgálja annak megemlékezése is, hogy a teherbe szeretett volna esni.

Egy héttel később ragadott újra tollat, és akárcsak minden egyes bejegyzésében, ekkor is a menekülésről és a nemi erőszakról írt. Ugyanakkor 1945. október 21-én mindennek volt egy pozitív jelentése is: ekkor emlékezett meg az első csókról, amelyet a már többször említett német katonától kapott, akivel a Nyíregyházáról Budapest felé tartó úton egymásba szerettek. Az első csókra való gyakori emlékezés funkciója a traumafeldolgozásban az volt, hogy a testiség első tapasztalatához az azt követő borzalmak ellenére is pozitív élményt társítson, és ne riadjon-undorodjon vissza véglegesen a szexualitástól. Erzsébet igyekezett élete minden eseményét

¹¹⁷ Uo.

az isteni terv részeként értelmezni, ennek fényében az első csóknak önmagán túlmutató jelentőséget tulajdonított. „Én egyedül (Idu nélkül), a főhadnagy, mint egy zsákot, feltett a német fiúk közé. Örömmel üdvözöltek, ismeretlenül is és egészen beültettek az autó belsejébe, Augustom mellé. A jó Isten rendelte ezt így. Ez az első csók mentett át a borzalmak útján ismét a vágyak, a tiszta, szép álmok világába. Mert ez volt az a férfi, akitől ma egy éve, talán éppen most, kaptam az első édes, álmokkal, vágyakkal teliszótt csókot. Miskolctól Budapestig karjaiban tartott ez a férfi. Ó, mint az üldözött kismadár, úgy bújtam erős karjaiba. Miskolc is már fél az ellenségtől, mint a feltúrt hangyaboly, olyan volt. Ma már jobban megértem annak a németnek is a lelki világát. Ő is menekült, mint én, az ellenség elől. Nem akarta, hogy lássam az országút vándorait, a sok nyomort. Magához vont erős karjaival. Nemzeti tragédiánk minden bűjét háttérbe szorította most az a hatalmas érzés, mely ekkor ébredezni kezdett bennem. Kora reggel volt. Pistám kék szeme itt ragyogott mellettem. Úgy éreztem, ő az, vállára hajtottam Augustomnak fejemet, ő átfogott karjaival és így tettük meg az utat Budapestig. Délutánra fordult az idő, komor őszi délután, sárgán zizegve hullanak a falevelek. Elmúlás, enyészet. Örök élet, örök szerelem dalolt bennünk. Égő arcom még égőbb lett, mikor ragyogó kék szemébe néztem, még jobban tüzelt, mikor vállára hajtottam és ő azt súgta fülembe lázasan: »Ich liebe dich«. Pistámra gondol-

tam én ekkor és talán ezzel magyarázhatom meg azt, hogy rövid fél nap alatt olyan mély lett az a szerelem. Mert amikor Pestre értünk és ütött a búcsú órája, már nagyon fájt az elválás. Kezem a kezébe, arcomon forrón remegő ajaka. Hosszan, némán, sokáig így maradtunk. Augustom! Soha többet nem láttalak. Édes csókod forró, boldog, fehér emlékét ma is szeretettel őrzöm, mert ami azután jött..... nem folytatom, itt megállok.”¹¹⁸

A volt szerelmére emlékezve ebben a bejegyzésében a háború áldozatainak állított emléket, min-denekelőtt a németeknek. Velük kapcsolatban csak pozitív tapasztalata volt, és az általuk elkövetett kegyetlenkedések nem képezték részét az Erzsébet által érzékelt valóságnak, vagy ha mégis, azokat teljes mértékben figyelmen kívül hagyta. A menekülés során a németekkel kapcsolatban szerzett személyes tapasztalatok járultak hozzá ahhoz, hogy velük kapcsolatban csak jó emlékek éltek benne: „Ó, akkor arra még nem is gondoltunk, hogy félni is kellene, mint ma a rusziktól. Nyugodtan reábiztunk magunkat a német katonákra. Lovagias nép a német, nőikkel szemben kifogástalan lovag: az az öntudatosság, büszkeség, mely minden német férfi tulajdona, ha nő előtt áll, meghajlik, alá-zatos szolgálja, igazi lovagja lesz a nőnek. Bodrog-kisfaludon ismertük meg azt a szép, vaskeresztes főhadnagyot is. Nagy meglepetésünkre magyarul

¹¹⁸ Bicskey, 1945. október 21.

üdvözölt. Ezen az estén történt, hogy Wolfgangom árva kis fejét ölembe hajtotta, én megsimogattam, mert sajnáltam szegényt. Ha akkor tudtam volna, hogy önkénytelen megérzésem be fog teljesedni? Elkísért a szállásig. Gyönyörű kis villában, egy jó öreg kisasszony szép szobájában nagyot és mélyet aludtunk. Másnap tovább Miskolcig. Emelkedett az út, gyönyörű kilátás. Végeláthatatlan hosszú sorokban kígyóznak az autók. Ez így folyt már talán egy év óta Sztalingrádtól. Menekülés. Ki látja és ki veszi észre az út szélén üldögélő sápadt, kimerült embert, aki talán utolsókat lehele már. Zsidó munkatáboros, fogoly, menekült, magyar, német, senki sem kérdi. Mindenki megy az ismeretlen felé. Ez a szegény vándor pedig ott marad az út szélén temetetlenül, mint azok a lovak, amelyeket a mögöttünk levő útszakaszokon láttunk. A német katona itt is ember, felebarát. Ideje mindig akad, hogy eltemesse az útszéli vándort.”¹¹⁹ Majd a következőképpen zárta bejegyzését: „Ma már csak egy halk imádsággal kereshetlek fel, Augustom. Csak a jó Isten tudja, hol vagytok, kedves fiúk. Fáj reátok emlékezni, pedig egy éve már annak. Temetőnkben a 9 német árva sírdombja hozzátok visz el Budapestre. Jeltelen sírban, mindenkitől elhagyottan, talán gyűlöltlen pihentek Ti, Hősök. A tobzódó, léha fiatalság táncol szent poraitok felett, de mi mindig szeretettel,

¹¹⁹ Uo.

imádságos lélekkel közeledünk felétek.”¹²⁰ A német katonákról mint a háború tényleges hőseiről emlékezett meg halottak napján is, amikor a Nyírbátorban lévő sírjukat feldíszítette.

Ezt követően azonban hónapokig nem írt naplót, nem véletlen, hogy a borzalmas események évfordulóján nem volt ereje feljegyzései vezetéséhez. Így csak 1946 februárjában ír újra, ekkor egyfajta visszarendeződés figyelhető meg, amely már az első csók értelmezésénél is tetten érhető: ettől kezdve újra az egyházi magyarázat szerint igyekezett megélni saját tragédiáját. Azaz úgy tekintett magára, mint isten által kiválasztott áldozatra, aki a nemzet megtisztulásáért szenvedett. „Bizony már [19]46-ot írunk, hogy siet az idő. Mindent magával ragad, mindent eltemet. Szín, pompa, szépség, ragyogás, szerelem, napsugár, tavasz, nyár, tél és ősz, minden elmúlik. A diákélet örömeivel, fájdalmaival ma már a múlté (első diákkori szerelmem, G. T.¹²¹ is csak az emlékeké). Úgy érzem, hogy nekem már csak a múltban van szép, a jelen sivár, a jövő reménytelen. Összetörte ábrándos fehér leányságomat az az orosz katoná, feldúlta harmonikus bensőmet az élet, a háború kíméletlen vaskeze. Szép napokat is adott az Isten nekem régen, de ezt is az én sugárzó, tiszta, gyermeki rajongásom vonta be ragyogással, mert való-

¹²⁰ Uo.

¹²¹ Gencsy Tibor, Erzsébet diákkori nagy szerelme.

jában mindig pokolban¹²² éltem, szüleim poklában, a családban. Szőke, halvány rózsás arcú, karcsú kis diákleány voltam. Szemem tudott fényesen ragyogni, lelkemből állandó tömjénillatként szállt az imádság az ég felé, de mégis pokolban éltem bűnös nemzetem körében. Az Isten kedvence voltam, mert amikor ütött a nagy pillanat, az elégtétel órája, nem kímélt. Az engesztelés oltárára tettem Augusztom forró, liliomos csókját, ölelését, szerelmét. Nemso-kára én magam is odakerültem. Nekem már az élet nem adhat zavartalan boldogságot. A karácsony régen örömet jelentett nekem, az idén fájó emlék volt. Életem legborzalmasabb napjának évfordulója. A másik, ahonnan örömet, boldogságot vártam, a szerelem. Rútul összemarcangolt, szerteszaggatott leányságom keserű emlékét idézi ez is.”¹²³ Majd pedig arra tér rá, hogy milyen nehéz a lelkiállapotát leplezni a mindennapokban, mert úgy érzi, társadalmi elvárás vele szemben, hogy úgy viselkedjen, mintha semmi nem történt volna, fájdalma ne legyen érzékelhető a nyilvánosság előtt. Ám akár csak a bejegyzése első felében, itt is az isteni akarat megnyilvánulásaként tekint a megerőszkolására: „Örömtelenül a lélek mélyén, de mosollyal az arcomon kell járnom, és ezt ez alatt az utóbbi év alatt már úgy megszoktam. Nem tudja azt senki, hogy

¹²² A családi pokolra való utalás mögött szülei különélése húzódik meg.

¹²³ Bicskey, 1946. február 3.

egy ártatlan szív első fehér szerelmét, tiszta csókját, forró szerelmes vágyát szakította szét az az orosz katona, akit a Sors 1944 karácsony éjszakáján fehér liliumom összetépésére rendelt. Az ajak lehet néma, a szív fáj tán örökre.”¹²⁴

A naplón belüli műfaji váltás jelzi, hogy az előző bekezdésben tárgyalt bejegyzésének vége egy levelet tartalmaz, amelynek eredetijét valószínűleg nem küldte el, s amely legjobb barátnőjét – a névnapja kapcsán már említett Máriát – szólítja meg. Mária ebben az esetben olyan fiktív beszélgetőpartner, akinek írásban elmondhatja az őt nyomasztó eseményeket, amelyekre nemcsak a külvilág, de a családja sem kíváncsi. Amint az a többi női naplóban is megfigyelhető, sem a szűkebb, sem pedig a tágabb társadalom nem fordult empátiával az áldozatok felé, szenvedésükről és annak lelki következményeiről nem akartak hallani, így egyedül maradtak fájdalmaikkal. „Édes Marikám, milyen jó, hogy Téged a háború gigászi küzdelme nem sodort el, hogy Téged most is megtalálalak. Hogy miért nem írtam előbb? Karácsonykor együtt volt az egész család. Édesapám is. Keserűen csalódtam. Azt hittem, ez a helyes, ha ennyi szeretetlenség után az összetartóknak most már együtt kell lennie. Egész ünnep alatt veszekedés volt. Még ez is tetőzte lelki gyötrelmeimet. Na de már elmúlt. A napokban volt a Stefá-

¹²⁴ Uo.

nia-bál.¹²⁵ Mennyire más ez is, mint a régi. Legalábbis nekem. Hiányzik valami az életemből. Mindaz, ami régen oly boldoggá tett, könnyeddé, vidámmá, az ma már hiányzik belőlem. Nem is maradtunk sokáig, csak az előadás végéig. Még hegednie kell a sebnek, a zene csak feltépte bennem mindazt, amit már elfeledtem. É. M., ne haragudj, hogy ilyen fájó levelet írok. Jólesik néha a bánatot kiadni. Jó lenne bizony, ha kibeszélgethetnénk magunkat.”¹²⁶

A naplóknak mindig az a legérdekesebb része, amely nem vagy csak részben érthető. Ezek azok a részek, amelyek rávilágítanak arra, hogy a szerző világképe e forrásokon keresztül is csak részlegesen tárható fel. Az említett levél a következő mondatokkal végződik „Most, hogy az időt hasznosan kihasználjam, tanulok németül és franciául, a bátyám tanít. A jövőm hogy fog kialakulni, még nem tudom. Dolgozni fogok, sokat olvasni és a szabadságomat külföldön fogom tölteni. Ez az én álmom most, semmi más. Legszívesebben külföldre mennék, hogy elfeledjem népünk iszonyú vonásait. Ott távol talán odáig jutnék, hogy vágyódom vissza szeretett hazámba. Mert Magyarország [a szöveg nem folytatódik – K. G.]”¹²⁷ Az idézet legkülönlegesebb része, amikor negatív képzetekkel felruházott

¹²⁵ A Stefánia-bál a 20. század eleje óta a Budapesti Stefánia-palotában farsang tájékán, tehát február végén megrendezett bál, a Horthy-korszakban jelentős társasági esemény.

¹²⁶ Bicskey, 1946. február 3.

¹²⁷ Uo.

csoportként a magyarokra utal, illetve arra, hogy szeretné elhagyni az országot. Bár vallásos lányként a szovjetizálást viszolyogva figyelte, és alapvetően a Horthy-rendszerre tekintett úgy, mint ideális politikai berendezkedésre, de ezeket a vágyait itt mégsem a kommunista veszéllyel magyarázta, hanem „népünk iszonyú vonásait” említette. A szövegből nem fejthető meg, hogy mit értett ezen, és miért utálta meg – legalábbis e bejegyzése szerint – azt a csoportot, amellyel korábban magától értetődő természetességgel azonosult. Ha a bejegyzés tartalma nem is, de a motivációja talán feltárható, hiszen az egyházi értelmezéssel azonosulva megerőszakolását áldozathozatalként látta, amellyel a hazát szolgálta, ám elkeseredettségében ekkor úgy érezte, hogy hiábavalók és feleslegesek voltak a szenvedései.

Erzsébet minden egyes bejegyzése mögött ott rejlik vívódása, és bár azok tematikája többnyire azonos, az emlékekhez való viszony és azok értelmezése bejegyzésről bejegyzésre változik. Vallásos lányként a trauma emlékével való küzdelem során a legnagyobb megpróbáltatást az jelentette számára, hogy miként viszonyuljon a történetek egyházi értelmezéséhez, amely biztos talajt jelenthetett volna neki, ha őszintén hisz benne. Az áldozatra kiválasztottságot azonban sehogy sem tudta összeegyeztetni a nemi erőszakkal, hiszen felmerült benne a kérdés, hogy milyen isten az, aki erre bárkit kiválaszt, és miért éppen azt, aki teljes szívéből hisz benne. Ez a gondolatmenet egész vallásosságát kikezdte, és bár próbált

belenyugodni, de ez véglegesen sohasem sikerült. „Egy szót ma nem imádkoztam a templomba[n]. Lezülöltem, testileg, lelkileg. Ide kellett eljutnom. Dacos göggel állok szembe az Úristennel. »Miért tetted ezt velem, Isten? Miért? Tiszta, ártatlan, naiv, szőke törekénységemet ide hoztad. Nem is éltem még annyit, hogy ennyi büntetést kelljen elszenvednem.« Énekelt a kar a templomba[n], én pedig Istennel veszekedtem. Ma már nem tudom igazságossága előtt alázattal meghajtani a fejemet... Sötét februári nap van odakint. Lelkemben a vihar, a feketeség még nagyobb. Harangoznak. A szelíd, monoton, örök harangszó az Istenhez hív most is. Isten! Ő volt, Ő van és lesz is mindenkor. Gyarló ember, te... Erzsike, térj magadhoz. Miért bántod az Istent? Ő örök... Ezt a két-három elmúlt évet hasonlítom össze az Ő nagyságával?”¹²⁸ Majd önmaga felszólításával félbeszakította addigi – már szinte istengyalázásba forduló – gondolatmenetét, és újra rátért a menekülésük és megerőszakolása elbeszélésére mint állandó témájára, amelynek úgyszintén központi eleme az a csók, amelyet a német katonától kapott.

A naplóírás azt a célt szolgálta, hogy őszintén és korlátozás nélkül beszélhessen olyan témákról, amelyeket a külvilág előtt nem lehetett érinteni. A bejegyzése későbbi részében egy Pista¹²⁹ nevű fiú-

¹²⁸ Bicskey, 1946. február 24.

¹²⁹ Pista személye pontosan nem azonosítható, de Varga Kálmán közjegyzőnél dolgozva ismerkedett meg vele Erzsébet,

ra tér rá, akivel – amint az a korábbi elemzésekből kiderült – az első közös beleegyezésen alapuló szexuális kapcsolata volt. Ennek kezdőmondataiban egyes szám első személyben, majd pedig egyes szám harmadik személyben beszél önmagáról, mintha kívülről látná az eseményeket („Ő már az ellenség kezében van. Megismerte a szerelmet az orosz karjaiban.”¹³⁰), végül pedig újra visszatér az egyes szám első személyhez. Ez a külső nézőpontból való látatás, nyelvi szinten legalábbis kvázi kívülállóként történő megfigyelés azt is szolgálhatta, hogy olyan dolgokat mondjon ki, amelyeket egyes szám első személyű elbeszélésben sokkal nehezebb lett volna, mert minden valószínűség szerint többszörös bánat és szégyen gyötörte. Ez pedig a legsúlyosabb tabuként kezelt kérdés volt, nevezetesen, hogy voltak-e valós vagy konstruált pozitív emlékei a nemi erőszakról. A bűntudat miatt ezzel volt a legkilátástalanabb szembenéznie, de a trauma feldolgozásának részeként ezt sem kerülhette el, hiába volt ez a legérzékenyebb kérdés. Nyelvhasználatának átalakulása és a személyváltás mögött az is meghúzódik, hogy erről képtelen volt áldozatként, egyes szám első személyben írni. A nyelvhasználat átalakulását jelzi, hogy a szimbólumok teljesen eltűnnek, valamint olyan szavakat használ, amelyeket korábban

akinek a naplója szerint a fiú beleszeretett, azonban a lány akkor még nem viszonzta érzelmeit.

¹³⁰ Uo.

nem, például „érzéki emlék”, „megfürdött a szerelem kéjében”, „szerelem gyönyörei”. Ezeknek nem kell feltétlenül referenciaértéket tulajdonítani, sokkal inkább egy bejegyzésről bejegyzésre módosuló értelmezési játék részei, amelynek célja, hogy olyan olvasatot találjon, amelynek révén a nemi erőszak emlékét beillesztheti élettörténetébe. De célja az is, hogy a nemi aktusról és a szexualitásról ne csak borzalmas asszociációi legyenek, hiszen azok meggátolták volna a későbbi nemi életét. Ezt szolgálta az is, hogy a szexualitást ebben a bejegyzésében nem tabuként vagy bűnként kezelte, hanem az élet természetes részeként szemlélte. „Pista... ma 1946. febr. 24-én megremegek, ha gondolatban is találkozom veled. Tudom, hogy Te szeretsz. Akkor is tudtam, de már késő volt. Ő már az ellenség kezében van. Megismertem a szerelmet az orosz karjaiban. Undorító... lélekben szűzen maradva, ijedten, tétován, de kusza érzéki emlékek utóízével. Egyébként mindenkitől becézett, kényes, szeszélyes, kislányos szerepembe élem vissza magamat, az olyan kislányba, aki csodálatos büntetésekképpen Istennek, bűn nélkül megfürdött a szerelem kéjében. Mert ma már nem a borzalmak emléke él bennem, hanem a természet rendje szerint követelem a szerelmet. Megismertem, igen, és most álmomban, ébren nem tudok szabadulni a szerelem gyönyöreitől...”¹³¹

¹³¹ Uo.

Az utolsó bejegyzését 1946 márciusában írta, ezzel telt be a pepita kockás füzete, amelyet még 1943 novemberében kezdett. Ez a néhány sor egy hullámvölgyben született, és bizonyítja, hogy az egy héttel korábbi bejegyzés csupán kétségbeesett kísérlet volt arra, hogy valami jót is találjon a borzalomban. Ekkor azonban saját helyzetét teljesen kilátástalannak látta, önértékelése romokban hevert, önmagát prostituáltként határozta meg, akinek már minden becsülete örökre elveszett. Ebben a záró bejegyzésben egymással ütköztette azt, ahogy az apácaknál eltöltött diákévei alatt a szerelemtől gondolkodott, amit arról tudott, illetve hogy milyen volt a tényleges első és elborzasztó tapasztalata. Az egyházi iskolai évek alatt gyakran használt kifejezés volt a szüzesség és a szűzi szerelem, ezeket azonban mindig csak képletesen használták tiszta, szennyezetlen értelemben. Arról is árulkodik a bejegyzése, hogy a „lefeküdni valakivel” szófordulatot korábban is ismerte, de tényleges értelméről már nem volt fogalma. „Tegnap, ma, holnap. Születés, szerelem, halál. Születtem, mert születnem kellett. Születtem, hogy vezekeljek. Csodálatosan szép, ragyogó volt az ég ma. És mégis valami nyomta ólomsúllyal a lelkemet. Valami nagyon fáj, de nem tudom, hogy mi. Szerelem... diákkoromban édes melegség áradt el bennem e szóra. Diákkoromban imádkoztam, amikor tavasz volt, halk imát rebegtem ibolyanyíláskor, rózsavirágzáskor, halk

fohász szállt ajkamról akkor is, amikor szívem az első szerelem virágával illatozott, és mindig, mindig templomban jártam, valahányszor Őréa gondoltam. G. T. volt az Ő. Tiszta, szűzi szerelem volt. »Milyen boldog lesz, kedves leányok; közületek az, aki tiszta, szűzi szerelmét adhatja annak a férfinak, akit szeret«, mondotta az én kedves M.[ater] Taufferom. Igen... én a lelkem mélyén, a természet ezt belém oltotta, ösztönösen éreztem, hogy nagy és szent titok előtt állok. A szeretett férfinak adni egész eddigi életemet, mindent. Akkor még nem tudtam én, mi az a szüzesség. Nem tudtam, hogy ennek fizikai értelme is van. Nem tudtam még akkor éjszaka sem. Ártatlan, naiv, szende kisleány. Még amikor ágyba dobott, akkor lelkem mélyén fellélegzettem, talán nem fog bántani már, mert lefeküdt. Nem tudtam, hogy ez ágyban történik. Nem tudtam, mi az, amit a kezembe ad. El nem tudtam képzelni, miért fekszik reám. Aztán amikor hozzámért, már ösztönösen védekeztem. Ó, de az én erőm... Halálra váltan már csak azt éreztem, hogy nagyon fáj, nem tudtam, mi az, ... miért. Nem tudtam, mi az a forró, ami előntött egyszerre... Miért vérzek. Másodszor is miért ömlik belőlem a vér és fáj... Istenem, de elhagytál azon az éjszakán. Ma már tudom... tudok mindent... Istenem, úgy fáj ez a tudat, hogy én már kifosztott, bemocskolt prostituált leány vagyok. Lelkem mélyén homályosan, ködbe burkoltan élő leányálmom, a nász-

éjszakám ilyen lett, amire gondolni is fáj. Ez teszi napjaimat oly ködös, borongós, fekete gyásszá. Ez üli lelkemet olyan ólomsúllyal.”¹³² Majd pedig a jelenre tér rá, úgy látta, hogy a háború befejeződött, a megerőszakolt nők tragédiája azonban csak ekkor kezdődött. Az első csók mint vigasztaló emlék ekkor is megjelent, ekkor már mind a német katonát, mind pedig önmagát az oroszok áldozataként látta. „Elcsendesedett a vihar nemzetünk életében, egyéni életemben kettőzötten dúl. Fáj minden gondolat, tett és érzés. Ma már a németem egyetlen csókját őrzöm csak reménytelenül, boldogan. Őt nem felejttem el, de vissza hiába várom. Érzéseim lassan visszavezetnek Pistához. Az ő ragyogó kék szeméből Augustom szerelme sugárzik felém. Augustomé, akitől az első szerelmes csókot kaptam és akinek ragyogó kék szemére örök fátyolt borított egy orosz golyó halálos...”¹³³ Végül a következő sorokkal zárta a naplóját: „Nem gondoltam, hogy harmadik füzetemet így fogom befejezni. Nem én fejezem be, az élet diktálja. Keményen, kegyetlenül, és nekem írni kell... írni... írni... írni. Halál a harmadik és egyben végállomás. Addig még sok mindent fogok írni. Boldogságot, örömet, azt hiszem, keveset, mert a boldogság forrása önmagunkban van. Engem pedig már kifosztottak.”¹³⁴ Lehet, hogy a későbbiek-

¹³² Bicskey, 1946. március 3.

¹³³ Uo.

¹³⁴ Uo.

ben még vezetett naplót, az azonban nem maradt fenn, az öregotthon előtti szemetesben Szabó Piroska még egy füzetet talált, amely 1951-ből származik, de ez összesen háromoldálnyira töredezett bejegyzést tartalmaz csupán, és egyáltalán nem érinti ezt a témát.

III. Áldozati csoportok és az empátia határai

Jennifer Redmann az *Eine Frau in Berlin* című kötet vizsgálata kapcsán rámutatott arra, hogy 1945 április végén és május elején a nemi erőszak olyan tapasztalat volt Berlinben, amelyben a nők ezrei osztoztak, így ezekben a kritikus napokban a közbeszéd tárgyává és részévé vált – ami korábban elképzelhetetlen volt.¹³⁵ A hadifogságba esett, a háborút túlélte férfiak hazatérését követően azonban tárgyalása a közbeszédben döntően megváltozott: ezt követően szégyenné és tabuvá, a német vereség szimbólumává vált.¹³⁶ Róza és Fanni naplója tanúsága szerint a nemi erőszakot követő hetekben a trauma Magyarországon is általános beszédtema volt

¹³⁵ Redmann 2008, 196.

¹³⁶ Redmann ugyanezzel magyarázza azt is, hogy amikor 14 évvel a háború vége után németül is megjelent az *Eine Frau in Berlin*, az az NSZK-ban nem váltott ki visszhangot. Hiszen ekkor a nemi erőszak a közbeszédben tabu volt és szégyennel párosult, mert a németek felejteni akartak. Sőt a naplóban megjelenő nemi erőszak realiztikusságát és közelségét szégyentelen erkölcstelenként értékelték a könyvet hazájában méltatók. Redmann 2008, 197.

az áldozattá vált nők körében, de az azt továbbra is övező szegénység miatt döntően csak egymás közt beszéltek szörnyű tapasztalatukról, és kizárólag a legszükségesebb esetben osztották meg a férfiakkal (például az orvossal).

A nők egymás közötti segítő kapcsolata kulcsfontosságú volt abban, hogy megpróbálják feldolgozni az éppen elszenvedett eseményeket. Az ő közösségükben jobban elbeszélhető volt a trauma, ellentétben az áldozatokhoz akár érzelmileg legközelebb álló férfiakkal, akik elsősorban mégis inkább egy patriarchális rend és normarendszer képviselői voltak. Egy döntően patriarchális – azaz a nők felett hatalmat gyakorló – és a nőket, különösen a nemi erőszakot elszenvedett nőket sújtó előítéleteket tápláló és osztó férfitársadalom tagjainak sem a traumafeldolgozás első tétova lépéseiben, sem pedig a későbbiekben nem lehetett érdemi szerepe. Ha volt is, az inkább csak formális és hivatali lehetett, nem pedig mély és lélekgyógyító.

Róza és Fanni naplójában beszámol az áldozatok közötti csoportszolidaritásról, amely egy nagyon fontos lépés volt ahhoz, hogy a nemi erőszak megbélyegző és elszigetelő hatásából kitörjenek. Ennek a hiánya is meghúzódhat Erzsébet naplójának kétségbeesett sorai mögött, aki egy kis nyírségi faluban élt édesanyjával és húgával. Ő a múlt borzalmas emlékeivel való küzdelemben teljesen magára maradt, ezért is vezetett a nemi erőszakra Rózánál és Fanninál sokkal intenzívebben feljegyzéseket, mert

nem vette őt körbe az összetartozás, a támogatás és a megértés érzése, amelyet a másik két esetben az áldozatok szűk csoportja legalább részlegesen nyújtani tudott.

Róza kitörő örömmel fogadta a német csapatok érkezését Dégre, mert számos korábbi lakótársát is viszontláthatta, és a német katonák a személyes biztonságot jelentették számára a szovjet megszállást követően. „Felszabadultunk. Reggel remegve vártuk, hogy ki lesz az úr a faluban. Mikor valami gyengéd kopogást hallunk, már tudtam, hogy németek lehetnek, mert az orosz lábával rúgta meg az ajtót s nem halk kopogással jelezte jelenlétét. Az első német igazán meleg fogadtatásban részesült. Kurt-nak hívják. Intelligens, s láttam, én is tetszettem neki.”¹³⁷ A németek megjelenését követően Rózának lehetősége nyílt a traumatikus események helyszínét elhagyni, így január utolsó napjaiban – immár megfogadva a német katonák tanácsát – nyugatra menekült a visszatérő szovjet csapatok elől. Ezáltal sikerült végleg maga mögött hagyni azt a helyszínt, amely mindig az erőszakra emlékeztette: „Itt életem legszörnyűbb napjait is éltem, de mégis szeretettel gondolok a szebb s jobb napokra.”¹³⁸

Dég szovjet megszállása és a menekülés alatt Róza több tanítónővel is megismerkedett, akiket hozzá hasonlóan megerőszakoltak a katonák. Ez

¹³⁷ Bodó, 1945. január 18.

¹³⁸ Bodó, 1945. január 30.

a kapcsolat az áldozattá vált nők számára minden bizonnyal rendkívül fontos volt, mert a velük történeteket egy nagyon szűk és bizalmas körben mesélhették el egymásnak. Erre a férfiak társasága minden bizonnyal azért sem volt alkalmas, mert az áldozatok szégyelltek erről a témáról előttük és velük beszélni. Az egyre erőltetettebb iramban nyugat felé tartó menekülésben azonban ezek a kis – mondhatni terápiás – közösségek gyorsan felbomlottak; így egyre kevésbé akadtak olyan személyek, akikkel a megerőszakolt nők erről a témáról egyáltalán beszélhettek volna. Az egymást Dégről ismerő tanítónők összetartását jól jelzi, hogy együtt vállalkoztak a rettegett orvosi vizsgálatra. „Orvosi vizsga volt. Félttem, hogy nekem is van valami bajom, de hála Istennek, semmi. Vilmin valami gyanúsát láttak. Milyenek is az emberek, sokan nem akarnak orvoshoz menni. Ez a műveletlenség jele. Sajnálom Ilonkát. Tanítónő, a kislányával, Bubúval van itt. Ő beteg is és gyermeket kap az oroszról.”¹³⁹ Az idézet is megerősíti, hogy e körben gyakori beszédtema volt a traumatikus múlt és lehetséges következményeinek kérdése. Róza ugyanakkor arra is utal, hogy beszélt olyan nőkkel is, akik szintén a szovjet katonák áldozatává váltak, de – minden bizonnyal a szégyen miatt – mégsem vállalkoztak arra, hogy alávéssék magukat az orvosi vizsgálatnak.

¹³⁹ Bodó, 1945. február 14.

Róza egy hónap alatt ért el a nyugati határszélig. Az ekkor született bejegyzései között számos olyat találni, amely a német és a magyar katonához fűződő viszonyáról számolt be. Így például egy német katona kapcsán: „Ottó egy aranyos fiú, mindent megtesz. Sok kellemes órát átnevetünk. Olyan semmiség, de most ebben a háborús időben az ilyesmi is feledteti a gondokat. Este van, Ottóval a kútra mentünk vízerért. Megcsókolt. Előbb haragudtam, de aztán arra gondoltam, hogy ő is idegenben, én is. Nekem is, neki is jólesik, hogy nem érezzük magunkat teljesen egyedül. Ragaszkodása most végtelenül jól esik.”¹⁴⁰ Másnap hasonlót írt egy magyar katonával kapcsolatban: „Az őrmester tetszik nekem. Mindig érdekelt az olyan ember, akit nehezen lehet meghódítani. Úgy látom, tényleg csapodár vagyok. Illik, nem illik, de szórakoztat ez a játék, habár a lelkemnek semmi köze mindehhez.”¹⁴¹ Majd egy másik alkalommal: „A rádió szól. Tangót táncoltunk. Tánc közben megcsókolt. Nagyon rossz lehetek, hogy itt is ezzel kezdem. Olyan könnyen megy már nálam a csókolózás.”¹⁴² Az előbbi idézetek elemzéséhez talán némi segítséget nyújt Ostffyasszonyfán írt bejegyzése: „Az új trépartnerem volt a vendéglátó. Érdekes volt az egészben az, hogy sötét volt és nem látta az arcom. Ugrattam, hogy meg fog ijedni, ha

¹⁴⁰ Bodó, 1945. február 8.

¹⁴¹ Bodó, 1945. február 9.

¹⁴² Bodó, 1945. február 15.

meglát. Többször gyufát gyújtott, de eldugtam az arcom. Ezen is mulattunk. Nevettem, de úgy fájt a szívem. Istenem, mikor nevetek tiszta szívből? Mikor lesz vége ennek a háborúnak? Sokszor gondolkok arra, hogy jobb lenne nem élni. S mégis tartom magam, mert háza akarok jutni. Az életem egy képmutatás. Meddig bírom ezt az életet? Azt akarom írni, hogy mi minden történik velem, s aztán lelki fájdalmaimról ömlengek.”¹⁴³ Róza igyekezett nem írni egyáltalán a lelkéről, ennek a témának a háritása már a megerőszkolásával foglalkozó előző elemzésekben is egyértelmű volt. Azért nem írt a lelkéről, mert ez túlzottan megrendítette volna? Nem akart szembenézni azzal, hogy mennyire megviselte a szovjet megszállás tapasztalata? S miért látta az életét képmutatásnak és viselkedését nem őszintének? Mindebben nagy szerepet játszhatott, hogy ő teljesen egyedül volt, így csak felületes ismerősi kapcsolatokra tudott támaszkodni. Ráadásul a menekülést férfiak koordinálták, többnyire katonák, és számos esetben a különféle szállítóeszközök felett is ők rendelkeztek közvetlenül vagy közvetve, ezeknek pedig kulcsfontosságú volt a jelentősége. Talán ebben a kontextusban kell értelmezni Róza képmutatással kapcsolatos kijelentését. Felismerte, vagy pontosabban kénytelen volt felismerni, hogy a férfiak jóindulatára szüksége van, s ezt csak nevetéssel, vagy akár csókkal tudta elnyerni akkor is, ha ezeket valójában

¹⁴³ Bodó, 1945. február 23.

kényszeredettnek érezte – talán azért, mert mind a néhány hónappal korábbi nemi erőszakra emlékeztette őt, amelyről a „tréfapartnernek” biztosan nem tudtak semmit.

1945 márciusában Szombathelyen jelentkezett önkéntes ápolónőnek, és egy zirci kórházba került. Ezt az új hivatását úgy értelmezte, hogy ő is segíti a háborús erőfeszítéseket: „Még az életben ami vágyam volt s amit el akartam élni, mindig sikerült. Régi vágyam az volt, hogy a háborúban én is, mint önkéntes ápolónő részt vehessek. Most, midőn már minden elveszett számomra, ez még a legjobb.”¹⁴⁴ Zircen őt ápolónővel helyezték el egy szobában az ebben a környezetben teljesen idegen Rózát. Déghhez korábban csak az erőszak emlékét kötötte, de másfél hónappal később már úgy gondolt vissza rá, hogy ott voltak ismerősei és barátai, ellentétben a kórházzal, ahol nem ismert senkit. Mivel a kórházat is több bombázás érte, március végén kórházvonaton menekítették tovább a Német Birodalomba. Az egyre sűrűbb bombázások Róza számára a szovjetek közeledésének vészjósló jelei voltak. Amikor szerelvényük az indulás előtt nem kapott mozgonyt, az is felmerült benne, hogy egyedül, gyalog indul el, csak hogy elkerülje a katonákat: „Én, aki már átéltem az orosz megszállás borzalmait, már

¹⁴⁴ Bodó, 1945. március 11.

arra gondolok, hogy gyalog vágok neki az útnak, s elhagyom minden ruhámat.”¹⁴⁵

A kórházvonton az ápolószemélyzet nőkből állt. Róza naplója szerint többen voltak köztük olyanok, akik ugyanazért menekültek a biztonságosnak hitt Németországba, mint ő. E társaságban minden biztonnyal beszédtema volt a szovjet megszállás korábbi tapasztalata. Amikor naplójában a kórházvonton dolgozó nővérekről írt, akiket ekkor ismert meg, ezt külön is megemlítette: „Olga, a kötöző nővér nem tetszik. Még akkor is cigarettázik, amikor sebet kötöz. Máriát is csak úgy szedték fel. Igazi tenyeres, talpas parasztleány. Vele nem tudok sokat beszélni, mert nincs mit. Eta szép szőke leány, csak nagyon elhanyagolt, rendetlen. Szegényke, fertőző betegsége van. Hét orosz követett rajta erőszakot. Intelligens, azt hiszem, vele tudnék barátságot kötni.”¹⁴⁶ A hétszeres erőszakra tett utalással kimondatlanul is önmagával állította szembe Etát. Róza úgy vélte, hogy rajta nem lehetett látni – és viselkedésével is fedni igyekezett – a korábbi trauma nyomait. A vöröskeresztes ápolónők közül mégis Etát érezte magához a legközelebb. Ebben az is szerepet játszott, hogy hasonló traumákat szenvedtek el, sőt Eta talán még Rózánál is súlyosabbakat. Bár a naplószövegben az intelligenciáját említette, de az, hogy a szovjet megszállás tapasztalatát csak

¹⁴⁵ Bodó, 1945. március 25.

¹⁴⁶ Bodó, 1945. március 31.

vele kapcsolatban részletezte, egyértelművé teszi, hogy számára ez volt igazán fontos. Később azonban már Eta is kifejezetten negatív színben tűnik fel. „Egy szőke leány az Eta, vele nem sokat társalgok, pedig intelligens leány. Látom, hogy egy kicsit könnyelmű. A tisztok csúnyán beszélnek vele. Igen, vele beszélnek durván és én vonulok vissza a társaságukból. Ezt a hangot nem tudnám elviselni, mint ahogy őt bántalmazzák.”¹⁴⁷ A tisztok minden valószínűséggel semmit sem tudtak a menekült nő viselkedésének tényleges háttéréről.

Az egykori Ausztrián keresztül a Harmadik Birodalom belseje felé tartó vonaton Róza számos új ismeretséget kötött, elsősorban férfiakkal. E kapcsolatok kialakításában, akárcsak menekülése magyarországi szakaszán, elsősorban magánya játszott fontos szerepet, önkéntes ápolónőként ugyanakkor csökkent a kiszolgáltatottsága. A menekült nők körében általános érdekérvényesítési stratégia volt az önkéntes ápolónőnek állás. Ennek révén a katonai kórházakkal tarthattak, és nem hagyták őket hátra a menekülés során. Amikor Róza katonák szíveségeitől való függésének csökkentése és a Németországba való eljutásának biztosítása céljából 1945 márciusában az osztrák-magyar határ közelében önkéntes ápolónőnek állt, a helyzete alapjaiban megváltozott. A kórházvontatot, amely civileket, katonákat és sebesülteket egyaránt szállított, többször

¹⁴⁷ Bodó, 1945. április 12.

bombázták a szövetségesek. „Én reszketve húzódok a főhadnagy mellé. Olyan jólesett, hogy van valaki mellettem. Azonban már látom, nem érdekes az én személyem számára, vagyis már nem érdeklek őt. Talán jobb is így. Most még nem fáj, mert ilyesmi nem is szabad, hogy érintsen.”¹⁴⁸ Róza igyekezett magához körbe hasonló partnert találni, ezek a változó sikerű kísérletek alapjaiban határozták meg a hangulatát. „Szégyellem magam, hogy ilyen jelentéktelen dolog, mint az, hogy ő nem törődik velem, bánt, ennyire megzavarja a lelki nyugalmaomat. Igaz, én is gyengé lettem. Ezért van ez az érzékenység. Föl a fejfel és nem törődni semmivel.”¹⁴⁹

Fanni naplója is alátámasztja azokat a Róza bejegyzései kapcsán tett megállapításokat, amelyek szerint a tömeges nemi erőszakot elszenvedett nők leginkább egymás között tudták megbeszélni az elszenvedett borzalmakat és az őket gyöttrő – elsősorban a nemi betegségekre és a terhességre vonatkozó – félelmeket. Másrészt az idősebb, házasságban – azaz szexuális tapasztalattal rendelkező – nők biztatták a fiatalabbakat és tartották bennük a lelket. Fanni például így ír: „Jaj, ma iszonyú fáradt vagyok, és képtelen minden erőfeszítésre, minden ellenállásra. A szomszédházi lány állandóan siránkozik, hogy mi lesz vele, nem kapja a menstruációt, és nincs orvos, nincs injekció, mikor juthat műtéthez, ki tudja,

¹⁴⁸ Uo.

¹⁴⁹ Uo.

még meddig tart ez, és most így a nyakán maradjon egy idegen gyerek lány létére. Minden erőmből vigasztalom, közben elfelejtve, hogy magam is ebben a veszélyben forgok. Az Ultraseptylt nem szedem, mert a gonorrhoeaveszély, remélem, elmúlt, eltelve már a szokottnál jóval több idő, minden baj nélkül, de mi lesz a többivel? Nincs Ledner doktor, szégyenke, ki fog segíteni rajtam? Vannak-e még orvosok Pesten, vannak-e műszerek, és lesz-e ágy, amibe lefekhetem? Most éjszakánként, mert meleg a szoba, levetem a ruhámat is félig, és ma a harisnyát is, mert a fagyott lábam iszonyúan viszketett. De hol van még egy igazi levetkőzés, hálóing, mosakodás, vetett ágy és esti fogmosás meg lábmosás? Uramisten, mindent, mindent szívesen vállallok, csak Miklós visszajöjjön. Nem bírok egyedül maradni. Nem tudok már magamból szeretetet, kedvességet, emberiséget kipréselni, mert annyira előnt a keserűség.”¹⁵⁰

A későbbi napok bejegyzéseiből kiderül, hogy a szomszéd lányt – akiről már korábban volt szó – Zsuzsinak hívták, a megerőszakolt nők százazei között bizonyára gyakori volt ez a keresztnév, személye újabb azonosíthatatlan áldozat, Gyarmati Fanni nem jelölte meg a családnevét. Az azonos traumákat elszenvedő nők összefogásának és egymás támogatásának, mindenekelőtt megértésének

¹⁵⁰ Gyarmati 2014, 393–394.

újabb példája, hogy 1945 február első napjaiban, amikor még nem ért véget Budapest ostroma, vették a bátorságot, és ők is együtt mentek el egy ideiglenesen berendezett nőgyógyászati otthonba, amelyet az egykori Dohnányi-villában alakítottak ki. Míg Zsuzsáról kiderült, hogy terhes, addig Fannit az orvos nem vizsgálta meg, mert ezt még túl korainak találta, így tíz nap haladékot kapott. Az első orvosi látogatást megörökítő bejegyzésének egy mondatrésze mellett nem lehet elmenni, mert ez nagyban megerősíti Fanni antiszemitizmusának már tárgyalt aspektusait. A naplójában megemlíti Sós doktort, a nőgyógyászt, aki Zsuzsit megvizsgálta, akinek a viselkedésével kapcsolatban a következő megjegyzést tette: „csak Zsuzsit nézte meg, jól kikérdezte, mivel tudná honorálni, undorító pesti zsidó orvostempóval”.¹⁵¹ Fanni úgy értelmezte az orvos viselkedését, hogy az haszonelvű – még ebben a válságos helyzetben is és ennek a hatására aktivizálódtak zsidóellenes képzelei.

A magyar társadalom egyértelműen stigmatizálta azokat a nőket, akiket a katonák megerőszakoltak. Általános és széles körű együttérzést nem dokumentálnak az áldozatok naplói. A nemi erőszak stigmatizáló hatása sokféleképpen bélyegezte meg a nőket, a fő kérdés az volt, hogy az áldozat – a trauma ellenére – hogyan tudja a nyilvánosság előtt

¹⁵¹ Uo. 398. 1945. február 3.

leplezni megalázottságát-meggyalázottságát. Az, hogy kiket erőszakoltak meg, az ostrom alatt bujkáló közösségekben egyértelmű volt, így a történeteket előttük nem lehetett titkolni, innen kilépve azonban mindaddig titokban lehetett tartani, amíg nem volt elkendőzhetetlen jel. Ebben a tekintetben az az eset is eltér a már tárgyaltaktól, amikor Fannit megerőszakolta és megverte egy szovjet katona. Hiszen ekkor olyan nyomot hagyott Fanni testén, amelynek következtében a nyilvánosság előtt biztosra vehető volt, hogy a katonák áldozatává vált: nemcsak megerőszakolta ugyanis, hanem meg is verte, ráadásul az arcát is nagyon megütötte, aminek később sem voltak elfedhetők a nyomai. Így pedig a környezetében mindenkit a saját traumájára és szenvedésére emlékeztetett, és ez a többiek viselkedésében is megnyilvánult: „Rettenetes nyomorultul érzem magam, hogy nincs ruhám, és ezekkel a siralmas kék-lila-sárga foltokkal a képemen. Mindenkin nyugtalan borzadályt fedezek fel, aki rám néz.”¹⁵² Az arcán elszenvedett sérülések naponta tudatosították benne megalázottságát, ez pedig állandó szégyenérzetet okozott. „Olyan nyomorultnak érzem magam, és hozzá a koszos, száraz hajam, az ijesztően lila és kék foltos elgyötört arcom, minden lelki erőmre szükségem van, ha idegenek jönnek, hogy ne szégyenkezzem.”¹⁵³ Amíg az arcsérülései teljesen

¹⁵² Uo. 391. 1945. január 25.

¹⁵³ Uo. 388. 1945. január 23.

el nem múltak, a környezete számára heteken át a megalázott nő szimbólumává vált, hiszen ha meglátták, azonnal az oroszok által elkövetett atrocitásokra asszociáltak: „A kék színeim most kezdenek halványodni a szemeim körül, és most az államon új kezdődik, jókora duzzanattal és véres horzsolásokkal.”¹⁵⁴ Sebei nap mint nap a megerőszkolására emlékeztették.

Fanni naplója arra is rávilágít, hogy a testkép és a ruházat is szorosan összefüggött. Az ide-oda hullámzó front borzalmi között a téli időben nem lehetett felöltözni, mert a korábbi ruhatárak teljes megsemmisültek, így mindenki szedett-vedett ruhákat viselt. Fanni például egy nyári selyemruhát húzott fel legfölülre, abban a reményben, hogy arra nem másznak fel poloskák, ugyanakkor az alsótestét nem védte a téli időben. A nyári ruhának azonban volt egy másodlagos jelentése: a könnyed öltözködést a védtelenséghez és kiszolgáltatottsághoz kötötte, ami a nemi erőszakot követő napokban különösen fájdalmas volt számára. Amikor sikerült a ruha fölé egy szoknyát szereznie – amely nemcsak melegített a téli időben, hanem jelképes védelmet is jelentett alsótestének –, megemlítette egy korábbi álmát, amelyben a selyemruhát a hálóinghez hasonlította, egy olyan ruhadarabhoz, amely alatt közvetlenül a teste van, és amelynek nyilvános viselése önmagában szégyen. „Nem érzem azt, ami álmok-

¹⁵⁴ Uo. 392. 1945. január 26.

ban szokott előjönni, hogy hálóingben megyek az utcán, igen bizonytalanul és szégyenkezve.”¹⁵⁵

A meggyalázott nők naplóiban szelektív empátia ragadható meg, a részvét nem terjedt ki egyenlőként mindegyikükre. Azt, hogy szemlélők csoportja miként viszonyult közvetlenül a trauma után az áldozatok csoportjához, három tényező szabta meg: az áldozat életkora, családi állapota és társadalmi helyzete. Legkevésbé a férjes (azaz szexuális tapasztalattal rendelkező) asszonyokkal és a cselédekkel szemben voltak részvételieliek. A háztartási alkalmazottakat a korábbi cselédtartók társadalmi csoportjából kikerülő áldozatok is lenézték, sokkal kevésbé fordultak feléjük empátiával, mert mindannyian kicsapongó szexualitás képzetét társították hozzájuk és mélyen megvetették őket. Ugyanígy volt ezzel Gyarmati Fanni is, aki – amint ez a későbbiekben láthatóvá válik – igyekezett ugyan némi empátiát magára erőltetni, ez mégsem sikerült: ő is sokkal inkább a cselédet, mint a szenvedő nőt látta bennük. Az áldozat sorsát elkerült többség elvárásai is meghatározták, hogy a prédává vált nők miként beszélhetik el a közösségen belül a velük történeteket, sőt miként viselkedhettek, a fájdalom és a megrázkódtatás milyen kifejezése volt elfogadott, és melyik nem. Gyarmati Fanni esetében is ezen múlt, hogy miként beszélheti el a megerőszkolását annak ellenére, hogy ez az elbeszélés nem fedte tényleges

¹⁵⁵ Uo.

tapasztalatát. „Óvatosan törülgetem magam a sötétben, és a kérdezősködésre elmondom, hogy csak úgy markírozta, és én asszony vagyok. Így nem kell túl megtörtnek mutatkoznom, a ház lakóinak stílusa szerint.”¹⁵⁶

Hogy a nők egymás iránti megértését és együttérzését mennyire meghatározta a társadalmi helyzetük, Fanni naplójában különösen hangsúlyos módon mutatkozik meg. A háztartási alkalmazottakat csak elvéve nevezte keresztnevükön, általában inkább csak úgy ír róluk: a cseléd, vagy éppen kicsinyítőképzős formában: a cselédke, „cselló” – ami eleve tartalmaz némi lekicsinylést és lenézést. Mint például abban a bejegyzésében, amikor arról ír, hogy a főváros ostroma alatt civilként menekülve őt és az egyik háztartási alkalmazottat két orosz katonára leválasztotta a nagyobb csoportról, és Gyarmati helyett, aki nemi betegnek tette magát, a cselédet erőszakolták meg mind a ketten. „Két sötét figura érkezett, züllött, szedett-vedett külsejű, berúgott katonák, egy hosszú, sovány, és egy kis, zömök. Bevittek valami belsőbb kis szobába, ami teljesen össze volt dülva, törve minden, alighanem cselédszoba lehetett, ott az iratokat kérte a nagyobbik, akit a kisebbik kapitánynak titulált. Láttam, hogy cirkusz az egész, csak csinálják a komédiát. A svéd menvelem adtam oda. Behívták Hermit és Janit, meg az öreg cselédet, aztán a »kapitány« elvezette őket. Mi

¹⁵⁶ Uo. 373. 1945. január 13.

ott maradtunk: a fiatal cselédke meg én. Valami kis vacak aranszegélyes noteszkába írta be nagyképpűen, amit ki tudott betűzni az írásainkból. Megmagyarázta, hogy valami pecsétes írást hoz majd nekünk a kisebbik, és azzal mehetünk tovább. Nem lehetett mást tenni, vártunk. Mikor a kicsi visszajött, láttam, hogy elosztanak maguk közt kettőnket. A kisebbikhez húzódtam, jobb képű volt, de semmi jót nem vártam. Azért nyugodt voltam. Kivezetett a sötét hallba, leültünk egy díványra, kezdődött az ölelgetés. Szakadatlanul hangoztattam: beteg vagyok, ne bántson. Nem törődött vele. Mikor hozzám ért, volt annyi lelkierőm, hogy a vattát előretoltam, mert pár nap óta véreztem. Rögtön elhúzta a kezét, mintha valami megcsípte volna. Elkezdett kérdegetni, mellemre és ölemre mutatva, hogy hol vagyok beteg. Mondom: lent, és vérzem. Erre csak legyintett, aztán érthetetlen szokat mondott, amiből csak a szifilisz értettem. Ebbe kapaszkodtam, és azt mondtam, hogy a férjem szifiliszos. Erre nagyot sóhajtott lemondóan, és ott hagyott. A rózsafüzérem szorongattam hálásan, közben hallottam, hogy a kisebbik odament a másik ajtaja elé, sürgette, hogy bemehessen, emlegette a szifilisz szót, nyilván rólam volt szó, hogy velem megjárta. A kis »cselló« siránkozását is hallottam, és lelkifurdalás fogott el: miért nem figyelmeztettem erre őt is, de hát ez már napok óta úgy kijárogatott és kacérkodott, mint akinek nagyon tetszik a dolog, bár még egyszer sem hívták ki. Rövid idő múlva bement a kicsi is, aztán

kijött megint értem, és behívott. Még az iratok megnézésénél volt egy kedves jelenet. Valami írást kértek a férjemről. Eszembe jutott, Mik régi, apacsinges képe nálam van, az biztos tetszeni fog. Igazán kommunista írószerű azon. Tetszön megnézték, megkérdezték, hány éves, és éreztem, megnő a hitele annak, amit mondtam. Hogy bolsi és újságíró, talán látszott ezen a képén. Mikor mindkét vagány elintézte a szegény kis cselédet, engem is bevitt a kisebbik a kis szobába, és továbbállt azzal, hogy valami írást hoz számunkra, fél óra múlva, amivel tovább-mehetünk. Addig egymással szemben üldögélve az ágyakon töltöttük el az időt, kézzel-lábbal beszélgetve, a hosszúkapitány« teljes alkoholgőzben, de nagy ambícióval magyarázott. [...] Rettenetes rossz fogai voltak a »kapitánynak«, és időnként megölelte a kis cselédet, kezébe nyomott mindenfélé, ruhaanyagokat, amiket valahonnan előszedett, az ágy alól. A kisebbik is fényképeket vett elő. Valami kopott képecskét egy nőszemélyről, aki az ő »zsenája«, és egy gyerekről, akiről nem értettem, hogy az övé-e, vagy pedig ő volt-e gyerekkorában. Rongyos magyar katonakabátot és nyilas zöld inget viselt. Meg is kérdeztem, hogy került hozzá. Csak nevetett, és bólintott, hogy igaz, jól láttam, aztán a másikkal pusmogott főleg. Ki tudja, miféle nyilast öltek meg, akiről aztán lehúzták. Mindenesetre különös volt egy ilyen vagány ruszkin látni.”¹⁵⁷

¹⁵⁷ Uo. 378. 1945. január 13.

Fanni, aki megerőszakolt unokahúgával mélyen együttérzett, jóval távolságtartóbb volt a hasonló sorsot elszenvedett cselédekkel szemben. Ebben a bejegyzésben első alkalommal már nem is cselédnek, hanem csellónak nevezte a háztartási alkalmazottat. A részleges nyelvi egyezés is táplálhatta a cseléd-cselló nyelvi játékot, bár itt talán többről van szó. A katonai szlengben a cselló jelenthet konyhai kisegítőt, a csapatellátó rövidítéseként, de ebbe a kontextusba ez sehogy sem illik. A cselló kifejezés használata rendkívülinek tekinthető, mert bár a háztartási alkalmazottként szolgáló nőkre számos szinonimát ismerünk, de a csellónak hasonló értelemben való használata sem a szakirodalomban, sem pedig az irodalmi művekben nem ismert, és korabeli lexikonok sem említik. Mindezek következtében tekinthetjük ezt Fanni nyelvi találatkonyságának. Ebből a szemszögből igen különös, hogyha idézőjelben is, de egy másik szenvedő embert egy hangszerhez hasonlít, ráadásul egy olyanhoz, amely siránkozik. A siránkozás szóval kapcsolatban is alá kell húzni, hogy ez nem azonos értelmű a sírás szóval. A kifejezés, amelyet Fanni az eset leírásához választott, hordoz magában némi rosszállást, a megalapozatlanságra való utalást is, hiszen inkább panaszkodást, sópánkodást jelent. A hangszer és a „siránkozó” cselédet az az asszociáció köti össze, hogy mindkettő hangot ad ki, siránkozik, ha játszanak rajta, ebben az esetben azonban egy nő többszöri

megegyezésére használta ezt a kifejezést. Így őlt testet nála nyelvi szinten az együttérzés teljes hiánya, és bár a következő tagmondatban lelki-furdalásról ír, azt követően mégis azokat az emlékeit fejtegeti, amelyek beleillettek a szexuálisan kicsapongó cseléd sztereotípiájába. Fanni a háztartási alkalmazott viselkedését utólag úgy értelmezte, hogy kacérkodott, és szinte felkínálta magát a katonáknak. Vagy akár saját részvétlenségét felismerve és mintegy azt mentegetendő döntött – talán öntudatlanul – hasonló emlékek megkonstruálása mellett, ezzel mintegy alátámasztva saját viselkedését és megindokolva a passzivitását is. De ugyanezek a képzetek találhatók meg néhány sorral később, amikor a többször is megerőszakolt cselédet már nőstényállathoz (szukához) hasonlította, aki a katonától mindent „mohón” elfogadott – kimondatlanul is korábbi szolgálataiért cserébe, így pedig kvázi prostituáltként jelenítette meg. Az írásából ismét ugyanaz a mechanizmus rajzolódik ki: először negatív dolgokat írt a cselédről, majd pedig mintha ezen maga is megdöbbenett volna, a részvétét igyekezett sablonos nyelvi eszközökkel, röviden kifejezni. „A »kapitány« mindenféle szönyeget, takarót, vánkost rakott a kis pilledt cselédre, aki megkínzott szukaszemekkel, de mohón mindent elfogadott. Azt állította, hogy ő még érintetlen, és nagyon megkínzották: szétfeszítették, de a kisebbik, úgy látszik, tisztább, mert az előbb gondosan megtörülgette őt. Nagyon sajnáltam, és na-

gyon furdalt a lelkiismeret, hogy én megúsztam, ő meg kettőt szenvedett el.”¹⁵⁸

Fanni naplójából az rajzolódik ki, hogy két képzet kötődött nála egymáshoz. Így azokat a nőket, akikről azt képzelte, hogy a szovjetek szexuális „közeledését” nem erőszakként élték meg, cselédként kategorizálta. Sőt róluk azt is feltételezte, hogy nem szenvedik meg úgy a nemi erőszakot, mint a többi nő. „A Juliska, a szép cselédlány, minden esti vendége a kapitánynak most már táncos vacsorákon, ahol remek ételeket esznek a ház baromfiállományából, meg italokat isznak, és folyik az illatszer, locsolgatják egymást, ott mulatozik egyre szebbé virulva, jön vissza este, és meséli, hogy a kapitány nem engedi már meg a nők elvívését, de hát nem bír velük.”¹⁵⁹

Fanni azt is felismerte, hogy a nemi betegség, illetve ennek hangoztatása az egyetlen olyan fegyver, ami hathat az orosz sereg azon tagjaira, akik még nem szenvedtek a fertőzésektől. Ellentétben a másik két eszközzel, amikor hangsúlyozta, hogy a németek üldözték, így közös az ellenségük, másrészt azt állította magáról, hogy kommunista, ettől azt várta, hogy a katonák a saját csoportjuk tagjaként fogják kezelni, és nem fogják megerőszakolni. Az egyik kiürítés alkalmával – azaz amikor közvetlenül a frontvonalba eső épületekben menedéket találó civileket a katonaság távozásra kényszerítette –

¹⁵⁸ Uo.

¹⁵⁹ Uo. 375. 1945. január 13.

arról számolt be először arról, hogy ez a védekező technikája sikerrel járt: „Mire megjelent a kísérőnk, és ő is így szólított: Mária, kézen fogott, és a többiek nagy rémületére elvitt. Teljesen nyugodt voltam, azt próbáltam mondani, hogy vigyen valami kapitányhoz, aki ért franciául. Elvezetett egy másik elhagyott, összetört házba, felvitt egy kis szobába, a rakéták fényében valami züllött, összedobált fekvőhelyfélét láttam, és tudtam, mi következik. Átfogott és megölelt, de egész szelíden. A szokott fegyveremhez nyúltam, megsimogattam az arcát, és kérlelni kezdtem, hogy jó kommunista vagyok, akit a németek bántanak, beteg is vagyok, mindenki bánt, legyen jó hozzám. Erre elengedett, kikísért a kapun, és csak mutatott a ház felé, ahol a többieket elhagytam.”¹⁶⁰ Fanni bejegyzéseiből egyértelmű, hogy fontos volt számára, hogy olyanként jelenítse meg magát, mint aki a legkiszolgáltatottabb helyzetben sem veszti el az önkontrollját, racionálisan dönt, és irányítani próbálja az eseményeket. Ez a stratégia olykor sikerült is. Mint kiürített civilek különösen kiszolgáltatottak voltak a katonáknak, hiszen csak ők tudták, hogy hol vannak és melyek azok a bűvőhelyek, amelyek védelmet biztosíthatnak számukra. Így a katonáknak megvolt a lehetőségük arra, hogy a menekülő civilek csoportjából kiválogassák a fiatalabb nőket.

¹⁶⁰ Uo. 376. 1945. január 13.

IV. Felmentő narratívák és a katonák motivációi az áldozatok szemével

A szovjet katonák által megerőszkolt nők a trauma elszenvedése után mély gyűlölettel tekintettek a katonákra, és általában rettegetek tőlük. Erzsébet naplója szerint hónapokkal később már igyekezett másként tekinteni az őt megerőszkoló katonára, hiszen a trauma feldolgozásának részeként az elkövetővel szemben érzett haragot is igyekezett átformálni magában. „Szemeim megteltek forró könnyekkel és azóta talán először gondoltam megbocsátó szeretettel arra az orosz katonára, fehér szüzességem birtokosára.”¹⁶¹

Fanni naplója éppen azért érdekes, mert bár utal a katonák okozta borzalmas tapasztalatokra, mégis egészen eltérő reakciókról ad számot. A szexuális traumák többszörös tapasztalata ellenére sem gyűlölte a szovjet katonákat. Ennek két oka volt: egyrészt őt felszabadították a szovjetek, másrészt a Szovjetuniót és vöröskatonákat Fanni naiv rokonszenvvel szemlélte. Mindebből következett az

¹⁶¹ Bicskey, 1945. június 24.

a már korábban tárgyalt képzet, hogy egyszerűen nem hitt azoknak a híreknek és híreszteléseknek, amelyek a szovjetek által civilek ellen elkövetett atrocitásokról szóltak: ezeket túlzásnak vagy a nyilasok és németek antibolsevista propagandájának tekintette. Végül a szovjetek által elkövetett vélt vagy valós kegyetlenkedéseket egyszerűen a kisebbik és elviselhető rossznak tekintette – szemben a nyilasok és a németek terrorjával, amely az életét fenyegette. Ez egyértelműen megragadható azokban a bejegyzéseiben, amelyekben a katonák viselkedését tárgyalta. Nyelvi szinten megnyilvánul ott is, hogy az elkövető szovjeteket olykor nem katonának nevezte, hanem például „vagány”-nak¹⁶² vagy „vagány ruszki”-nak¹⁶³ (a kétszer megerőszakolt cseléd esetének tárgyalásakor), vagy ahogy már láttuk, másutt csak suhancként említette őket a naplójában. A megerőszakolt cseléd elkövetőinek megnevezésekor a vagány szó használata egyben alátámasztja az egész előző fejezetben elemzett narratívát, amelyből minden állítása ellenére mégiscsak egyfajta részvétlenség rajzolódik ki a háztartási alkalmazottal szemben. Hiszen a vagány szó használatával részben felmentést is adott a tetteseknek. Ez a szó egyszerre jelenti a társadalmi normáktól eltérő viselkedést, a merészséget és a bevállalást, valamint ennek elismerését is. Mintha a nők megerőszakolása egy va-

¹⁶² Gyarmati 2014, 378. 1945. január 13.

¹⁶³ Uo.

gány – azaz a társadalmi normákat nagyvonalúan átlépő, de még elfogadható – cselekedet lenne...
Máskor újra megjelent a szovjet katonák iránti szimpátia a naplójában annak ellenére, hogy éjszakánként ő maga is rettegett attól, hogy újra a katonák prédájává válik. Akárcsak Róza, Fanni is teljesen egyedül volt, bár voltak barátai, akik segítettek, de hivatalos kapcsolat egyikhez sem fűzte. Egyedülálló nő volt, és ez különösen kiszolgáltatottá tette. Így bizonyos esetekben unokatestvére férjének feleségeként mutatkozott be az iránta érdeklődő szovjet katonáknak, azt remélve, hogy ez jelent valamiféle védelmet. Ebben a bejegyzésében a szimpátia alapja nem a felszabadítás élménye volt, hanem az, hogy akárcsak önmagát, a németek áldozatának látta a szovjeteket is, akik eredendően ártatlanok. Ezzel állította szembe a többségi – azaz általa nem áldozatnak tekintett – társadalom viselkedését, amely gyűlölte a szovjeteket, ennek okait értelmezve érdekes módon a tömeges némi erőszakot nem is említette, hanem csak a zabrálást emelte ki. Ezt talán azért maradt ki, mert a nők ellen elkövetett atrocitások elítélésével ő maga is egyetértett, ezzel szemben a többségi társadalom kifosztását részvétlenül szemlélte, azt talán jogos büntetésként fogva fel. „Utálatos ez a folytonos aggályoskodás emiatt, amikor új lakók tűnnek fel [a pincében, ahol az ostrom alatt bujkáltak – K. G.]. Szeretnék barátságosan mosolyogni egyre-egyre, beszélgetni, megmondani, hogy sajnálom őket ezért a gyaláza-

tos életért a mocsokban, vérben ennyi év óta, ilyen távolságokban, örökös gyanakvás, ellenségeskedés közben. Gyűlölöm ezt a felemás helyzetet és körülöttem az értetlenséget, ahogy elvakultan, minden gondolkodás nélkül utálják, szidják őket mindenfelé, a lakosság, mert a hitvány, összehalmozott javaikból kifosztották őket, és a méltatlankodástól fulladozva panaszolják mindenfelé. De mit csináljak, mit szólnak én és annyian mások, akiknek az életét roncsolták össze, elvették a lelkeiket, és viszontlátom-e még? [...] Édes Uramisten, nem kell nekem soha, soha többé semmi a mindennapi kenyéren túl, ha ő meglesz, ha Miklós újra mellettem lehet.”¹⁶⁴

A Szovjetunió és a kommunizmus mítosza első sorban azt jelentette a zsidóüldözés alól frissen felszabadult Fanni számára, hogy ebben az egalitárius rendszerben nem számít a felekezeti háttér vagy a származás. Erre a mítoszra számos módon cáfolt rá a felszabadulás brutális valósága. Egyrészt a szovjet katonák nem respektálták a zsidók szenvedését, másrészt a nőkkel szembeni viselkedésükből egyértelmű volt, hogy nem tisztelik őket, nem tartják a férfiakkal azonos rangúaknak. Az újabb csalódást pedig az jelentette, hogy a Szovjetunióban is van „zsidókérés”. Ez volt talán mind közül a legmegdöbbentőbb és a legsúlyosabb csalódás számára – az, hogy a zsidókat ebben a társadalomban is

¹⁶⁴ Uo. 416. 1945. február 14.

idegenként kezelik. Ám ez mégsem ásta alá a kommunizmusba vetett hitét, amelyet az is táplált, hogy férjének felszabadítását a szovjetektől várta. „A kétemétes egyetemi tanár Odesszából igen melegen érdeklődött Ili iránt, de ő is meglehetősen kacérkodott vele. Az egyetlen »atrocitás« az volt, hogy a harmonikás óriás bejövet hirtelen felkapta, a levegőbe emelte, és úgy tette vissza a székbe. Kicsit megdöbbsentünk, mert eddig igen finoman tartózkodók voltak, de hát ez volt a búcsúeste. Az odeszszai tanár érdeklődött, beteg vagyok-e, amiért olyan az arcom, mire igen elpirultam, és csak csóváltam a fejemet. Az örmény megmagyarázta az eredetét, Iván elmondta neki. Kínos, döbbsent csend kezdődött. Láthatóan nagyon bántotta őket, és csodálkoztak is. Azt mondják, erről valójában nem tud a főparancsnokság, a közbeeső fórumok eltussolják mindig, de ezt nem egészen hiszem. Csodálatosan ép, erős és szép emberpéldány valamennyi, akik itt bent jártak, csak az a furcsa, hogy a zsidókérdés náluk is másféleséggel egyenlő, mert aki egy kicsit keleties arcú, azt rögtön csúfolják, meggyanúsítják, hogy zsidó, és az illető sértődötten védekezik. Az örményre is ráfogták, mondván, hogy azért is az, mert kereskedő. Szóval ők sem fogadják be úgy, észrevétlenül, ahogy hittem.”¹⁶⁵

A felmentő narratíva a katonák viselkedésének tárgyaláskor rajzolódik ki egyértelműen. Fanni

¹⁶⁵ Uo. 391. 1945. január 25.

a mozgatórugók boncolgatásakor arra jutott, hogy a viselkedésük megbocsátható. „Biztos iszonyú gyűlöletet keltenek [a szovjet katonák – K. G.] mindenfelé a dúlások és nőzések után. Nem értik meg itt, hogy ezek vadóc gyerekek, akiknek sejtelmük sincs róla, hogy az bántó és szörnyű, ha a nőkkel lefeksznek. A rombolás meg a katonasorral jár, és ugyanilyet, sőt talán még ilyenebbet csináltak a németek és a mieink odakint, sokkal bűnösebben, mert egy fiatal palántakultúrát tapostak össze ártatlanul. Ők csak azzal fizetnek, amit kaptak. Nem tudom, így látja-e más is, aki nem szimpatizáns, mint én, csak egyszerűen tárgyilagoss.”¹⁶⁶ Az elkövetőkre itt a „vadóc gyerekek” kifejezést használta, azáltal pedig, hogy gyerekeknek nevezte, egyben fel is mentette őket, mintha a felnőttekkel ellentétben nem lennének felelősségre vonhatóak. A szovjetek által elkövetett borzalmak relativálása ezen túlmenően is számos nyelvi elem segítségével jelenik meg. Így például nem nemi erőszakról ír, vagy – ahogy ő maga korábbi bejegyzésében nevezi – meggyalázásról, hanem a „nőkkel lefeksznek” kifejezést használja, amely jelentéstartalmát tekintve távolról sem a korábbi szinonimája. Fanni ezzel éppen az események hűbavágóan fájdalmas életét vette el, hiszen pont arról nem tett említést, hogy e tetteket nyers erő alkalmazásával követték el. Az általa választott kifejezés azt a hamis látszatot kelti, mintha

¹⁶⁶ Uo. 380–381. 1945. január 13.

a nemi aktus közös beleegyezéssel történt volna. Ennek az érvelésnek volt része, hogy a németek és szövetségeseik által a Szovjetunióban elkövetett atrocitásokat súlyosabbnak képzelte azoknál, mint amit a Vörös Hadsereg tagjai az általuk „felszabadított” területen elkövettek. Az az értelmezés, hogy a szovjet katonák civil nőkkel szembeni viselkedése csupán revans, széles körben elterjedt volt, sőt maguk a nemi erőszakot elkövető katonák is ezzel érvelték bizonyos esetekben. A magyar katonák által Ukrajnában és a szovjetek által Magyarországon a helyi civil nők ellen elkövetett atrocitások közötti különbségekről és hasonlóságokról a későbbiekben lesz még szó. Ugyanakkor Fanni volt annyira önreflektív, hogy észrevegye: ő szimpatizáns, és ez döntően meghatározza nézőpontját.

Az élete megmentéséért való hála naplójában és valószínűleg a saját érzésvilágában is felülírta az erőszak megrázkódtatását, bár a szovjet megszállás mindennapjai ezt az eufemisztikus olvasatot nem támasztották alá. Volt, amikor szóval és érveléssel próbált hatni a katonákra, s ez bizonyos esetekben sikerült is, de a passzivitáson túlmutató fizikai ellenállást nem tanúsított. 1945. január 18-án megpróbált tettelesen ellenállni, amit „néma viaskodásként” írt le, és ezért a nemi erőszak részeként súlyosan meg is verte az elkövető. „Orosz katonákat láttam, kettőt, félig pislogtam ki a takaró alól, de erősen magamra húztam, reménytelenül ugyan, de mégis. Az egyik jött be, az öreg Józsi bácsi esetlen

nyájassággal üdvözölte őket, de nem fogadták hasonló nyájassággal. Végigment a pincén, először az öregekhez. A nénikkel kezdte, de kivicsorították a fogatlan szájukat, hogy íme, öregek. Aztán Hermiék felé pillantott, de az összerakott ágybarikádokon nem tudott átmenni, arról lemondott. Felém tartott, lerántotta a takarót. Összehunyorítottam grimaszra a képem, de nem használt. Kézen fogott, hogy jöjjenek. Mondtam, hogy nem, és a szokásos mondókát, hogy beteg vagyok, az uram szifilisz, hagyjon békén. Mire visszament a kinti másikhoz, és elmondta, az valószínűleg biztatta, hogy ez csak üres beszéd, ne törődjék vele. Mire visszajött, és újra hívott revolverrel. Csak vállat rándítottam, hogy nem érdekel, lőjön le. Erre megint kiment megtanácskozni. Aztán visszajött, eloltotta a gyertyát, és elkezdett ölelgetni a kényelmetlen fotel és matrac kombináción. Visszautasítottam és kérleltem, mire mérges lett, és kezdett tépni mindent rólam. Néma viaskodás volt, egyre jobban nekivadult, és mert nem engedtem, ütni kezdett, kemény ökölcsapásokkal az arcomba. Nem elégedett meg a külső közelséssel, mint a kis mongol a múltkor. Úgy hiszem, elég nagy mértékben impotens lehetett, mert nagyon nehezen jött indulatba, és annál dühösebb lett rám. Azt kívánta, hogy teljesen öleljem meg, és összeviszsa gyúrt, gyömöszölt, közben jókora ütésekkel mérve az arcomra, fejemre, oldalamra, karomra. Nem nyikkantam ezekre, de megtanultam, hogy igaz a szikrákat látás, ha az embert halántékon ütik ököl-

lel. A szemeimet kellett a kezeimmel eltakarnom, hogy ki ne üsse, így egyre jobban közeledett, és ha nem akartam, hogy agyonüssön, engednem kellett végül hosszú-hosszú birkózás után, amiket részint csókdosások, részint fogak közti szitkozódás kísért. Közben Józsi bácsi is megszólalt, meg Jani is, hogy feljelentik, hogy statárium van stb. Mire csak durván leintette őket, amíg végre végzett. A borzalmak borzalma volt ez. Keményen tűrtem, és a végén világosságot csinált, megszemlélt. Mutattam a fájó arcomat, megsimogatta, megcsókolta, de hát ment az öregek felé, hogy miért zavarták, bosszút állni. Nekiesett az öreg Józsi bácsit meg Irmus nénit ütni. Rákiáltottam, hogy »moj atyec«! kérem, hagyja, mire elengedte. Janiékhoz szerencsére nem jutott el, és azt hiszem, félt is a fiatalabb férfitől. Újra felém jött, mondott pár érthetetlen szót, aztán az obligát kezecskézést és homlokcsók után távozott.¹⁶⁷ Azt, hogy a szexualitás Fanni számára is tabu volt, jól jelzi, hogy ekkor sem derül ki, pontosan mi történt a nemi erőszak során. Ugyanakkor az, hogy összehasonlította a korábbi szörnyű tapasztalatával, azt jelzi, hogy a kettő között fájdalmas különbség volt. Ezt a napot a következőképpen jellemezte: „A borzalmak borzalma volt ez.”¹⁶⁸ Másrészt arra utal, hogy míg a korábbi esetben nem történt behatolás, addig ekkor

¹⁶⁷ Uo. 384. 1945. január 18.

¹⁶⁸ Uo.

ezt is el kellett szenvednie. „Nem elégedett meg a külső közeggel, mint a kis mongol a múltkor.”¹⁶⁹

Fanni a katonák viselkedését is megfigyelte, ami több dologra rávilágít. Az őt megerősző katonák kezdetben bizonytalanok voltak: először magára hagyta, amikor a szokásos verbális védekezési stratégiát alkalmazta, amelynek központi eleme az volt, hogy a férje szifilisz. A második alkalommal is ugyanez történt, amikor pisztollyal kényszerítette, de Fanni inkább a halált választotta volna, mint az újabb gyalázatot. A katonák ekkor is elbizonytalanodtak, és ott hagyta, hiszen – bár ismeretesebb az ellenkezőjére is példák – a civil nő megölését nem vállalta. Fanni tehát két alkalommal is sikerrel járt, ám mindkét esetben egy katonatárs volt az, aki az erőszak elkövetésére biztatta az elkövetőt. Ez pedig azt jelzi, hogy a katonáknak az erőszak elkövetésével csoportelvárásoknak is meg kellett felelniük. Ezzel kapcsolatban talán beszélhetünk egyfajta erőszakspirálról, amelyben a katonák nemcsak saját akaratból, hanem csoportnyomásra követtek el erőszakot: a többiek előtt ezzel bizonyítva saját férfiasságukat, és így őrizve meg presztízsüket és pozíciójukat a férfiakból álló csoporton belül. Fanni brutális megverésének éppen az lehetett az oka, hogy fizikai ellenállásával kis híján megghiúsította, hogy a katonák társa, és így közvetett módon az egész csoport előtt bizonyítson.

¹⁶⁹ Uo.

Egy hónappal később, a sikertelen kitörési kísérlet második napján, 1945. február 15-én Buda tényleges csatatér képét mutatta. Az újabb szovjet csapatok érkezésével a nőkre leselkedő veszélyek esélye is rohamosan nőtt. Ekkor Fanninak már volt némi tapasztalata abban, hogy a katonák milyen eljárás keretében válogatják ki a nekik tetsző nőket. Ennek általános eleme volt az igazoltatás, amely kötelező volt, és nem lehetett előre tudni, mi lesz a kimenetele. Ennek során az is nyilvánvalóvá vált, ki kinek a hozzátartozója, így az áldozat körül egyre szűkült a hurok. Az egyedülálló nők különösen veszélyeztetettek voltak. Fanni még ekkor is, számos keserű tapasztalata ellenére bízott abban, hogy az üldözöttség védelmet jelent. Az igazoltatás során ismét megemlítette: a férje munkaszolgálatos. Ez azonban a katonák logikája felől éppen ellentétes jelentéssel bírt, azt bizonyította, hogy egyedül van. Utólag az igazoltatás funkciója is világos volt már: „itt mindenki hozzátartozó: feleség, anya, gyerekek, csak én vagyok egymagam elhagyatva, férfi hozzátartozó nélkül”.¹⁷⁰ Visszatekintve, az események emlékének a naplóban történő megkonstruálásakor vált egyértelművé csak számára, hol hibázott: „hülye módon az előbb elmondtam, hogy férjem Szerbiában munkaszolgálatos volt, a németek vitték el. Így még szabadabb a vásár”.¹⁷¹ Tévedése hangsúlyozásának

¹⁷⁰ Uo. 420. 1945. február 25.

¹⁷¹ Uo.

lehetett az is a funkciója, hogy végső soron saját magát hibáztatta az elszenvedett borzalmakért. Ezzel fenntarthatta magában azt az illúziót, hogy képes lehetett volna kontrollálni az eseményeket, ha kellőképpen résen van, és nem az igazat mondja. Az igazoltatás során azokat a nőket, akik megtetszettek a katonáknak, leválasztották a csoportról, és egy másik lakásba vagy szobába vezették, vagy ha ellenálltak, tuszkolták. Ebben az esetben a katonák több nőt válogattak ki a csoportból, és nemcsak Fanni, hanem az unokahúga, Hermina is közöttük volt, akiért önmagánál is jobban aggódott.

Számos elszenvedett bántalmazás keserű tapasztalata után már felismerte, hogy a katonák erőszakoskodása bizonyos esetekben kivédhető. Ugyanakkor a korábbi eset, amikor a katona megverte, megmutatta, hogy a fizikai ellenállás nem járhat sikerrel, ezért ismét inkább a verbális ellenállást választotta. Mindenekelőtt azzal érvelt, hogy nemi beteg. „Bevisz egy üres szobába, két fekhely van benne. Leül mellém, és kezdődik a kérdezősködő udvarlás. Érzem a száján az alkoholszagot. Bemondom, hogy a férjem szifiliszes, én is az vagyok, hagyjon elmenni. Fürkészve, nevetve néz rám, tréfásan megfogja az orromat, és megcsavarja, mint aki nem hiszi. Elmondja, hogy éppen úgy néz ki a felesége a Kaukázusban, mint én. Ez ugyanolyan típusú, mint az utolsó szörnyű verekedő itt az Árnyas úton. Szőke, vaskos, inkább germános és durva. Azt kérdi, hol van a szifiliszem, milyen testrészen? Fej-

ben, szemben, mellben vagy lent-e. Mondom, hogy vérben, mutatom, hogy lent. Csóválja a fejét, nem hiszi. Mondom: tanítónő vagyok. Bólint. Kérdi, hogy honnan tudom, hogy beteg vagyok. Mondom: orvos megállapította. Azt feleli, ő is doktor, ő majd megnézi, igaz-e. Mondom: hagyjon, kérem, de nem számít, ledönt az ágyra, lábbal az ablak felé, kurtán és erélyesen lehúzza a nadrágomat, és vizsgálni kezd. Görcsösen szorítom a zsebemben az olvasómat, és Hermire gondolkodok kétségbeeséssel, mi történt szegénykével? Könyörgöm segítségért, nem is annyira nekem már, mint neki. A kis feszület belevág a tenyerembe, ahogy szorítom. A bőrruhás talán mégis orvos, mert egész műtészzerűen szétrakja a lábaimat, fenyeget, mikor nem akarom engedni. Felrakja egyik csizmás lábam a vánkosra, másikat messze magasra, a mellé álló szekrényre, és a világosság felé forgat, és figyelmesen vizsgál. Aztán értem, hogy azt mondja, nem igaz az egész, be akarom csapni. Vállamat vonom, és behunyom a szemem, egészen megfagyok. Nekikészül az ügynek, de aztán hirtelen meggondolja magát, és egy kis tartóból óvszereket vesz elő, és felkel, hogy felvegye. Ez némiképp megnyugtat, meg az is, hogy mégis zavarba ejtettem, tehát legalább egészséges, ha ennyire óvatos. Aztán megint felém fordul, és próbálgat. Érzem, hogy nem sikerül, bosszankodik, fúj. Összeviszsa gyúr, de teljesen halottnak tettetem magam. Dühösen felkel, eldobja az óvszert, megint rám tör, hiába. Ekkor benyitnak az ajtón. Ájulok a

szégyentől, félrefordulok. Egy orosz néz be, de visszahúzódik. Ez valamit kikiabál, hogy hagyják békén. Aztán Viktor bácsi hangját hallok, hogy: Fifi, itt az őrárat, ne féljen! Ekkor megint benyitnak, és sürgető eréllyel kihívják. Felkászolódik, összeszedi magát. A nehéz bőr tölténytársolyt egy pillanatig se vetette le. Ezek általában teljes katonai felszerelésben szeretkeznek mindig. Kivonul, gyorsan felugrom, felszedem a nadrágomat, fejkendőmet, és kimegyek.”¹⁷²

A korábbi és ez utóbbi idézet nemi erőszak elbeszélése között vannak azonos vagy nagyon hasonló elemek, amelyek a szovjet katonák magatartásáról és viselkedéséről árulkodnak. Fanni elbeszéléséből látszik, hogy kezdetben sikerült az eseményeket kontrollálnia, mert ez a katona is félt a nemi betegségtől, ez volt az egyetlen olyan érv, amely úgy tűnik, ekkor is hatott. Az, hogy Fannit rákényszeríti, hogy megvizsgálhassa, és saját szemével győződjön meg a nemi betegségéről, több dologra is rávilágít. Egyrészt értelmezhető úgy, hogy a katona tartott attól, hogy megfertőződik, de a viselkedésének az az eleme, hogy előtte megcsavarta az áldozat orrát, azt jelenti, hogy ez mégsem volt valós félelem, mert kételkedett a szavában. Azaz vagy már korábban is volt olyan nővel dolga, aki hasonló védekezés-sel próbálkozott sikertelenül – ebben az esetben azt kell feltételeznünk, hogy Alexander, aki a naplóban

¹⁷² Uo. 420. 1945. február 15.

akkor csak bőrruhásként szerepel, korábban más nőket is megerőszakolt. De az is lehetséges, hogy a hadseregben mint férfiközösségben és ennek bajtársakból, fegyvertársakból álló mikroközösségeiben általánosan elterjedt beszédtemát jelentettek a nők ellen elkövetett atrocitások, amelyre a férfiak egymás között az ellenség legyőzésének kézzel fogható bizonyítékaként tekintettek, és talán a férfiasság ekként való bizonyítását kimondva vagy kimondatlanul el is várták tagjaiktól. Ha voltak ilyen beszélgetések, akkor ezek részeként minden bizonnyal az áldozatok védekezési stratégiáit is megbeszélték.

Ez a bejegyzés különösen azon a ponton cseng össze a korábbival, amikor az áldozat nagyon röviden, de mégis sokatmondóan magáról a nemi aktusról ír, ezen belül is különösen arról, hogy az elkövetőknek milyen volt a nemi potenciálja. Ezzel kapcsolatban a következőket jegyezte meg: „próbálkozik”; „Érzem, hogy nem sikerül, bosszankodik”; „dühös” vagy a korábban tárgyalt eset kapcsán, amikor megverték: „elég nagy mértékben impotens lehetett, mert nagyon nehezen jött indulatba”, „Dühösen felkel, eldobja az óvszert, megint rám tör, hiába”. Fanni leírásai azt sejtetik, hogy a katonák szexuális állapota nem mindig állt összhangban a viselkedésükkel, és a kikényszerített nemi kapcsolat nem mindig vezetett az elkövetők tényleges kielégüléséhez. A Fanni által rögzített viselkedésüket úgy lehet értelmezni, hogy azonosan reagáltak: indulattal és veréssel. Erre a két eset el-

beszélése kapcsán az áldozat a naplójában a „gyúrás”, a „gyömöszölés” kifejezéseket használta, így ezek mögött azonos tapasztalatokat kell sejtünk. Azaz a férfiak a cél elérésének sikertelenségéből adódó frusztráltságukat a nőknél vezették le, és ha más módon ugyan, de továbbra is uralták a testüket. Az elkövető nézőpontjából ez különösen azért adhatott dühre és felindultságra okot, mert nem volt összeegyeztethető a nemi erőszakot elkövető férfiról, és általában a férfiúi szexualitásról alkotott toposzokkal. Másrészt a megszálló katonák számára, így nem vált teljessé az ellenség megalázása és legyőzése, hiszen a női test „az egymással szemben álló seregek harcának szimbolikus tétje, akinek birtoklása önmagában is győzelem és »hőssé« teszi az elkövetőt, megerőszakolásának tétje pedig a legyőzött kultúra szimbolikus beszennyezése”.¹⁷³

A kikényszerített nemi aktusok nem a privát szférában történtek, számos esetben nemcsak a katonatársak, hanem a megszállt terület civil lakossága is jelen volt. Talán ez is nyomasztólag hatott a katonákra, akiknek szexuálisan saját közösségük felé is bizonyítaniuk kellett, valamint lehet, hogy a katonák többsége a nőn, különösen pedig az ellenséges nemzethez tartozó nőn elkövetett erőszakot a korlátlan hatalom demonstrálásának természetes eszközeként és velejárójaként fogta fel. Ennek kapcsán vissza kell térnünk arra az esetre, amikor az el-

¹⁷³ Séllei 2015, 113.

követő meg is verte és ténylegesen megerőszakolta Fannit. A nemi erőszak utolsó pillanatait taglalva a napló a következőt rögzítette: „Keményen türtem, és a végén világosságot csinált, megszemlélt”.¹⁷⁴ Az elkövető viselkedésének ez a mozzanata alátámasztja azokat a korábbi elemzéseket, amelyek szerint a nemi erőszakot a katonák saját maguk és közösségük előtti bizonyításként élték meg, így ebben az esetben a megerőszakolt nő látványa a „siker” vizuális bizonyítéka volt.

¹⁷⁴ Gyarmati 2014, 384. 1945. január 18.

V. „Csokoládéval kedveskedik”

Szexuális kapcsolatok a D. P. Campben

Róza megerőszkolását követően a magyar csapatokkal menekült a Harmadik Birodalom felé és így került 1945 áprilisában Bajorországba, amerikai megszállási zónába. A menekülttáborban egészen 1945 novemberéig élt, ezt követően Magyarországon telepedett le, és egy kis községben dolgozott tanítónőként. 2000-ben halt meg. Egy évvel korábban a lánya is meghalt, akinek Róza menekülttábori naplóját írta.

Róza naplója a menekülttáborok női tapasztalatvilágát rögzíti, amelyet más források hiányában egyáltalán nem ismerünk. A menekülttáborokban férfiak és nők egyaránt éltek, e szempontból tehát teljes mértékben eltértek a hadifogolytáboroktól, ahol csak férfiak voltak. Ráadásul Róza helyzete abban is különbözött, hogy ő teljesen egyedül volt, nemcsak a menekülttáborban, de már a menekülés alatt is. Így a feljegyzései az ő életben maradási és túlélési stratégiáit rögzítik.

Az amerikai hadsereg nem büntette – talán serkentette is – a katonáknak helyi civil nőkkel létesí-

tett szexuális kapcsolatát, amennyiben az nem nemi erőszak útján történt. Mindez összefügg azzal, hogy az amerikai katonai vezetés a szexuális aktivitást a katonák pszichés egészsége megőrzésének fontos részének tekintették és a katonák e képzelt igényének igyekeztek is eleget tenni a megszállt területeken. A parancsnokság körében elterjedt nézet volt az, hogy a férfiak szexuális tevékenysége jó tesz a harcnak. Mindezt egy amerikai tábornok (George Patton) kijelentésével lehet a legjobban illusztrálni „they don't fuck, they don't fight”.¹⁷⁵ Ezért az amerikai hadsereg – bár hivatalos nevük nem ez volt – bordélyházakat állított fel (például Franciaországban). A megszállt nyugatnémet területeken rendkívül nagy volt az amerikai hadsereg katonáinak a szexuális aktivitása, ezért drasztikusan nőtt a nemi betegek száma, amely az amerikai hadseregen belül itt a legnagyobb a negyvenes években. A nemi beteg katonák száma 1945 májusától az év végére 250 százalékkal nőtt.¹⁷⁶ A szakirodalomban is él az a toposz, miszerint az amerikai megszállók döntően csokoládéval és nejlonharisnyával hódítottak, és ezt Róza naplója is megerősíti.¹⁷⁷ Az angolszász megszálló katonák által okozott szexuális traumákat a

¹⁷⁵ Roberts 2010, 1004.

¹⁷⁶ Willoughby 1998, 160–161.

¹⁷⁷ Grossmann 1995, 59–60. Az amerikai katonák által német és francia nőkön tömegesen elkövetett nemi erőszak csak az utóbbi években került az érdeklődés középpontjába. Gebhardt 2015.

nyugati szakirodalom is csak érintőlegesen tárgyalja. Holott a már szinte egykorú visszaemlékezésekből is egyértelmű, hogy például a Németországot megszálló amerikai katonaság szexuális igényeinek kielégítésére egész hálózatok jöttek létre.¹⁷⁸

A menekülteket is szállító kórházvonat április utolsó napjaiban szinte észrevétlenül ért amerikai ellenőrzés alá. Róza számára ez elsősorban azzal az érdekességgel járt, hogy látott feketéket: „Még a négerek is nagyon barátságosak. Azért félünk tőlük.”¹⁷⁹ A szerelvényt nem hagyhatták el, így a naplójából olvasott fel részleteket, és azzal szórakoztatta a fülketársait. Ekkor írta át a naplóját is tollal. Írásába azt is új élményként jegyezte fel, hogy megismert egy amerikait. „Az egyik egészségügyi bemutató egy amerikait. Ismeretség rendes körülmények között.

¹⁷⁸ Erre jó példa egy 1924-ben született német katona beszámolója 1947-ből. „Hans a lányokra specializálta magát. Ez persze csak akkor kezdett működni, amikor az amerikaiak, britek és franciák is bevonultak Berlinbe, mert a német lányok orszokkal nem akartak lefeküdni. Hans úgynevezett »istálló« tartott csinos lányokból. Vállalkozását szépen megszervezte, mindennek megvolt a maga rendje. [...] Hans csak arra felügyelt, hogy a lányok hajba ne kapjanak, idegenek ne avatkozzanak az üzletbe, és a katonai rendőrség razziairól mindig jó előre értesítést kapott ott működő barátaitól. A vállalkozás remekül jövedelmezett, és pénz helyett cigarettában vagy élelmiszerben is kapott részesedést. A lichterfeldei négerek és a zehlendorfi hadtáposok nagyon könnyedén bántak a pénzzel, és gyakran dollárban fizettek. Olykor Berlinben csak néhány napig időző jenkiktől gyors szervezésre kapott megbízást, és ezért kettős fizetség járt.” Hagen 1999, 90.

¹⁷⁹ Bodó, 1945. április 31.

Csokoládéval kedveskedik.”¹⁸⁰ Miért volt fontos hangsúlyozni, hogy „rendes körülmények között ismerte” meg? Ennek az értelmezéséhez talán a másnapi bejegyzés nyújt segítséget. Ekkor attól félt, hogy a szerelvényt őrző feketék „megrohamozzák hálólhelyünket”.¹⁸¹ Ennek okát abban látta, hogy a korábban is említett Eta, az ugyancsak naplót vezető önkéntes ápolónő, akivel egy kabinban lakott, számos ajándékot elfogadott az amerikaiaktól. Ezzel szemben Róza hangsúlyozta, hogy bár beszélt velük, de semmit sem fogadott el tőlük. „Eta, ő valószínűleg kért ruhát, cipőt. Mintha ingyen adnának ilyesmit.”¹⁸² Róza nem fejtette ki bővebben a naplójában, de úgy értelmezte a helyzetet, hogy ha egy nő elfogad az amerikaiaktól valamit, akkor azt viszonznia is kell, hiszen nem ingyen kapja. Azaz az ajándékozás mögött kimondatlanul is szexuális elvárás húzódik meg a katonák részéről, s Róza szerint a nő így kiszolgáltatott helyzetbe kerül. Ebben a kontextusban kell értelmezni a korábbi idézet szóhasználatát, amelyben a „rendes”¹⁸³ körülményekre utalt, azaz azt a szituációt úgy értelmezte, hogy a csokoládéval nem lesz az ajándékozó lekötöztetve.

A szerelvény lakóit a garmischi menekülttáborban helyezte el az amerikai hadsereg, nemzetek szerint. Róza a magyar barakk egy szobájába került

¹⁸⁰ Bodó, 1945. május 4.

¹⁸¹ Bodó, 1945. május 6.

¹⁸² Uo.

¹⁸³ Bodó, 1945. május 4.

Etával, ahol maguknak főztek. Az, hogy Rózának a bekezdésben tárgyalt megfigyelései és megérzései nem voltak tévesek, már az elhelyezésüket követő első este bebizonyosodott. „Amerikai katona az ablakon át meglátja [Etát – K. G.], bejön és vele akarja tölteni az éjszakát. Arra gondoltam később, hogy ez megbeszélés volt, de aztán láttam, hogy Eta húzódzik tőle.”¹⁸⁴ Azaz Róza úgy értelmezte az amerikai viselkedését (hiszen angolul nem tudott), hogy a nemi aktus Eta beleegyezésével fog történni. Amikor azonban ennek az ellenkezőjét látta, minden bizonnyal szobatársa és saját korábbi szenvedései jutottak eszébe, s megpróbálta Etát megmenteni. „Azért mégis leadtam egy jó pofont [az amerikai – K. G.]. Én nemcsak magam féltettem, hanem őt is. Az amerikaiakat nem tudjuk lerázni.”¹⁸⁵ Így el kellett menekülni a szobából. Róza a magyar férfiak szobájába ment az éjszakára, amelyet biztonságosnak vélt. „Nagyon megijedve a fiúk szobájába szaladok és ott alszom. Sírva alszom el. Ilyesmibe keveredni. Milyen jó, hogy ott maradok éjjelre, engem is keresett egy amerikai. Ilyen az élet, hol a gépektől, hol emberektől félünk. Ott az életünk, itt a becsületünket [féltjük – K. G.].”¹⁸⁶

Két nappal később már arról számol be, hogy az első estéből okulva nem mernek egyedül alud-

¹⁸⁴ Bodó, 1945. május 8.

¹⁸⁵ Uo.

¹⁸⁶ Uo.

ni, így két, nekik „udvarló” magyar férfi biztosította védelmüket. „Imre, Józsi, mindkettő udvarol, ha azt annak lehet venni. Most együtt alszunk a fiúkkal. Kész megszervezett testőrség.”¹⁸⁷ A két férfi felváltva aludt náluk: „Ma éjjel Józsi a testőr, egyedül ő alszik nálunk.”¹⁸⁸ A menekülttábori állapotok részben hasonlítottak az orosz megszállás első napjaihoz, hiszen az erőszakot elkerülendő a magányos nők itt is kénytelenek voltak a férfiak védelmére bízni magukat. A táborban a minél magasabb rangú szovjet katonákat az „udvarlók” helyettesítették, velük ellentétben azonban ők a védelemért a napló szerint nem kényszerítették a nőket nemi aktusra. A menekülttábori viszonyok abban tértek el gyökeresen a front alattitól, hogy itt uralkodott egyfajta rend, azaz már senkit sem lehetett agyonlövéllyel fenyegetve nemi aktusra kényszeríteni, ez pedig hagyott egyfajta minimális mozgásteret a férfiaknak kiszolgáltatott nőknek. A nők szexuális kizsákmányolásában részt vevő férfiak helyzete és hatalmi potenciálja a táboron belül piramisként írható le, ennek legkisebb létszámú, de legnagyobb hatalmú csoportja az amerikai katonákból állt, őket követték a tábori rendőrök, akik itt menekült románok voltak, míg a legnépesebb réteget a menekült nőkkel azonos státuszú menekült férfiak tömege adta.

¹⁸⁷ Bodó, 1945. május 10.

¹⁸⁸ Uo.

Róza nyelvhasználatára jellemző a hétköznapiasítás, azaz bizonyos eseményeket, történeteket olyan szavakkal írt le, amelyek számára korábbról a békés hétköznapi életből voltak ismertek, azonban a rendkívüli – azaz háborús vagy menekülttábori körülmények – között ugyanazok a szavak egészen más tartalmakat jelöltek. Ez leginkább az „udvarló”, „hódoló”, „testőr” szavakra érvényes. Ezek a megjelölések a naplóban annak az eufemisztikus megfogalmazásai, hogy a férfi szexuális kapcsolatba akar vele lépni, és ennek érdekében hajlandó segíteni Rózát a tábor viszonyai között. A magyar „testőrök” és az „udvarlók-hódolók” között a legfontosabb különbség az volt, hogy ők felváltva, de rendszeresen Rózával aludtak annak érdekében, hogy éjszakai védelmet biztosítsanak számára az esetleges támadóktól, ez azonban nem jelentett szexuális kapcsolatot köztük, ám a távlati célja mégis ez volt a „testőrök” részéről, akiknek minden bizonnyal tetszett Róza. Nem tudni pontosan, hogy a „hódolói” és a „testőrei” milyen életkorúak voltak, az azonban biztos, hogy Róza 36 évesen öregnek érezte magát hozzájuk képest, ezért is szégyellte a velük való kapcsolatát. Annak érdekében, hogy a későbbi elemzések során ne teljes mértékben Róza fogalmait vegyem át, és jelöljem, hogy itt nem a hagyományos és mindennapi jelentésükben fordulnak elő, idézőjelbe teszem e kifejezéseket.

A nők kiszolgáltatott és függő helyzetben voltak a menekülttáborban, így védelme biztosításának

érdekében Róza is kénytelen volt legalábbis figyelmesen viselkedni az „udvarlókkal”, akik valójában szintén nemi aktust vártak volna tőle, amint az a későbbi bejegyzéseiből egyértelműen kiderül. „Érzem, hogy én is Eta után megindulok a lejtőn. Nem akarom, de az élet hozza magával. Az, hogy vége van az izgalmaknak, május van, s az, hogy az ember szeretne boldog lenni. Az elveszett boldogságát, otthont így próbálja kárpótolni. Legújabbán cigaretázom, már a hetediknél tartok életemben. Olyankor úgy érzem magam, mintha részeg volnék. Most rágondolva, utálom magam. Pedig még semmi sem történt. Kint ülök egy fa alatt.”¹⁸⁹ Amint arra a tanulmány bevezetőjében is utaltam, a szexuális tartalmakat számos esetben utalások hálójából kell kibogozni. Róza naplójában sokszor szerepel a lejtő átvitt értelemben. Szobatársához az erkölcsstelenség képzetét kötötte, hogy „utána indul a lejtőn” arra vonatkozik, attól tart, ő is elzüllik. Róza is átérezte kiszolgáltatott helyzetét, s ez motiválta a fenti sorokat, amelyek kimondatlanul is arról a dilemmájáról szólnak, hogy létesítsen-e saját akaratából szexuális kapcsolatot az egyik „udvarlójával”. A dilemma elsősorban abból adódott, hogy ezt Róza züllésnek érezte, ahogy írja: „Most rágondolva, utálom magam. Pedig még semmi sem történt.”¹⁹⁰

¹⁸⁹ Uo.

¹⁹⁰ Uo.

ALLIED EXPEDITIONARY FORCE

D. P. INDEX CARD

G 00785621

1. (Registration number) 16-35306-1

2. (Family name) (Other given names)

3. (Signature of holder) D. P. 1

Bodó Róza azonosítókártyája a bajorországi D. P. Camp-ben
(Kunt Gergely gyűjteményéből)

Rózának a menekülttáborban számos „udvarlója” akadt – román, olasz, görög, szerb –, de az éjszakai védelmet a két magyar férfi felváltva biztosította számukra. Ezek közül az egyik magyar „udvarlójának” is utalhatott rá, hogy nagyon tetszik neki az egyik olasz, a magyar azonban próbálta lebeszélni. „Ő most az ő. Kért engem, hogy ne legyek rossz. Kár értem, stb. Hát én mindig irtóztam a bűntől. Itt most más szemmel néztem és nézek mindent.”¹⁹¹ Más alkalommal is éreztették vele a magyar „testőrök”, ha úgy érezték, hogy elhanyagolja őket más „udvarlók” javára. Egy olaszokkal áttáncolt este után: „A fiúk megvártak, Józsi szemrehányó tekintettel nézett reám.”¹⁹²

Róza naplója teli van a különféle táncmulatságok és „udvarlók” leírásával, értékelésével. Ezek közül a kapcsolatok közül a legfontosabb egy olasz, vele is egy táncmulatságon ismerkedett meg: „Ma Eta egy amerikaival tölti az estét, én Gigivel. Szép volt és felejthetetlen. Gigi kedves, bohó, játékos. A tükörben nézzük magunkat, összebújva csókolózunk, táncolunk. Felemel, ölébe vesz, pedig ő is olyan vékonyka. [...] Nagyon rég voltam ilyen boldog.”¹⁹³ Majd pedig egy újabb táncmulatságot követően ugyancsak az olasz „udvarlójáról” számolt be: „Rengeteg gavallér van jelen. Olyan boldog vagyok. Mindent

¹⁹¹ Bodó, 1945. május 15.

¹⁹² Bodó, 1945. május 20.

¹⁹³ Bodó, 1945. május 17.

elfelejtek. Mulatság után ki-ki a párjával hazamegy. Eta az éjszaka nem alszik itthon. Nyugtalan vagyok miatta, de olyan jó Gigivel lenni. Egy óra már elmúlt, mikor eltávozik. Talán ezek voltak életem legszebb órái. Gigi diszkrét, gyöngéd. Itt Garmischban tanultam meg, mi az a pokol és mennyország. Talán azt nem érem meg soha, ha ide nem jutok. Nem-sokára elválunk. Az biztos, Gigire sokat fogok gondolni.”¹⁹⁴

Szobatársnőjéről Róza is tudta, hogy nemi betegséget kapott az őt megerőszakoló oroszoktól, ezt azonban a napló szerint gyorsan váltogatott táborbeli partnereivel nem közölte. Elsősorban Róza volt az, aki azt hangsúlyozta, hogy ezt meg kell tennie: „Kértem Etát, mondja meg Misinek, hogy beteg. Aztán végre megmondja. Nagyon szégyelltem magam; így azért helyesebbnek találom. Isten őrizzen, de ha én beteg lennék, még csak fiúkra sem néznék. Annál lelkiismeretesebb vagyok.”¹⁹⁵ A nemi betegsége idővel elhatalmasodott Etának, olyannyira, hogy kénytelen volt kórházba befeküdni, de a két nő közötti szoros kapcsolat ekkor sem lazult meg, mert Róza ott is látogatta.¹⁹⁶ „A búcsú nehéz volt, megszerettem, bármilyen könnyelmű is volt. Na-

¹⁹⁴ Bodó, 1945. május 22.

¹⁹⁵ Bodó, 1945. május 21.

¹⁹⁶ Eta Róza által említett naplója sajnos nem maradt fent, azonban a kórházból írt egyik levelét Róza bemásolta a naplójába.

gyon fog hiányozni, ezzel egy lelkemhez közel álló barátját vesztem el.”¹⁹⁷

Eta kórházba vonulása alapjaiban változtatta meg Róza helyzetét, mert a szobát önállóan nem tarthatta meg, és a magyar férfiakhoz sem akart beköltözni. Így erdélyiként a már hazaindulás előtt álló románokhoz hurcolkodott át egy olyan szobába, ahol csak lányok laktak. A táborban a háborúval járó erőszakot megtapasztalt lányokról saját, Erdélyben hagyott leánya jutott az eszébe: „A hadnagy egy szép szobát adott, amit egy kis román leánnyal osztok meg. Ő meg az ágát egy orosz leánnyal. Tanja és Lujzika. Rád gondoltam, Anna, a szívem hasadna meg, ha tudnám, hogy te is úgy élsz, mint ezek a szerencsétlen verébkék. Már nem gyermekek, de nem is felnőttek, de mindent tudnak már, az élet, a háború hozta ezt magával.”¹⁹⁸ Az előbbi idézet is jelzi azonban, hogy Róza továbbra is egy férfi, jelen esetben egy román hadnagy kegyétől függött, és a román barakkban a magyar „testőrei” már nem alhattak vele, nem vigyázhatták. Bár a táncmulatságokra továbbra is elkísérték, az éjszakai védelem hiányában jóval kiszolgáltatottabb helyzetbe került, mint korábban volt. Így Róza továbbra is félt éjszákánként: „A leánykákkal jóba vagyok. Kértem őket, ne hagyjanak magamra éjjel. A hadnagy azt mondta, szeretne velem kettesbe lenni. Nem ellenszen-

¹⁹⁷ Bodó, 1945. június 4.

¹⁹⁸ Bodó, 1945. június 5.

ves, de utálok azért, mert minden nővel kikezdz. Úgy látszik, minden este új gavallér akad. Ma egy magyar kísért haza és tette a szépet. Józsi, Imre mint valami testőrök, nem tágitottak mellőlem.”¹⁹⁹ Róza lassan felismerte, hogy a román hadnagy részéről az „udvarlás” része volt, hogy a román barakk egyik szobájában lakhatott.

Azt követően, hogy a lakótársnője kórházba kényszerült, sokkal hangsúlyosabban jelennek meg a naplóban a mulatságok, azokon belül is különösen a tánc. A táncestekről mindig egyöntetű sikerként számolt be: „Én megjelenek a sarokban, állok, a lengyelem felfedez, aztán egy olasz kér fel. Ez mindjárt véleményt mond felőlem. Nem kell tíz perc, már négyen is állnak, hogy velem táncoljanak. Már meg is mondták, hogy én vagyok a táncesték királynője. Pedig mennyi helyes leány van. Öregségemre értem el azt, amit tizenhat éves koromban kellett volna elérnem.”²⁰⁰ A táncnak a sikert és örömet jelentő hódításon túlmutató funkciója is volt Róza számára. A lányának írt naplójában is feltette a kérdést: „Szégyelled ezt, kicsi? Ne haragudj, így a fájdalmat is könnyebb elviselni.”²⁰¹ Róza illetlennek vélte, hogy a negyvenes éveit felé járva húsz év körüli férfikkal táncoljon, s azt is, hogy mindegyik „udvarlója” sokkal fiatalabb volt nála. A következő napi bejegyzése

¹⁹⁹ Bodó, 1945. június 8.

²⁰⁰ Bodó, 1945. június 13.

²⁰¹ Uo.

is azt erősíti meg, hogy a tánc volt az, aminek a segítségével leginkább fel tudta dolgozni a múlt és a jelen traumáit. „Megígérem, hogy nem megyek táncolni. Magamra hagy, én meg, mint egy hipnotizált, megyek táncolni, felejteni. Az ajtóban vár már a lengyelem. Tánc, tánc, végtelenségig. Ez a végzetem, minden este lefekvés előtt egy óra tánc.”²⁰²

Azzal, hogy Róza átköltözött a román barakkba, a menekülttáboron belül a román foglyokból szervezett rendőrség főnökének is a látókörébe került, aki nyilván tisztában volt vele, hogy kiknek a védelme alatt áll. Róza is észrevette, hogy a helye a barakkban a román hadnagy jóindulatán múlik, közeledésétől azonban igyekezett magát távol tartani – „testőrsége” híján éjjelente azoknak a lányoknak a segítségével, akikkel egy szobában lakott. Egyik este a magyar barakkban rendezett Székelyfonóban volt Róza, ahová magyar „udvarlói” továbbra is elkísérték. „Előadás után mulatok végtelenségig. Éppen a lengyelemmel táncolok, mikor Imre elhív. Józsit lefogták a rendőrök és püfölik. Kiszaladva segíteni akarok, de nem lehet.”²⁰³ A főhadnagy ki-mondatlanul, de egyértelműen utalt arra, hogy a szobáért cserébe nemi aktust várt el Rózától, s ha nem kapta meg önként, akkor igyekezett olyan szituációt teremteni, amellyel azt kikényszerítheti. „Megígéri, hogy reggel Józsit kiengedi. Azonban

²⁰² Bodó, 1945. június 14.

²⁰³ Bodó, 1945. június 16.

azt is kijelenti, hogy szerelmes belém, s engem akar ma éjjel. Megmondom azt, hogy utálok és félek tőle. Otthagynom. Mennyi szép nője van, és pont engem akar. Miért? Ezek a férfiak. Pista nem akar hazamenni, úgy küldöm el. Irtózom a bűntől. Nem fogok elsülyedni végképp.”²⁰⁴ Végül „udvarlói-nak” egyike néhány napot tölt a börtönben. „Édes Józsi testvérekem, nem sikerült Téged kiszabadítani. Igen nagy ára van. Nem tudom megtenni. Tudom, te is inkább ott maradsz. Én vagyok a hibás. Bocsáss meg. Előttem lesz mindig az a kép, ahogy a rács mögött állasz.”²⁰⁵

Róza értelmezése alapján azok a fiatal, egyedül-álló lányok, akikkel egy szobába került, a testük feletti rendelkezés szabadságát voltak kénytelenek átengedni azért, hogy fenntartsák önmagukat a táborban. „A két lány, akivel együtt lakom, közön-ségesebbek a filmen látott utcai lányoknál. Regge-lenként megtépázva, kócosan, piszkosan érkeznek meg. Istenem, egy olcsó üveggyöngyért, cigarettá-ért odaadják magukat. Valósággal undorodom tő-lük, a bolgár leány még piszkos is. Nappal ugyan-olyan fiúk látogatják, mint ők amilyenek, és itt előttem helytelenkednek. Verekednek, veszeked-nek.”²⁰⁶ Egy alkalommal Róza éppen éretlen ribiz-lit evett egy bokorról, amikor egy amerikai tett neki

²⁰⁴ Uo.

²⁰⁵ Bodó, 1945. június 18.

²⁰⁶ Bodó, 1945. június 28.

olyan ajánlatot, amely már minden bizonnyal számos alkalommal bevált: „Csokoládét és konyakot ígért. Valami raktárba akart vinni. Brrrr. A hátamon végigszaladt a hideg. Csak erőt kérek a jó Istentől, hogy ne süllyedjek el a piszokban.”²⁰⁷ Döntően élelmiszert ajánlva készítették szexuális kapcsolatra a magányos „udvarlókkal” vagy állandó férfitársítással nem rendelkező nőket a menekülttáborban. Végül ennek hatására költözött vissza Róza a magyar barakkba. „Már nem bírtam azt, amit ez a két nő csinál. Nagyon szégyeltem magam, hogy ilyen züllött nőkkel kell együtt laknom. Én fekszem az ágyban, mivel álmos voltam, korán nyugovóra tértem. Pihenésről szó sem lehetett. Karola, a bolgár leány, egy amerikaival végezte a másik ágyon kisdéd játékait.”²⁰⁸ Bár itt nem utal rá, de biztos, hogy a román hadnagy szexuális zsarolása is szerepet játszott abban, hogy visszaköltözött a magyar barakkba, ahol jobban volt biztosítva a védelme.

A magyar barakkban a „fiúk” (ez a megnevezés döntően a húsz év körüli magyar „udvarlókat” jelöli) a saját szobájukban alakítottak ki számára helyet, amelyet szekrényekkel teljesen különválasztottak az általuk használt tértől, olyannyira, hogy annak külön kijárata lett a folyosóra. Az így kialakított „szobát” egy másik pécsi tanítónővel kellett megosztania. Lakhelyének ilyenén kialakítása állandó

²⁰⁷ Bodó, 1945. július 2.

²⁰⁸ Bodó, 1945. július 5.

védelmet jelentett számára, hiszen a férfiak szobájában volt. „Igaz, hogy Etát nagyon szerettem, de ez megfelelőbb társaság lesz, érzem, számomra. Tudom, ha Szöszkével maradok, már én is rég lecsúsztam volna s már valami nyavalyának lettem volna szerencsétlen tulajdonosa. Sokszor magam kineveitem, mikor a tisztaságról és az erkölcsről beszélek. Én, az éveimet számítva. Azt a rendes életmódnak köszönhetem, hogy a versenyt felvehetem a nálamnál 15 évvel fiatalabbakkal is. Tehetném én is azt, amit a többiek, de nem fogom magamat az árral elkapadni. Most itt nagyban divat amerikaiat fogni.”²⁰⁹ Ez utóbbi mondat jelzi, hogy a tábor női lakói között nagyobb volt az ázsiója az amerikai férfiaknak, akik minden bizonnyal egyrészt védelmet adtak, másrészt nagyobb mennyiségű és jobb minőségű élelmiszert tudtak biztosítani szexuális szolgáltatásokért cserébe. A barakkszobákban együtt lakó nők között lassan alakult ki az a bizalom, amelynek köszönhetően legbensőbb félelmeiket és fájdalmaikat is meg tudták osztani egymással, és amely rendkívül fontos volt a táborban szerzett traumák feldolgozásában. A pécsi tanítónő szobatárs – aki ugyancsak sokkal fiatalabb volt – csak szeptemberben árulta el Rózának, hogy nemcsak beteg, és ráadásul terhes is egy amerikai katonától. Róza minden lányban, akit bátorított, saját gyermekét látta, s úgy érezte, hogy mint idősebbnek és tapasztaltabbnak

²⁰⁹ Uo.

kötelessége segíteni: „Én most nemcsak mint ápolónő állok mellette, hanem mint barátnő is. Nem, mint anya. Te vagy előttem, édes gyermekem.”²¹⁰

Róza a román hadnaggyal is közölte, hogy átköltözik a magyar barakkba, aki erre teljesen felszámoltatta a korábbi szobáját. Egykori szobatársainak még aznap ki kellett költözniük. „A szoba értem lett fenntartva és azt is hozzáfűzte, hogy az egész lágerben csak én vagyok komoly nő. Ezt én bóknak vettem, nem készpénznek.”²¹¹ Róza a szoba felszámolásakor büszke volt arra, hogy még mindig mennyire tetszik a hadnagynak, és arra is, hogy volt bátorsága ellenállni neki. Az idézet elsősorban az egyedülálló lányok és nők rendkívül labilis táborbeli helyzetére világít rá, akik teljesen függtek a nekik védelmet, vagy éppen szállást biztosító férfiak hatalmától. Róza egykori szobatársai – csupa fiatal lány – ezt követően kénytelenek voltak új „pártfogót” keresni. Egy korábbi bejegyzésében így írt a román barakkban lévő egykori szobája gyorsan cserélődő lakóiról: „Érdekes, már egy hete új lakótársnőm van és én még nem írtam róluk. Még a nevét sem tudom a román leánynak. Annyira távol áll tőlem lelkileg. A román leány brassói szőke, kócos: Valami parasztleány lehet, aki nem tudta levetkőzni igazi természetét. A másik bulgár leány. 18 éves, de huszonnyolcnak látszik. Mindkettő züllött. Éj-

²¹⁰ Bodó, 1945. szeptember 14.

²¹¹ Bodó, 1945. július 5.

szaka nem alszanak itthon. Megmondom a bulgárnak, hogy kár érte. Arról az útról nincs visszatérés, amelyen indul, a lejtőn nehéz megállni. Szeretném ennek a sok kislánynak megfogni a kezét és visszarántani a jó útra. Mindegyikbe az én gyermekemet látom. Istenem, ha az enyémet is így sodorja az élet. Inkább pusztuljak el és ne jussak haza. Hiszem, nagyon hiszem, hogy ő virág maradt és nem fújja az élet piszkos szele a porba, hogy rossz lelkű emberek tapossanak rajta.”²¹² A Róza által züllöttségként értelmezett magatartás valójában nem volt más, mint életbenmaradási stratégia egy olyan környezetben, amelyet a férfiak uraltak, akik a kiszolgáltatott nőkben elsősorban szexuális alanyt láttak. S ebben a kérdésben nem volt különbség a férfiak, így az amerikai katonák, román rendőrök, magyar „udvarlók” között, csupán az eszközeik voltak eltérőek. Jól példázza ezt Róza szobatársának, a pécsi tanítónőnek az esete, akiről már korábban volt szó.

A menekülttábor védelmi és gazdasági alapú szexuális kapcsolataiban a nemi betegség miatti kórházi kezelés egyértelműen hátrányt jelentett. A nemi betegségről való tudás kis csoportokban, titokban élt, s csak a kórházi kezeléssel vált nyilvánossá és köztudottá. Róza is azt tapasztalta, hogy amint a barátnője betegsége kiderült, elveszítette az „udvarlót” is. A két nő között a közös trauma okán is erős volt az összetartás, különösen Róza részéről, így

²¹² Bodó, 1945. június 21.

amikor látta, hogy Etát korábbi „udvarlóit” nem látogatják a kórházban, kifakadt ellenük. „Ferire haragszom, miért nem látogatja meg Szöszit. Persze, mert beteg. Nem baj Szöszke, majd jobban leszünk. Aztán fütyülünk a Ferikre.”²¹³ Ez a bejegyzése és egy másik is egyértelműsíti, hogy az „udvarlók” végső célja – nemzeti identitástól függetlenül – szexuális kapcsolat létesítése volt. Ezt már korábban is megfigyelté, a menekülttáborba érkezésük kezdetén. „Azt hiszem, nem is tetszettem neki. Érzem, hogy ő Etát kedveli. Mivel Eta beteg, hozzám orientálódott.”²¹⁴

A theresienstadti gettó szexuális gazdaságának leírásakor Anna Hájková nagyon hasonló következtetésre jutott egy tanulmányában.²¹⁵ A gettóban a menekülttáborhoz hasonlóan közösen éltek férfiak és nők, és bár a foglyok többségét nők alkották, a fontos tisztségeket ennek ellenére férfiak töltötték be. Hájková azt elemezte interjúkra, levelekre, memoárookra támaszkodva, hogy a szexuális cserekereskedelem milyen szerepet játszott a gettó társadalmában. Bár a menekülttábor és a gettó viszonyai teljes mértékben különböztek egymástól, a szexuális gazdaság szempontjából a kettő mégis párhuzamba állítható. Róza naplójából is az rajzolódik ki, hogy a szexuális cserekereskedelem milyen

²¹³ Bodó, 1945. június 13.

²¹⁴ Bodó, 1945. május 11.

²¹⁵ Hájková 2013, 503–533.

elterjedt volt a menekülttáborban, akárcsak az Anna Hájková által vizsgált gettóban, ahol a nőket a férfiak elsősorban a deportálástól tudták megmenteni, amitől a gettó lakói a leginkább rettegetek. A szexuális kapcsolatoknak a gettóban is döntően gazdasági volt a motivációja, így a deportálástól való védelem mellett igen fontos volt a lakhatás (akárcsak a menekülttáborban), továbbá az élelemhez – különösen a proteinben gazdag élelemhez és gyümölcsökhöz, zöldségekhez – való hozzájutás.

A magyar menekültek egy részét 1945 júliusában a Garmisch-Partenkirchentől mintegy húsz kilométerre lévő Oberammergauban lévő menekülttáborba szállították át az amerikaiak. Ez jelentős változást hozott Róza életében, mert az útra – ahogy ő fogalmaz – katonaruháját, azaz minden valószínűséggel vöröskeresztes nővéri egyenruháját vette fel. Így amint megérkeztek, a tábor magyar orvosának az asszisztense lett, aminek révén jogosulttá vált vaj- és cukoradagra, idővel pedig fizetést is kapott, és áthelyezték a tábor egy olyan részébe, ahol szabad volt a kijárás, tett is számos kirándulást a környéken. Új helyzetében egyre kevésbé volt szüksége korábbi magyar „testőreire”, azaz „udvarlóira”, így közülük csak egy feltehetőleg húsz év körüli magyar fiú maradt mellette. „Józsí most már mindent tud rólam. Szép lassan elmeséltem magamról jót, rosszat és ezt mind elnézi és megbocsátja, csak arra kér, többet ne térjek le az útról. Tudja azt, hogy én nem vagyok rossz, csak Eta egy kicsit be-

folyásolt.”²¹⁶ Az útról, azaz az általa erkölcsösnek képzelt magtartásról való letérés minden valószínűséggel az olasz szerelmével folytatott viszonyra utal, amely miatt később is lelkiismeret-furdalása volt, hiszen szexuális kapcsolatba került egy idegen férfival. Ugyanakkor minden valószínűséggel azt is elmondta magyar „udvarlójának”, hogy a szovjet katonák fél évvel korábban megerőszakolták.

Magyar „udvarlójával” való kapcsolatára árnyék vetült, amikor kiderült, hogy a férfi nemi beteg. Rózát az a félelem gyötörte, hogy esetleg tőle kapta el a betegséget, pedig ő – amint arról már szó volt – megvizsgáltatta magát. „Nem tudnám magamnak megbocsátani, ha énrólam ragadt rá a betegség. Beteg vagyok én, aki annyira félt a fertőző betegségektől? Honnan szereztem? Igen nagy könnyelműség volt tőlem az, amit tettem. Szeretném a fejemet a falba verni. Vagy Eta fertőzött meg? Az egyik orvos megvizsgált, semmit sem talált. Én ebbe nem nyugszom bele.”²¹⁷ Az első orvosi vizsgálat során elmesélte a doktornak, hogy megerőszakolták, amit korábban titokban tartott az „udvarló” előtt, és minden valószínűséggel csak a barátnője és később a magyar „udvarlója” tudott róla. „Rátérve az orosz megszállásra, elmeséltem élményeimet. Továbbá kérve egy általános vizsgát. Legyen, ami lesz.”²¹⁸ „Udvarló-

²¹⁶ Bodó, 1945. július 12.

²¹⁷ Bodó, 1945. július 22.

²¹⁸ Uo.

jával” való kapcsolatát nem vállalta az orvos előtt, mert szégyellte a jelentős korkülönbséget. A nemi betegség bizalmi válságot okozott kettejük között. Kezdetben az „udvarlója” a korábbi orvosi vizsgálat eredménye ellenére is Rózát gyanúsította azzal, hogy megfertőzte: „Hosszas töprengés után elhatároztam, hogy Józsi felesége leszek. Így akkor meg leszek védeve mindentől s tudom, Józsi mellett boldog leszek.” Ezt a döntését – amely később nem valósult meg – nem érzelmi, hanem racionális okokkal magyarázta, felismerte, hogy a házassággal állandó férfi partnere lesz, így védettebb helyzete lesz a táborban.

Magyar „udvarlója” Rózát hibáztatta a betegségért, amikor Józsit meglátogatta a kórházban és ez a téma gyakran szóba került köztük. „Olyan jó volt hozzám, szeretetteljesen nézett rám, tudtam, hogy megbocsátott. Én például nem tudnék Giginek megbocsátani, ha beteg lennék. Ha nem vagyok beteg, akkor Józsi kitől szerezte? Én annyira bízom benne, hogy tudom, hogy csak velem volt. Nem tudok hozzájutni már, hogy magam kivizsgáltsam. A doktor mindig foglalt, mindig jön valami közbe. Pedig már arra is kész vagyok, hogy a doktornak elmondjak mindent. Hiába, én szeretek az emberekre tisztán nézni és nem hazugsággal. Máskülönben ez az orvos nemcsak testi, de lelki orvos is. Úgy tud az emberekkel beszélni. Lesz, ami lesz, én elmondok mindent.”²¹⁹ Az idézet utolsó mondatá-

²¹⁹ Bodó, 1945. július 26.

ban arra utalt Róza, hogy a számára két legszégységteljesebbnek érzett momentumot nem mesélte el az orvosnak. Ez pedig nem a fél évvel korábbi nemi erőszak volt, amiről az első alkalommal beszámolt az orvosnak, hanem az olasz és a nála jóval fiatalabb magyar „udvarlójával” létesített szexuális kapcsolata. Róza talán attól is félt, hogy az orvos, akivel együtt dolgozik, ennek hatására a kicsapongó szexualitás képzetét fogja hozzá társítani, és ez esetleg asszisztensnői helyzetét is megingatja. Különösen az olasz „udvarlójával” való viszonyát szégyellte: „A garmischi piszok lassan már lekopik rólam. Érzem, hogy szemem, a lélek tükre kezd tisztulni. Igaz, még egy súlyos és nehéz piszok, mely talán testemben van, eltakarításra vár s aztán akkor a régi tiszta test és lélek megy haza.”²²⁰

Az egymásnak ellentmondó orvosi vizsgálatok első alkalommal azt állították, hogy beteg. Ennek elpalástolásában az orvos is Róza segítségére sietett – talán azért, mert ő is az egészségügyi személyzetnek volt a tagja –, így a szobájában maradhatott, és ott esett át egy több napos gyógyszeres kúrán. Róza félelme nem volt alaptalan attól, hogy a betegségéről vagy a korábbi viszonyairól szóló hírek rossz fényt vetnek rá. A vele együtt dolgozó orvos barátságtalanságát is ezzel magyarázta: „Nem a régi hozzám. Csak gondolom, valaki mondott valamit rólam, pedig nem szolgáltattam okot semmire.

²²⁰ Bodó, 1945. július 30.

Megszoktam már ezt is, ha valahol megszeretnek, valaki igyekszik azt elrontani. Az ilyenfajta nőknek, mint én, ez a végzetük. Milyen is vagyok én? A rossz és jó között állok. Nem vagyok rossz, mert a józan ész nem engedi, hogy rossz legyek. Jó sem vagyok, mert néha úgy szeretnék élni, de nem a testi vágyért, hanem azért, hogy felejtsek.”²²¹ Róza a naplójában oly sokszor szereplő ellentétpárt (jó és rossz) az idegen férfiakkal létesített szexuális kapcsolat elfogadására, illetve elutasítására vonatkoztatta. Motivációjának megértéséhez talán közelebb visz, hogy a nemi betegséget követően változó volt magyar „udvarlójával” a kapcsolata. Szeptember 12-i bejegyzésében úgy látta: „Mától kezdve senkim sincs itt idegenbe. Nem is lesz többet.”²²² Ám „hódolókból” később is akadt, 1945 októberében például, amikor egy magyar táncpartnere kezdett neki udvarolni. Feljegyzései jól mutatják, hogyan értelmezte a férfi viselkedését: „Kenyeret, vaját, cukrot hoz. Elfogadom. Este együtt táncolunk. Megcsókol, ez természetes. Különös ajánlatot tesz. Költözzünk össze. Jó dolgom lesz mellette. Ha én akarom, mindig együtt maradhatunk.”²²³

Róza számos bejegyzése bizonyítja, hogy a táborban, ahol kevés volt az élelmiszer, a férfiak gyakran tettek olyan ígéretet a nőknek, hogy gondoskodni

²²¹ Bodó, 1945. szeptember 12.

²²² Uo.

²²³ Bodó, 1945. október 6.

fognak róluk, így a hagyományos nemi szerepek diskurzusára építve magukat erősként, gondoskodóként, míg a nőket gyámoltalanként és önállótlanoként jelenítették meg. Egy bizonytalan datálású feljegyzésében megemlítt férfi is megígérte Rózának, hogy gondját fogja viselni. Ennek volt része a házassági ajánlat is, amelyhez számos hasonlót kapott az erdélyi tanítónő. Az „udvarló” viselkedése gyanús volt Róza számára, aki attól tartott, hogy a férfi ajándékaért kimondatlanul is nemi aktust vár el viszonzásként. „Soha nem gondoltam, hogy egy ember ilyen figyelmes lehet anélkül, hogy lenne valami viszony közöttünk. Azért résen leszek, mert lehet, hogy ő előre le akar kenyezni. Tehát egy új hódítást könyvelhetek el. Azt hiszem, itt én is behódolok.”²²⁴ Ezt a behódolást azonban szerette volna elkerülni, így azon gondolkozott, hogy szobalánynak áll a táboron kívül.

Róza rendszeresen beszámolt naplójában a hódítási sikereiről, „udvarlóiról”, különösen a Garmischban töltött hónapokban, de már a menekülés alatt is, onnantól kezdve, hogy Déget a német alakulatokkal együtt elhagyta. Vajon az erőszak traumája után miért jelenik meg hangsúlyosan és szinte állandóan a hódítás a naplójában? Az általa sikerként megélt hódítások, azaz hogy a férfiak viselkedését úgy értelmezte, tetszik nekik, hozzájárult

²²⁴ A naplófüzetbe beillesztett külön lapon található bejegyzés datálás nélkül. Talán 1945. október 6-án született.

pozitív önértékeléséhez, megerősítette önbizalmát. Ennek hatására úgy érezte, hogy a trauma borzalma nem törte meg, s a külvilág – ha nem beszél a szovjet megszállás tapasztalatáról – vonzó nőként tekint rá. Másrészt mivel későbbi kapcsolatainak az alakulásáról ő döntött, ez önállóságának érzetét is megerősítette. Így a trauma jelentőségét és hatását is tagadni tudta. A felejtés akarása a táncban és a szexualitásban nemcsak a trauma emlékére, hanem arra is vonatkozott, hogy így nem érezte magát magányosnak és kiszolgáltatottnak a táborban. Róza a menekülttáborra úgy tekintett, hogy ott rendkívüli viszonyok uralkodnak, és nem érvényesek az általa helyesnek képzelt normák. Ahogy már hazafelé tartva, a hetekig tartó vonatúton megjegyezte: „Milyen is az élet? Asszonyok másnak a férjeikkel élnek. Nem lehet megróni, azért nehéz az élet a fogságban s egyedül nem bírná ki az ember. Sok embert láttam idegileg összerontva s csak azért, mert egyedül él.”²²⁵

Róza 1945 október közepén indult haza Bajorországból a magyar foglyokat szállító szerelvénnel, és körülbelül egy hónap alatt ért Magyarországra, ezt követően 1945 karácsonyára sikerült szüleihez és lányához hazajutnia Székelyföldre. Magyar tanítónői munkahely hiányában azonban áttelepült Erdélyből Magyarországra, s 1947-től egy kis közösségben dolgozott és élt, majd később férjhez ment.

²²⁵ Bodó, 1945. október 23.

VI. „fogdostam egy kicsit az egyiket”

.....
Magyar katonák a keleti fronton

Nemcsak Gyarmati Fanni, hanem az őt megerősztoló, általa Batunak nevezett és mongolként azonosított katona is úgy gondolta, hogy a nemi erőszak a háború velejárója, és a magyar csapatok ugyanezt tették a civil nőkkel a Szovjetunió megszállása idején. Nem tudni, hogy ez a szemet szemért elven alapuló képzet mennyire volt széles körben elterjedt a társadalomban. Ugyanakkor más naplóiírók feljegyzései között is megtalálható, hogy talán magyar csapatok is követtek el civil nők ellen atrocitásokat. A Budapesten élő tizenhét éves, római katolikus Molnár Margit éles szemű megfigyelőként úgy látta, hogy a nemi erőszak a háború velejárója, és azt a katonaságra általában tartotta jellemzőnek – nemzeti hovatartozástól függetlenül. Ő a magyarokat sem gondolta kivételnek: „De hiába még csak rájuk nézni sem merünk, milyen rémes, hogy úgy szabadjára engedik állati ösztöneiket. Látszik, hogy nem művelt európai faj... Ámde nem tudhatjuk, mi

se voltunk ott, mikor a mi katonáink Oroszországban jártak?!...²²⁶

A megszállt területen a magyar katonák és a helyi lakosok nem különültek el hermetikusan, így a férfiak és a nők közötti kapcsolatok sokkal könnyebben jöttek létre. Mindebben szerepet játszott, hogy a magyar hadsereg alkalmazott helyi nőket, mosónőként és varrónőként.²²⁷ A honvédség alkalmazásában lévő helyi nőkre vonatkozóan jegyezte meg egy visszaemlékezés: „Ezek a lányok, fiatal asszonyok, kevés kivétellel valamelyik fiatal katonának, nem ritkán idősebb törzstisztnek a panyenkája [barátnője] volt[ak].”²²⁸ A kapcsolatok a kialakulását az is segítette, hogy a tisztek jelentős része magánházakban lakott, így volt ez Somorjai Lajossal is, mint az a naplójából kiderül. Bizonyos esetekben ezek a kapcsolatok állandósultak, így volt, hogy a magyar katonák teljesen illegálisan házasságot is kötöttek helyi nőkkel. Voltak olyan esetek, amikor ezeket a kapcsolatokat sikerült legalizálni és feleségek Magyarországra költözhettek, amennyiben a férj kellő kapcsolatrendszerrel és befolyással rendelkezett a hadseregben és az államigazgatásban egyaránt. De arra is volt eset, amikor árván maradt helyi gyerekeket adoptáltak a magyar katonák.

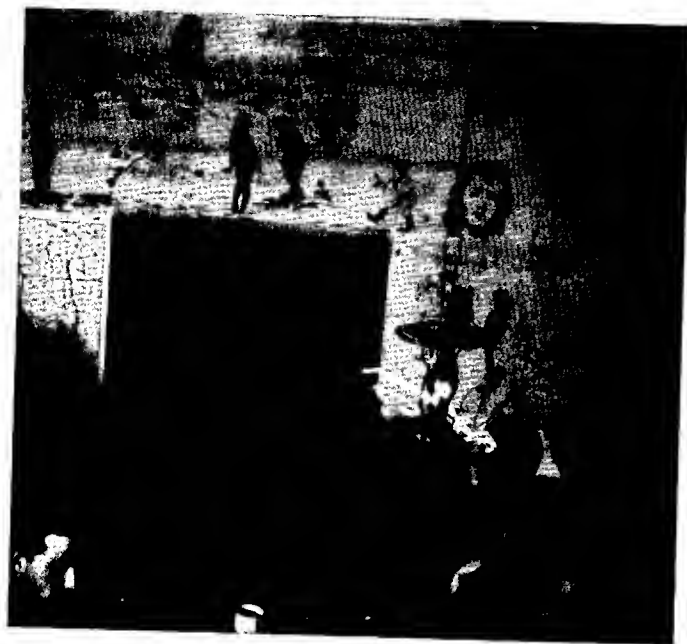
²²⁶ Molnár Margit, 1945 február 20.

²²⁷ Ungváry 2015, 131.

²²⁸ Ungváry idézi Bozóky *A megszállt Ukrajnában* című munkáját. Ungváry 2015, 131.

Arról, hogy a magyar katonák miként viselkedtek a helyi civilekkel a Szovjetunió területén, nagyon kevés forrás van. Ennek a kérdésnek vizsgálatához a szovjet hatóságok által lefolytatott későbbi vizsgálatok is hasznosíthatóak lennének. Azonban ezeknek a dokumentumoknak a hitelessége és hozzáférhetősége igencsak problematikus és sajnos ezen levéltári anyagoknak a magyar nyelvű közlése során sem törekedtek kellő forráskritikára. Másrészt ezek az anyagok nem adnak lehetőséget arra, hogy a háborús nemi erőszak vizsgálataiba új kérdéseket és megközelítéseket vonjunk be, mert bár keletkezésük módja eltér, de nagyban hasonlítanak a magyar közigazgatás keretei között a szovjet megszállást követően rögzített kihallgatási jegyzőkönyvekre és abortuszkérelmekre. Mindezek következtében csak egyetlen esetet említek a magyar katonák által a helyi nőknél elkövetett nemi erőszakra vonatkozóan.²²⁹ Egy 17 éves helyi lány, Kosztyina Ligijja Alexandrova 1943 szeptemberében tett tanúvallomást, amelyben beszámolt az egy évvel korábbi eseményekről, amelyek a falujában történtek: „Minden éjjel katonák érkeztek hozzánk gyalogszerrel, lovon, kocsin, autóval, kiválasztották a fiatal lányokat és asszonyokat és megerőszakolták őket. A förtelmes erőszakoskodás nemcsak éjszaka

²²⁹ A magyar katonák által elkövetett nemi erőszakra vonatkozóan lásd még a következő tanúvallomásokat: Krausz–Varga 2013, 413.; Krausz–Varga 2013, 418.; Krausz–Varga 2013, 437.

1942-ben a keleti fronton készült felvétel.
A helyieknél elszállásolt magyar tisztek szobáját mutatja,
amelynek a falait a megszállók dekorálták ki.
A falon lévő képek címei:
Dilemma, Don-parti látomás, és Intim sarok.

„fogdostam egy kicsit az egyiket”

folyt, hanem nappal is. A megszállók mindezt gye-
rekek, apák, férjek, testvérek és anyák szeme lát-
tára tették.”²³⁰ Ugyanez a lány a saját megerősza-
kolásáról is beszámolt, amely azt is dokumentálja,
hogy a magyarok részéről is általános elem volt a
fegyverkeresés és a motozás az erőszak első lépé-
seként: „Fegyvert nem találtak, viszont elkezdtek
erőszakoskodni, azzal fenyegettek minket, ha el-
lenkezünk, agyonlőnek. Engem 3 katona erősza-
kolt meg, addig nemi életet nem éltem. A megerő-
szakolást követően a többi lánnyal együtt engem is
elengedtek és elmentünk.”²³¹

A férfiak tömeges szexuális „kapcsolatba lépése”
a helyi civil nőkkel általánosan ismert és tudott volt.
Mi sem jellemzi ezt jobban, mint hogy például Ung-
váry Krisztián kutatása szerint a német alakulatok-
nál 1941-ben hetente két gumióvszert osztottak ki
személyenként, azaz a hadsereg parancsnoksága
egyértelműen számolt a katonák szexuális tevé-
kenységével (is). Ezzel szemben a magyar hadsereg
óvszerellátottsága sokkal gyatrább és bizonytala-
nabb volt. Bár idővel a kantináruk között is meg-
jelent, az alakulatok túlnyomó többsége csak elvét-
ve jutott hozzá. Volt zászlóalj, amely századonként
két-három havonta 30-40 óvszert kapott csak. Más-
kor egy dandárnyi katonára csupán 700 Totem
márkájú óvszer jutott, így csak majdnem minden

²³⁰ Krausz-Varga 2013, 447.

²³¹ Krausz-Varga 2013, 447-448.

tizedik katona jutott hozzá.²³² A magyarok a német hadsereg óvszerellátását látták követendő példaként, így a „Magyar Megszálló Erők Parancsnoksága még 1941 novemberében 10 000 gumióvszert”²³³ kérvényezett a vezérkartól. Azaz nemcsak a német, hanem a magyar katonai vezetés is úgy képzelte, hogy a katonák természetes módon szexuális kapcsolatra lépnek a helyi nőkkel, és a legénységet meg kell óvni az ilyen úton terjedő nemi betegségtől. Néhány hónappal az után, hogy a magyar csapatok csatlakoztak a Szovjetunió elleni támadáshoz, a parancsnokság már érzékelte az aktív szexuális tevékenységekből adódó negatív következményeket, azaz a betegségek megjelenését. Bár számokat, sőt még arányokat sem tudunk, de mindez egyértelműen jelzi, hogy a magyar csapatok szexuálisan is igencsak aktívak voltak a megszállt területen.

Milyen különbség volt, vagy volt-e egyáltalán különbség a szovjetek által Magyarországon és a magyarok által a mai Ukrajna területén elkövetett nemi erőszakok között? Ezt a rendkívül érzékeny kérdést talán két szinten érdemes megközelíteni, egyrészt általánosságban, másrészt pedig egyéni esetek szintjén. Azt gondolom, hogy a hatalommal és erővel rendelkező férfiak mindkét esetben tömegesen használták ki a nők kiszolgáltatott helyzetét, illetve éltek vissza azzal. E tekintetben a nemzeti

²³² Ungváry 2015, 135.

²³³ Uo.

identitások közötti különbségek és az eltérő politikai értékrendekkel való azonosulás csak a felszínen számított. A hadseregekben mint férfiközösségekben a férfiasságról és a nőknek a szexualitásban elfoglalt helyéről alkotott képzetek nem különböztek számottevően, és persze ez alól – amint arra az előző fejezet is rávilágított – az amerikaiak sem voltak kivételek. De ez a kérdés aligha tárható fel mikroszinten, azaz csupán az egyénekre és az ő tapasztalataikra fókuszálva.

Ugyanezen a szinten azonban, tehát a nők kihasználásának kivitelezésében igenis voltak különbségek a szovjet és a magyar hadseregben szolgáló férfiak között. Ám elvétve tudunk csak olyan privát dokumentumokról, amelyek a magyarok által megszállt területeken létesített szexuális kapcsolatok személyes emlékét rögzítenék. Katona tollából egyetlen ilyen ismert, egy napló, amelyet az orvosként dolgozó, dr. Somorjai Lajos írt 1942–1943-ban a feleségének, Peller Jolánnak.

Érdemes szemügyre venni naplójának a nőkről, pontosabban a helyi nőkről alkotott képét. Somorjai etnográfiai érdeklődése ellenére a helyi nőket nem látta az általa civilizáltnak tekintett európaiakkal azonos rangúnak, ez pedig elsősorban az életmóddal és a higiénia kérdésével állt összefüggésben. Ennek ellenére kifejezett figyelmet szentelt a környezetében különféle kisegítő beosztásban dolgozó nők testének. „Ninocska a háziasszony 15 évet még be nem töltött lánya. Orosz viszonyokhoz képest is

közepes. Feszes melle van és fiatal, viszont mérhetetlen piszkos. Eddig három baka baszta meg! Mondanom sem kell, egyik sem volt első, hanem mindig második. – Lánynál a férfi mindig a második, és az első gazember volt, viszont asszonynál mindig az első, akivel az urát megcsalja. Ez alól a szabály alól nincsen kivétel.”²³⁴ Ezek alapján egyértelmű, hogy a vélt vagy valós szexuális kapcsolatok megbeszélése állandó és talán bevett téma volt a magyar megszóló alakulatok tagjai között, akár csak az átszexualizált nyelvhasználat.

A saját szexualitásáról és ilyen jellegű fantáziáiról is ír a naplóban, ennek kapcsán különösen azt érdekes vizsgálni, hogy milyen nyelvi elemeket alkalmazott, amikor erről gondolkodott. Az ennek szentelt első bejegyzésében egy dichotómia jelenik meg: egyrészt beszél arról, hogy „forr a vére”, ami alatt a szexuális vágyát érti, amit rajta kívül álló és akarat ellenére rajta uralkodó erőként ír le. Ezzel állítja szembe saját akaratát, amely megpróbálja ezt a vágyat racionalizálni és kontrollálni, a szexualitást a házasság keretein belül tartani. Ám mindezek mögött az önfelmentés logikája is meghúzódik, hiszen egyértelmű, hogy egy olyan képzelt erőn, amely rajta kívül áll, nem is tud uralkodni, így a következményekért sem tehető felelőssé. „A vérem egyébként már erősen forr, s bizony, mostanában sokat gondolok, Jolikám rád úgy, ahogy Te szereted. Pedig itt

²³⁴ Somorjai 2012, 14. 1942. május 12.

alkalom lenne, három igen jóképű orosz leány (17-19 évesek) jár ide be robotmunkára, s lehet velük okosan beszélni. Ma meg is fogdostam egy kicsit az egyiket, tetszett neki. De hát Istenem, mikor arra került a sor, Te jutottál az eszembe, Jolikám, és akkor mindjárt nem kellett. Pedig a féléves vagy még több idő alatt, míg ebben a pokolban leszünk, bizonyára nem fogom tudni megállni, de húzom és odázom a percet, sehogy sem akaródzik a dolog.”²³⁵ A hadsereg környezetében lévő nőkkel való bánásmód természetes részét képezte, pontosabban képezhette a fogdosás, amely nemcsak az alárendelt és kiszolgáltatott pozíciót tudatosította az áldozatokban, hanem jelezte annak lehetséges célját – a nemi aktust – is. A korábban elemzett szovjet példákkal összehasonlítva Somorjai sem közvetlen erőszakkal szándékozott nemi aktust kikényszeríteni, hanem a nyomásgyakorlás más útján, minden bizonnyal verbális eszközökkel, amelyekről csak annyi írt: „lehet velük okosan beszélni”. Persze mindezen értelmezéseket nagyban árnyalja, hogy Somorjai nem beszélte a helyi nyelvet, nem tudott sem oroszul, sem ukránul, legfeljebb néhány szót, így maradt a ráutaló magatartás: a testbeszéd, amelynek legfőbb eleme a fogdosás volt. Az „okos beszéd” ebben a kontextusban éppen azt volt hivatott elérni, hogy ne ütközzön nyílt fizikai ellenállásba a nő részéről. Éppen ezért emelte ki az „okos beszéd” kapcsán, hogy

²³⁵ Uo. 30. 1942. június 22.

„tetszett neki”. A felesége tájékoztatására írt naplónak ezt a bejegyzését a következőképpen folytatta „A legnagyobb dilemmám pedig az, hogy megírom-e itt akkor a naplóban, vagyis megmondjam-e neked otthon. Olyan szép lenne, mint nemcsak feleségnek, hanem jó barátoknak is, mindent őszintén elmondani; tudom, hogy szeretnél azért, megértenéd – hiszen ezt régebben nem is egyszer természetesen mondtad – és megbocsátanád. De azt is tudom, milyen öröm lenne nekem, ha meg tudnám állni, s azzal léphetnék eléd! Ha nagy alkalom lenne, nem biztos, hogy ellent tudnék állni a kísértésnek, érzem, s talán nem is érdemled meg ezt a tusakodást önmagammal. Semmi jelét nem látom és érzem annak, hogy szeretsz, gondolsz rám, bátorítsz, mellettem vagy.”²³⁶

Mielőtt azt tárnám fel, hogy a naplójában miként konstruálta meg felesége megcsalásának emlékét, ki kell térni arra, hogy milyen érvrendszert használt olyan esetekhez, amikor az általa is elfogadott társadalmi normákat lépett át. Ilyen volt például a felesége megcsalása is. Erre jó példa a „szajrézás”, ami a helyi civil lakosság kifosztását jelentette – hasonló tevékenységre a szovjetek Magyarországon a zabralás kifejezést használták. A magyar katonák döntően egy tárgytípusra szakosodtak, hiszen a helyi lakosság életszínvonala a megszállóké alatt volt, így csak olyasmi jöhetett szóba, ami otthon ritka,

²³⁶ Uo.

így értékes: azaz az ikonok és a keleti kereszténység különféle tárgyai. Külön kifejezést is konstruáltak e tevékenység megnevezésére: ikonozás. Somorjai számos bejegyzésében dokumentálta, hogy a magyar katonák körében általánosnak és magától értetődőnek számított a szent tárgyak elrablása a lakosságtól: „A nép errefelé szíves, szép kis konyhakertjeik vannak. Don-melléki kozákok. Minden kézben balalajka vagy mandolin. Ha nem lenne olyan törékeny és nagy, hoznék egyet. Az úton beementem több házba. Szereztem egy szép, faragott angyalfejet, otthon a gyerekszobába lesz jó, az ágy fölé, őrangyalkának. Kis javítással nagyon szép lesz. Aztán egy zománcozott, templomi Mária-képet; a templom romjai alatt maradt épen. Van még egy festett, régi, kb. 200 éves ikon, elhagyott, feldúlt házban volt. Egy zománcozott Szent Miklós-képet, szép kerettel – egy házban egyszerűen leakasztottam a falról. Egy szót sem mertek szólni. Ezeket tehát már beszereztem, a későbbiek közül már csak válogatni fogok. Nagyon szép darabok, csak ne lenne az ember olyan lusta és fáradt, hogy mindig le szálljon a kocsiról a házakat átkutatni.”²³⁷

A megfélemlített és kiszolgáltatott civil lakosság nemigen mert ellenállni, de azzal Somorjai is számolt, hogy szent tárgyaikat védeni fogják a megszállóktól. Azaz a helyiek a házakba egyedül beme-részkedő katonákat akár meg is ölhetik. „Bizony,

²³⁷ Uo. 37. 1942. július 8.

néha azt várom, mikor és honnan lőnek belém. De hát a nemes cél érdekében kockáztatni kell.”²³⁸ A későbbiekben külön vissza fogok térni arra, hogy mi is volt a nemes cél, amely az ikonozást motiválta. Somorjai a naplójában beszámolt arról, hogy az egyik zászlóaljorvosként szolgáló társa eltűnt. Erről az eseményről a következőket beszélték: „Egy faluban leszállt a kocsijáról, s azóta senki sem látta. Biztos bement valahova ikonozni, s leszúrták. Kisé nekem is megcsappant a vállalkozási kedvem. Angyali gyanútlanlansággal jártam eddig!”²³⁹ Persze a gyanútlanlanság csak részben igaz, hiszen korábban már írt arról, hogy az ikonozás nem veszélytelen, az összegyűjtött anyagot pedig a feleségének szánt ajándékként igyekezett postán hazajuttatni. „Ma elkészítettem az ikonok csomagolását. Két csomagot fogok holnap-holnapután feladni. [Az] I. csomagban: 1 ezüst Krisztus + 1 ezüst Mária. [A] II. csomagban: 1 ezüst Krisztus + 1 ezüst Mária. Örülni fog neki Joli otthon, pedig a legszebb, a plakett itt van. Nem merem postára adni. A templom egy domb tetején van, nagyszerűen belátni a Don folyását jó darabon. A vidék gyönyörű. Tegnap sétáltam a faluban, szétnéztem. Mindenütt becsapódási nyomok, pusztulás, rom. Gazdátlan tehenek, kecskék, borjúk, lovak kódorognak mindenfelé.”²⁴⁰

²³⁸ Uo.

²³⁹ Uo. 39. 1942. július 15.

²⁴⁰ Uo. 42. 1942. július 23.

A postázott ikonok lajstromozását a fontvonalban tapasztalt pusztítás leírása követi, ez más estekben is előfordul. A katonák nemcsak házakból, hanem templomokból is tulajdonítottak el ikonokat. Ez egyértelműen olyan tett volt, amely Somorjai számára a civilek kifosztásánál nagyobb lelkiismeret-furdalást okozott. Isten házából lopni egyértelműen az egyik legsúlyosabb bűn, és a római katolikus orvos félt is ennek képzelt következményeitől. Annak érdekében tehát, hogy felmentve érezze magát cselekedeteinek morális súlya alól, új értelmezést kellett kitalálnia. „Itt ma a faluban voltam szajrézni. 14 ikont szedtem össze, köztük egy valószínűleg arany, három ezüst, nagyon szépek, a többi festmény. Lehetett volna gyönyörű oltárképet, csak nagy volt. Balvának adtam. Nagyon sajnálom, mert egyike volt a leggyönyörűbb daraboknak. A becsapódó gránátok sok kárt tettek az oltárképekben. A főoltár két legszebb képéből kivágtam azt, amekkora a ládámba belefér, s hazaviszem. A Márián tisztán látszik a becsapódás is. Isten meg fogja bocsátani, ha elviszem. Itten úgyis csak barbár rombolásnak lenne kitéve, s ki tudja, milyen sorsnak... Otthon a gyerekek ágya felett, ki[k] kezüket összetéve fognak hozzá imádkozni; két kis faragott angyal is lesz az ágyacskák fölé. Őrőangyalkák! Csak Isten segítsen haza!”²⁴¹ Azaz az ikonok eltulajdonítását az ortodox templom ikonosztázáról a tárgyak megmentéseként és

²⁴¹ Uo. 44. 1942. július 23.

megőrzésének biztosítékeként értelmezte, és így az már sokkal inkább vállalható volt számára, hiszen nemes célt szolgált. „Persze néhol azért annak idején a csőcselék feldúlhatta a templomot, s az ilyen helyen a kegyes népek templomrablás ürügyével hazacipelté[k] a szebb ikonokat. Ilyen templomokat környező házban találtam a legszebb ikonjaimat. Igazam volt az urivi templomnál is. A legépebben maradt templomok egyike volt. A két oltárképet kivágtam, s viszem magammal haza. Nem éreztem kegyeletstértésnek, mikor otthon az ágyam felett lesz, míg ott, a lakatlan faluban, ki tudja, mi sors várt volna rá. Igazam lett. Kimenekülésünk után saját tűzértségünk lőtte össze az ott lévő tűzértségi megfigyelőállás miatt. Kár lett volna otthagyni a pusztulásnak. Az egyik onnan származó, majd teljes alakú Krisztus-kép Rubens-iskolából való: az aranyhátteres, keleti Madonnám is nagy értékű lehet.”²⁴² Ugyanez az önfelmentő logika a naplóban rögzített egyetlen nemi aktus leírása kapcsán is megragadható. Bár az érvrendszer tartalma változik annak függvényében, hogy éppen ikonozásról, azaz lopásról, vagy helyi nőkkel létesített szexuális kapcsolatról, azaz házasságtörésről van szó, de a végkicsengése ugyanaz: az orvos úgy értelmezte a tettét, mint segítséget, amely jó szándékon alapul.

A megszállt területeken a katonák a helyi lakosoknál voltak elszállásolva, akik között a nők voltak

²⁴² Uo. 72. 1942. szeptember 2.

többségben. A munkaképes és katonaköteles férfiak katonának, vagy éppen partizánnak álltak, így a falvakban többnyire egyedülálló nők, idős férfiak és gyerekek maradtak. A férfiak és a nők között létesített különféle kapcsolatok alakulását ez nagyban elősegítette. A hadikórházat korábbi helyi közintézményekbe vagy nagyobb házakba telepítették, és a magyar katonaság az ehhez közel eső házak egy-egy szobáját foglalta le a kórházi személyzet részére. Az egyik ilyen házban lakó helyi nővel volt szexuális kapcsolata Somorjainak, amelyről hosszú vívódás és lelkiismeret-furdalás után mégiscsak beszámolt a feleségének. „Jolikám! Ma őszinteségi napom van. Napokig haboztam. Küzdöttem magammal, mert tudom, hogy szomorúságot okozok. De megígértem, hogy őszinte leszek, és be is tartom. Te nemcsak az én kis feleségem, Életpárom, Szeretőm vagy, de egyetlen és legjobb barátom is. Milyen barátság az, amely a leglényegesebb dolgokban titkolódzik? Nem építünk hazugságra, Jolikám, ugye, s őszinte leszek, mint megígértem. Tehát: Anja! Teljes nevén és címén Anna Afanaszjovna Aszbukina. Masztyugino, Karatajaszki Rajon. Hát ez ő! De csak kis ő-vel írva! 31 éves tanítónő, [az] ura két évvel ezelőtt bevonult, azóta egy évvel ezelőtt volt utoljára otthon; Fél évvel ezelőtt elesett a fronton. Özvegy. Van egy kis hatéves lánya. A kórház mellett lakik. A kórház a volt iskolában volt elhelyezve, én az ő volt szobájukban laktam egyedül. A férje is ott volt tanító. Nem voltam természetesen barbár, és szegényes holmijukra vigyáz-

tam. Gyuritól hallotta, ki tud oroszul s beszélgetett vele, mikor elment tojáskutatni. Áthozta megnézni, hogy milyen állapotban van a szobája. Elbeszélgettünk azon a frontnyelven, amely a magyar, német és orosz szavakból és különféle taglejtésekből alakult ki. Panaszkodott, hogy ő most milyen sorban van stb. Megsajnálta. Ez a mi odamenetelünk utáni harmadik napon volt. Másnap meglátogattam, kislányának cukrot adtam. Félt, mert az oroszok azt mondták, hogy mi mindenkinek elvágjuk a nyakát. Aztán még kétszer ott voltam, utoljára megcsókoltam. Ez este volt. Más nem történt. Igazán nem! Másnap délelőtt jött a parancs, indulás a frontra. Kétségbe voltam esve, mikor indulásomnál odajött és sírva integetett búcsút. Meghatott. Szegény teremtés, nincsen senkije, s az első barátságos szót is hosszú ideje tőlünk hallotta. Kint bizony eszembe sem jutott, más, életfontos problémák voltak. Mikor hazavezényeltek az oszlophoz, s Gyuri átment tojáskutató útra, határtalan volt az öröme. Nem is remélte, hogy viszontlát, azt hitte – s jogosan –, hogy a biztos halálba megyünk, Visszatérésem boldoggá tette. Üzent, hogy azonnal vár. Mikor átmentem, viharosan ugrott a nyakamba, megcsókolt, zokogott. Úgy meghatódtam. Ő is, magamat is úgy sajnáltam. Két magányos lélek ebben az irtózatossághoz. Nem történt semmi. Pár csók, s visszatartottam magam. Mindig Rád gondoltam, Jolikám, s nem kellett ő sem. Másnap délelőtt jött az indulási parancs, indulás a frontra. Gyuritól meghallotta, sírt és üzente, hogy kér, feltétlen jöjjenek

el este, el akar búcsúzni. Éreztem, hogy baj lesz. Nem mentem. Gyurival még egyszer üzent, hogy feltétlen vár, csak egy pillanatra. Szegény. Senkije nem volt, hozzám ragaszkodott. Nem voltam elég elővigyázatos, pedig éreztem, hogy nem szabad mennem. – Elmentem. Szegény sodródó lélek, magányosan ebben az orkánban! Benne sok magányos asszony tragédiája személyesült meg. Istenem! Mint egyedülálló inda kapaszkodott a legelső rokonszenves szoba. Én? Vagy más? A megértő lélek volt a fontos. És én?! Bűnös vagyok. Ne ítélj el, Jolikám! Több mint fél éve koplaltam. És mégis! Nem a testi vágy döntött. Igazán nem. Öt hónapja nem volt hozzám senki jó. Úgy igazán, belsősegesen, érdek nélkül. Ebben a vérzivatarban egyedül álltam ellenséggel szemben s ellenségek közt. Itt mindenki a saját érdekét nézi, könyököl, ellensége mindenkinek, aki nem céljait segíti. Az első önzetlen lélek volt, ragaszkodó, szeretetre vágyódó; tudta pedig, hogy másnap elmegyünk és sohasem lát. És mégis, vagy éppen ezért, adni akart, az asszony ősi ösztönével. Szeretetet, egy vigasztaló szót, reményt, erőt a kitartáshoz. A katonának, aki férje is volt. Jolikám, bocsáss meg! Nem tehetek róla, gyenge ember vagyok.”²⁴³

Ez a bejegyzés elsősorban azt dokumentálja, hogy miként gondolkozott nőkről és férfiakról, és milyen vélt tulajdonságokat, feladatokat, szerepeket társított hozzájuk. A szerencsétlen kiszolgáltatott nő

képe jelenik meg, ez egyértelmű abból, hogy milyen jelzőket használ: így például a történetek elbeszélésében gyakran előfordul a szegény, magányos kifejezés, amelyre a saját reakcióját a „megsajnálom” és a „meghatott” szavakkal adta vissza. A nők helyzetét a fronton legszemléletesebben az a hasonlat írja le, amikor indához hasonlítja, amely önállóan nem tud megállni, bár nincsen kimondva, de egyértelmű: a nőnek tartást és szilárdságot biztosító fa a férfi. Másrészt ezt a hasonlatot kölcsönösség jellemzi, amelyben a férfi is kap: „Szeretettel, egy vigasztaló szót, reményt, erőt a kitartáshoz.”²⁴⁴ A nők többszörösen kiszolgáltatott helyzete a fronton és a megszállt területeken egyértelmű: rendkívül nagy mértékben függtek a katonák jóindulatától, amely elnyerésének az egyetlen eszköze számos esetben a prostituálódás volt. Somorjai elbeszélése alapján egyértelműen úgy tűnik, hogy nem erőszakról volt szó. Persze a naplót olvasva észben kell tartanunk, hogy azt feleségének írta, így olyan narratívát alkotott, amelyben nem ő a kezdeményező fél, hanem inkább csak passzív szerepet játszik, akit az inda behálóz. S amelyben egy olyan önkép jelenik meg, amelyben a meghatódott és a nőt szerencsétlen helyzete miatt megsajnáló férfinak kötelessége őt segíteni és biztatni, bármi legyen is ennek az eszköze.

²⁴⁴ Uo. 59. 1942. augusztus 6.

A férfiak a magyar hadseregben is beszámoltak a kalandjaikról, Somorjai sem tett másként. A naplója inkább abból a szempontból rendkívüli, hogy az egyetlen olyan forrás, amely rögzíti, miként is zajlottak ezek a társalgások a férfiak között. Bár a fentiek azt mutatják, hogy a megszálló magyar katonák helyi nőkkel folytatott szexuális kapcsolata nem lehetett ritka, de bizonyára nagyon kevés olyan férj akadt köztük, aki a történetekről írásban is beszámolt a feleségének. Ezzel a tétellel Somorjai igen csak egyedi esetnek számított a katonatársai között. A katonák magától értetődőnek tekintették, hogy a hátszországban hagyott nők számolnak ezzel. A már tárgyalt hátszországban írt naplók, ha csak szórványosan is, de bizonyították ennek a képzetnek az elterjedtségét. Éppen ezért a katonák feleslegesnek tartották, hogy erről részletesen beszámoljanak, így a naplóját író katonaeorvos a következő korholó mondatokat jegyezte fel a társaitól: „»Hogy lehet ilyen hülye valaki, hogyha már meg is teszi, bevallja a feleségének? Persze, hogy megtetted! Más is megtette és megteszi. Természetes is, hogy ilyen távol, ennyi idő után megesik. Ezt minden asszony megérti, feltételezi, de nem tudja biztosan. A nőnek kell az illúzió. Ha sejt is, de nem tudja azt, hogy megtörtént. S pláne, ne a férj világosítsa fel erről a feleségét. Hiába intelligens és megértő, hiába modern asszony a feleséged, ezt nem felejt el egy asszony sem. Fogsz te még gondolni rám, lesz ez még a fejedhez vágva! A házasesetben elkerülhetetlenek a súrlódások, s

nem lenne asszony, ha nem juttatná ezt az eszedbe. Minden asszony sejti, hogy a férje az élet folyamán megcsalta, vagy ha nem, akkor csak azért nem, mert vagy mafla volt, vagy nem volt alkalmá; ami körülbelül egyre megy...²⁴⁵ Az otthoniak tájékoztatását a katonák sokkal inkább a következőképpen vélték elképzelhetőnek: „»Tépd ki ezt az oldalt. Még nem késő. S befejezed azzal, hogy majdnem, de mégsem!«²⁴⁶ Somorjai így folytatta a naplóját, mintegy bizonyítva felesége előtt az őszinteségét: „Hát, mit mondjak, Jolikám? Igaza van! Minden érv őmellette szól. És mégsem teszem meg, nem tépem ki. Ez a napló örökítse meg az életem egy részét úgy, ahogy az megtörtént, szépítgetés, takargatás nélkül. Ez volt, ez a háború, s ami vele jár, ne szépítsük, Kevés szép dolog van a háborúban, sok csúnya. Ez szép vagy csúnya? Ízlés és nézőpont dolga. Megtörtént, az élet, ez az élet így hozta magával. Próbáltam kapálódzni ellene, nem ment. A nagy lelki izgalmak visszahatása volt? A rettegésből, pokolból megszabadult ember állati nyüszítése, mikor összebújik valakivel; mindegy, hogy ki, csak megértő ember legyen? Nem tudom. Nem mosom magam, és nem szépíték olyasmit, amit nem lehet. Hogy a kintlét alatt nem voltam beszámítható állapotban, azt bizonyítja az, hogy buta búcsúlevelet írtam, amivel holtra ijesztettelek benneteket anélkül, hogy értelme lett volna. S ez a

²⁴⁵ Uo. 59. 1942. augusztus 16.

²⁴⁶ Uo.

lelkiállapot nem múlik el máról holnapra. Ez volt az oka annak, ami megtörtént, s ez az oka annak a még nagyobb oktalanságnak, hogy ezt Neked bevallom. Te most úgy élsz az emlékemben, mint egy elérhetetlen, minden tökéletes lelki tulajdonsággal felruházott lény. És Te vagy a legszebb, legtökéletesebb feleség. Ezt tudom. Tudom azt is, hogy a legjobb barátom vagy! És éppen mert a nagy távolság és vágy szemüvegén keresztül így látlak, most azt is fel tudom tételezni, hogy több vagy, mint minden más nő, felül fogsz emelkedni ezen, és tudom, hogy meg fogsz nekem bocsátani. De én nemcsak ezt akarom, ... azt, hogy Neked ne fájjon és ne essen rosszul.”²⁴⁷ Somorjai is megemlíti a naplójában, hogy a nemi aktusra azt követően került sor, hogy kivezényelték a frontra, amelytől olyannyira rettegett, hogy családjának búcsúlevelet írt, valószínűleg azzal számolt, hogy meg fogják ölni. A szovjet katonáknál pedig éppen azt láttuk, hogy a frontra való indulás előtti órákban követték el a legtöbb nemi erőszakot. Gyarmati Fanni naplója szerint az egyik elkövető így fogalmazott: „Ha most majd kimegy 10 órakor a front-ra, akkor, ha le is puffantják a »germanszvik«, senki sem fog sírni utána.”²⁴⁸

Somorjai hetekkel később is visszatért naplójában a felesége megcsalására, látható módon foglalkoztatta ez a kérdés, igyekezett feleségének fel-

²⁴⁷ Uo.

²⁴⁸ Gyarmati 2014, 378. 1945. január 13.

tárni, hogy milyen okai lehettek a viselkedésének. Ekkor úgyszintén amellet érvet, hogy – az ő szávaival élve – megbolondulása a frontra vonulás stresszhelyzetével állhatott összefüggésben, amikor azzal számolt, hogy meg fogják ölni. „Szexuális érzéseim Masztyugino óta nincsenek. Valahogy annyira megbántam azt a dolgot, hogy most egész más beállítottságú vagyok. Már hat hete is elmúlt, s semmi ilyen irányú gondolataim nincsenek. Nem mondom, Jolikám, ha itt lennél, hogy sokat kellene biztatni, de így te nélkülöd nem kell. Látnod, amennyire a vonalba való kimenésem előtt olyan bolond gondolataim voltak, s még onnan is úgy írtam, most semmi ilyesmi nem jut eszembe Nélküled.”²⁴⁹ Majd később is frontra vezénnyelést együtt járó stresszel magyarázta félrelépést feleségének: „Nagyon sokat gondolkodok Rád! No, csak tisztességes formában, nem kell félned. Érdekes, hogy mióta a vonalból bejöttem, nincsenek férfias vágyaim. Valahogy olyan mélyen érintett az ottani szenvedés és félelem, hogy egészen átállítottak a gondolataim. Nagyon szeretlek, és mindig jobban, de nem testileg.”²⁵⁰

A katonák és nők viszonyának vizsgálatában speciális esetet jelent a Vörös Hadsereg, amelyben nők is szolgáltak katonaként. Ezt Somorjai is teljes döbbenettel fogadta. A férfiak számára legérdekesebb a katonanők motozása volt, amelynek részét képezte

²⁴⁹ Somorjai 2012, 89. 1942. szeptember 20.

²⁵⁰ Uo. 98. 1942. október 16.

az is, hogy szinte teljesen levetkőztették őket. Ez különösen foglalkoztatta a naplói író katonaoorvost: „Az egyik, a legcsinosabb pilóta volt. Karády Katalinra emlékeztető, magas, nagyon jó alakú. Bármely férfi boldog lehetne vele! Két német vadász támadta meg, s vagy $\frac{1}{4}$ óráig kergetődztek. Remek látvány volt, akkor még nem tudtuk, hogy női pilóta ül benne. Az otromba nehézbombázó majdnem kitolt a Messerschmittekkel, míg aztán találat következtében egyik motorja leállt, s így kényszerleszállást végzett Masztyugino közelében. A pilóta cigarettázva állt a gép mellett, míg huszárijaink s mi is autón odaérkeztünk, s gúnyosan mosolygott géppisztolyunkon. Mikor a sapkát levette, láttuk, hogy nő. De le kellett neki alsóruhára vetkőzni, hogy ki kutassák, nincs-e fegyver nála. Bizony, nagyon ócska és szakadt kombinéforma fedte remek testét. »Ninocskak!« Csak a harisnyája volt remek. Fegyver nem volt nála; zsebében három kotont találtunk. Nevetett, mikor meglátta elképedésünket. Kivette a baka kezéből, s körül kínálta a tiszteknek. Balta nyakig pirult a szemtelenségre. De azt hiszem, négy szemközt nem kellett volna sokat kínálgatni. Kissé túl rikítóan volt festve. [...] Pár cigarettáért ettől a nőtől szereztem meg a tiszti jelvényét: a sarló-kalapácsos, zománcos, vörös csillagot. Szép emlék lesz. Persze megint hiányzott a fényképezőgép. Remek nő volt, s cseppet sem szégyenkezett levetkőzni, intelligens, rafinált bestia lehetett, láthatólag jót mulatott zava-

runkon.”²⁵¹ Ez a bejegyzése arra is utal, hogy milyen képzetek éltek a magyar katonákban a helyi nőkről még azt megelőzően, hogy a harcra érkeztek volna. A szovjet nőkről alkotott képet nagyban meghatározta az 1939-ben forgatott *Ninotchka* című amerikai vígjáték, amelyet 1941-ben mutattak be Magyarországon. A főszerepben Greta Garbo egy szovjet komisszárnőt alakított, akit hithű kommunistaként küldenek Párizsba nyomozni, de végül elveit feladva és engedve a kapitalizmus csábításának beleszeret egy grófba. Az amerikai vígjáték valójában a szovjeteket figurázta ki finoman, ám a katonák, így Somorjai számára sem ez volt a meghatározó, hanem sokkal inkább az, hogy egy modern női ikon játszotta a főszerepet.²⁵² Bejegyzésének későbbi részében is utalt erre a filmre, annak főszereplőjét a levetkőztetett pilótanőhöz hasonlítva: „Azt hiszem, ha pár napig tartózkodna megfelelő körülmények közt nagyvárosban nyugaton, úgy járna, mint »Ninocska«. Elvitele óta további sorsát nem tudom.”²⁵³

²⁵¹ Uo. 75. 1942. szeptember 2.

²⁵² A színésznőként való lelkesedését, mi sem jellemzi jobban Somorjainak, mint az a fotó, amelyet a szobájáról készített. A szögre akasztott géppisztoly mellett a falat korabeli női sztárokat ábrázoló képek borították. Még az éjjeliszekrényét, a petróleumlámpa mellett is a színésznő képei díszítették, feszületet, vagy a korszakban oly elterjedt Horthy-képet sem találtkunk. A képhez aláírásként csak annyit fűzött „Ezek a nők sem tudnak elfeledtetni téged, Jolikám!”

²⁵³ Somorjai 2012, 75. 1942. szeptember 2.

Bár a pilótanőt a magyarok fogták el, de a németeknek kellett átadniuk.

1942 szeptemberében született bejegyzésében hosszan írt a katonanőrökről, majd pedig a helyi nőkre tért rá: „A civil nők pedig itt mind basznak. Elképesztő, hogy nincsen ezeknek se udvarlásra, se egyébre szükségük. Jóformán egy ujjal kell megböknöni a mellét, s rögtön lefekszik. És itt nincsen különbség szegény vagy jobban szituált vagy a mi foglaimaink szerint magasabb társadalmi osztályba tartozó nők közt.”²⁵⁴ Ez a bejegyzése két képzetről árulkodik, egyrészt Somorjaiban orvosként is éltek azok az elképzelések, amelyek az alacsonyabb társadalmi státuszhoz kicsapongó szexualitást társítottak – ezek széles körben való elterjedtségét igazolja, hogy ugyanezt láttuk a szovjetek áldozatává váló nőknél Magyarországon. A front és a megszállt terület idegen férfiak által uralt világában számos esetben a prostituálás volt az egyetlen eszköz a helyi nőknek, amellyel céljaik elérését, vagy akár csak a létfenntartáshoz szükséges minimumot biztosítani tudták. A katonák nem látták, hogy e viselkedésük a végtelenségig kiszolgáltatott helyzetben csak a körülményekből fakadt. Pedig Somorjai a naplója alapján érzékeny és empatikus volt a fronton tapasztaltakkal szemben, érdeklődően fordult oda az otthonitól eltérő kultúra bizonyos elemei – népviselet, öltözet, zene – felé. Fogékony volt az

²⁵⁴ Uo.

ellenség szenvedésével szemben is, erre a legjobb példa a szovjet partizánok esete. „Este 9 órakor kint vagyok pisilni. Hirtelen öt nagy dördülés. Repülőgépzúgás több oldalról. Légitámadás. Több robbanás nem volt. Kb. 2 km-re estek a bombák. Elfogták tegnap a németek a minket támadó partizánokat, tizenegyet kivégeztek. Nagy szerencsénk volt, mert ha golyószórójuk lett volna, vagy többen vannak, nem sokan menekültünk volna meg. Kromiban naponta három-négy partizánt akasztanak. Egy nagy épület legfelső emeletén vannak, alul a kórház, így az oroszok nem bombázzák. Onnan hoznak ki időnként kivégzésre; hozzátartozóik naphosszat állnak a börtön körül, reménytelenül. [...] Borzalmas. Szegény emberek, azok is a körülmények áldozatai.”²⁵⁵ Itt azonban egy fontos különbséget kell tenni, mégpedig a fenti belátás és együttérzés nőkkel szemben csak nagyon elvétve születik meg, sokkal inkább a többi, katonaként, partizánként vagy munkaszolgáltatóként szenvedővel szemben érhető tetten. Tehát az általa átélhető és átérezhető helyzetekben lévő férfiak felé fordult empátiával, míg a nők esetében, akik teljesen eltérő szituációban különféle eszközökkel ugyancsak a túlélésre törekedtek, nem született meg az belátás, hogy ők is a „körülmények áldozatai”. Ehelyett lazább erkölceikkel magyarázta viselkedésüket, és annak tényleges mozgatórugóinak nem szentelt figyelmet. Mi sem jellemzi ezt jobban,

²⁵⁵ Uo. 13. 1942. május 2.

mint ugyanezen a napon írt bejegyzésének záróbekezdése, amelyet a megszállás mindennapjaiban jelen lévő szexualitás dokumentálásának szánt: „Ha Afanaszjevka a munka és a légitámadások faluja, Uriv a borzalmak helye, akkor Szoszov a baszás faluja volt. Ott minden nő baszott, s közülünk is talán csak a pap és én mentünk el baszatlanul. Jellemző orosz eset volt ott: délután fekszem a szálláson s olvasok, mikor a fiúk karban hoznak be egy nőt. Hát eláll a szemem-szám! (Egyéb nem!) Európai fogalmak szerint is extra nőt hoznak be. Öltözete is a legújabb európai divat. Helen a neve, 17 éves, egy éve asszony, férje filmrendező, apja »agronom« (állami kolhozon jószágigazgató féle), a férj a fronton van két hónapja. Itt volt látogatóban valakinél a faluban, egyedül ment az utcán, a fiúk megszólították (ez itt az ismerkedésnek elismert formája), első szóra bejött a lakásunkra gramofonozni s táncolni. A fiúk persze mind megveszttek érte, el is hiszem. Tamárán kívül az első európai értelemben is stramm nő. Egy-két óra múlva véletlenül bevetődik Szilvér a motorosoktól. A nő indulóban volt; majd ő elviszi autón! Mint később kisült, elvitte, de nem tette le otthon, hanem elvitte hozzájuk, a nő egész éjszaka ott volt, s reggel vitte haza. Mindezt öt perces ismeretség után, a mi fogalmaink szerint is úri kislánnyal vagy asszonnyal, aki 17 éves, intelligens és tanult. Perfekt német volt. Szilvér egy szót sem beszél németül, tehát még dumára sem volt szükség. Gyuri a szomszéd szobában szuszogott egy nővel,

Jóska Anna Pavlovnát kísérte haza (kotonnal felszerelve), Béni Júliát, s így tovább. Mondom, mindenki és mindenütt baszott.”²⁵⁶ Bár Somorjai naplója rendkívüli dokumentum, mert nyíltan ír a szexualitásról, ennek indítékait vizsgálva észben kell tartanunk, hogy ezt a feleségének írta, így a narratíva szövésekor a többiek által tabunak, ám magától értetődőnek tekintett téma taglalása azt is szolgálta, hogy önmagát jobb színben tüntesse fel: „csak a pap és én mentünk el baszatlanul”. Persze azt nem tudjuk, hogy a feleségének szánt naplót végül olvasta-e a címzett.

Ha általában a férfi katonák helyi civil nőkkel szembeni – akár békés, akár erőszakos – viselkedését és annak mozgatórugóit próbáljuk feltárni, Somorjai naplója alapján talán egy további értelmezés is felvethető. Az eddigi elemzések alapján úgy tűnik, hogy a férfiviselkedés egyik összetevője a nők feletti hatalomgyakorlás, dominancia és kontroll, a fölé- és alárendeltségi helyzet egyértelmű demonstrálása, másrészt a társaik, a többi katona előtti bizonyítás szándéka. Fölvethető – és mind a kortársak, mind az utókor különböző szereplői gyakran fel is vetik –, hogy a katonák a helyi nőkkel való különféle kapcsolataikat (udvarlás, közös beleegyezésen alapuló nemi aktus, nemi erőszak) úgy élték meg, mint a legfőbb és talán egyetlen eszközt arra, hogy a háborúval együtt járó stresszt és feszültséget leve-

zessék, kezeljék. Somorjai egysége 1943 januárjában kénytelen volt elhagyni azt az ukrán falut, ahol el voltak szállásolva, ennek kapcsán emlékezett meg a katonák helyiekkel való viszonyáról: „Szegény lányok, asszonyok! Durva, ellenséges katonát vártak: álmódzó, könnyes szemű, testben, lélekben kifáradt fiúk jöttek, kiknek az esze mindig otthon járt, akkor is, mikor mulatott, akkor is, mikor hallgatott, s akkor is, mikor borral, csókkal próbált mámoros lenni..., hogy ne kelljen gondolkodnia. Szegény fiúk, férfiak! De kellett nektek a csend, a nyugalom, a simogató, meleg kar, a résztvevő, anyáskodó női szeretet. Hiszen felejteni kellett. A gránátok dörrenését, akna huppanását, golyósivítást, az elesett bajtársak megtört tekintetét, a szörnyű sebeket ... az otthont, ... a Háborút. Mindannyiunk szeme könnyes volt a búcsúzásnál. Szegény Olga, Ljena, Marija, Anna, Nadja, Katyusa, Zseni, Maruszja, s ti valamennyien, kik segítettek felejteni, megsimogattatok katonáink homlokát, Isten veletek. Visz a katonasors tovább, a bizonytalan jövő felé. Sokat köszönhetünk nektek, s meghatott a búcsúzásnál könnyes szemetek. Jön értetek a háború, a bizonytalanság.”²⁵⁷ Azon túl, hogy ez a bejegyzés is dokumentálja, hogy Somorjai szerint elsősorban férfiak voltak a háború áldozatai, talán az idézetnek az első két szava („Durva, ellenséges”) nem véletlen, és ez utalhat arra, hogy a helyi nők tartottak attól, hogy

²⁵⁶ Uo. 76. 1942. szeptember 2.

²⁵⁷ Uo. 113. 1943. január 24.

„fogdostam egy kicsit az egyiket”

meg fogják erőszakolni őket a megszálló csapatok katonái. Arról is beszámol a naplójában, hogy a magyarokról azt gondolták, megölik majd a helyieket. Mentalitástörténeti szempontból az kevésbé érdekes, hogy volt-e ennek valóságalapja, inkább az a figyelemre méltó, hogy a helyiek miként gondolkodtak a megszálló magyar katonákról. Nem véletlen, hogy a Somorjai bejegyzésében többször is szerepel a felejtés szó. Ő nyilvánvalóan úgy élte meg, hogy a férfiak, katonák számára az elszenvedett feszültségek levezetésére és feldolgozására nem állt rendelkezésre más eszköz, mint a nőkkel való – különféle – kapcsolat. Ahogy ő fogalmaz: „csókkal próbált mámoros lenni...”.

VII. Összegzés

Ez a könyv nők és férfiak második világháború alatti szexuális tapasztalataival foglalkozik, amely az egyik legnehezebben vizsgálható kérdéskör. Szakítva a témát korábban érintő hazai kutatásokkal nem hivatalos – azaz különféle állami szervek által előállított dokumentumokra épít –, hanem privát forrásokra. Elsősorban az áldozatokkal foglalkozik, saját maguk számára írt fragmentált poszttraumás szövegek összehasonlító elemzésével. Ezeket a terápiás funkcióval is bíró szövegeket döntően nyelvi és pszichológiai szempontból vizsgáltam. Az elemzés során figyelembe vettem azt, hogy a szexualitás többszörösen nem volt elbeszélhető számukra, hiszen az azzal összefüggő témák önmagukban is tabunak minősültek, így a szövegek erős öncenzúra alatt születtek.

Minden nő más és másként élte meg a nemi erőszakot, de a naplókából mégis kirajzolódnak bizonyos általános tendenciák. A narratívaalkotásnak gyakori eleme volt a relativizálás, amellyel a szenvedés mértékét viszonylagossá igyekeztek tenni,

olykor magát a szenvedést tagadták, más esetekben saját szörnyű tapasztalataikat a környezetükből olyan tragédiákkal hasonlították össze, amelyet még rosszabbnak láttathattak. A férfiak áldozatává vált nők naplói elsősorban azt dokumentálják, hogy miként igyekeztek egy önmaguk számára megnyugtató értelmezést konstruálni a történekről, amellyel együtt lehet élni, ezek azonban változó és instabil narratívák voltak. Az értelmetlen és kiszámíthatatlan szenvedést maguk választotta értelmezési keretükben helyezték el, így az részben kezelhetővé vált számukra, hiszen annak már személyes értelmet és jelentést tulajdonítottak. Ezt a tetszőleges értelmezési keretet az áldozat világképe és értékrendje határozza meg.

A könyv csak másodsorban foglalkozik az elkövetőkkel, azaz a férfiakkal. A vizsgált források alapján egyértelmű, hogy nemzeti identitástól függetlenül általános volt, hogy a férfiak – azaz szovjet katonák Magyarországon, magyar katonák a megszállt Ukrajnában, amerikai katonák, pedig az általuk fenntartott menekülttáborokban – különféle eszközökkel igyekeztek a nőket szexuálisan kihasználni. Így például a menekülttábori állapotok részben hasonlítottak az orosz megszállás első napjaihoz, hiszen az erőszakot elkerülendő a magányos nők itt is kénytelenek voltak a férfiak védelmére bízni magukat. A táborban a minél magasabb rangú szovjet katonákat, az „udvarlók” helyettesítették, velük ellentétben azonban a védelemért

a napló szerint nem kényszerítették a nőket nemi aktusra, mert uralkodott egyfajta rend, azaz nyíltan senkit nem lehetett nemi aktusra kényszeríteni. Ez pedig egyfajta minimális mozgásteret is jelentett, amelyet a nők felhasználhattak a védelmükben a férfiak azon csoportjai ellen, akik különféle eszközökkel próbálták őket szexuálisan kizsákmányolni, ezeknek a legnagyobb hatalmú csoportja amerikai katonákból állt, a hierarchiában őket követték a táborlakókból verbuvált rendőrök, míg a legnépesebb réteget a menekült nőkkel azonos státuszú férfiak tömege adta. A hadseregekben mint férfiközösségekben és annak mikroközösségeiben általánosan elterjedt beszédtema volt a nők ellen elkövetett atrocitások, amelyre a férfiak egymás között az ellenség legyőzésének kézzel fogható bizonyítékaként tekintettek, és talán a férfiasság ekként való bizonyítását kimondva vagy kimondatlanul el is várták tagjaiktól. Így feltételezhető, hogy a katonák az erőszak elkövetésével csoportelvárásoknak is megfeleleltek. Ezzel kapcsolatban talán beszélhetünk egyfajta erőszakspirálról, amelyben a katonák nemcsak saját akaratból, hanem csoportnyomásra követtek el erőszakot: a többiek előtt ezzel bizonyítva saját férfiasságukat, és így őrizve meg presztízsüket és pozíciójukat a férfiakból álló csoporton belül.

A nők különféle módokon való szexuális kizsákmányolásának tekintetében makroszinten nem látok különbséget az egyes hadseregek között. Mikroszinten azonban – az egyének szintjén, és annak

tekintetében, hogy milyen eszközöket használtak – esetleg volt eltérés a szovjet és a magyar katonák tömeges viselkedése között, bár ezt az általánosítást egyetlen forrás alapján megfogalmazni igencsak veszélyes, így ez a kérdés további kutatásokat igényelne. Ezt a különbséget talán Závada Pál *Természetes fény* című regényének egyik mondata adja vissza a legjobban, amely a keleti fronton szolgáló orvos szereplő szájából hangzik el, akit talán Somorjairól mintázott a szerző: „Őszerinte a magyar katonák ritka esetben rohannak le egyszerre többen nyíltan nőket, kifejezett erőszakot téve rajtuk. Inkább úgy igazítják a helyzetet, hogy annak a nőnek, ha nem akar bajt magának meg az övéinek, »megjöjjön az esze«, és meglegyen a dologra a hajlandósága”.²⁵⁸

²⁵⁸ Závada 2014, 136.

Források

- Molnár Margit (álnév): *Napló*. Kézirat. Kunt Gergely tulajdona.
- Márkossy Klára (álnév): *Napló*. Budapest–Nyíregyháza 1944. december 24–1945. május 7. OSZK (Országos Széchényi Könyvtár) QH 3171.
- Fortepan. Képszám: 72925 Lissák Tivadar fényképe. 1944.
- Bicskey Erzsébet: *Napló*. Harmadik füzet (1943. november 24. – 1946. március 3.). Szabó Piroska tulajdona.
- Bodó Róza: *Napló*. Első füzet. (1944. szeptember 18. – 1945. június 12.) Kézirat. Kunt Gergely tulajdona.
- Bodó Róza: *Napló*. Második füzet. (1945. június 13. – 1947. november 1.) Kézirat. Kunt Gergely tulajdona.
- A Szív. A Jézus Szíve Szövetség heti értesítője. 1945. július 21.

Irodalom

- Alaszewski, Andy 2005 *Using Diaries for Social Research*. (Introducing Qualitative Methods Series.) London, SAGE Publications.
- Anonyma 2006 *Egy nő Berlinben – Naplójegyzetek 1945. április 20-tól június 22-ig*. Budapest, Magvető.
- Ausch Klára 2004 *Ajándékba kaptam az életet. Egy 16 éves lány feljegyzései Auschwitzból*. Budapest, BT-Press Bt.
- Balogh L. Béni szerk. 2015 *Törvényes megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között*. Budapest, MNL Országos Levéltára.
- Czetz Balázs 2017 A szovjet megszállás tapasztalattörténete Fejér megyében a közigazgatási iratok tükrében, 1944–1947. In Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József szerk.: *Váltóállítás: diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*. Budapest, NEB, MTA BTK, 69–97.
- Ecséri Lilla 1995 *Napló, 1944 egy tizenhat éves kislány naplójának eredeti szövege*. Budapest, T-Twins.
- Földes Györgyi 2016 Ki a Másik? Zsidó sztereotípiák és testrepresentáció Gyarmati Fanni naplójában. *Szombat*, 28. évf. 4. sz. 29–34.
- Gebhardt, Miriam 2015 *Als die Soldaten kamen: Die Vergewaltigung deutscher Frauen am Ende des Zweiten Weltkriegs*. München, Deutsche Verlags-Anstalt.

- Gilman, Sander L. 1990 *Jewish Self-Hatred: Anti-Semitism and the Hidden Language of the Jews*. Baltimore.
- Grossmann, Atina 1995 A Question of Silence: The Rape of German Women by Occupation Soldiers. *October*, 72, 42–63.
- Gyarmati Fanni 2014 *Napló 1935–1946*. I–II. köt. Budapest, Jaffa Kiadó.
- Hagen, Louis 1999 *A horogkereszt árnyékában*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Hájková, Anna 2013 Sexual Barter in Times of Genocide: Negotiating the Sexual Economy of the Theresienstadt. *Signs*, Vol. 38, No. 3, 503–533.
- Herman, Judith 2011 *Trauma és gyógyulás. Az erőszak hatása a családon belüli bántalmazástól a politikai terrorig*. Budapest, Háttér Kiadó – NANE Egyesület.
- Hogan, Rebecca 1991 Engendered Autobiographies: The Diary as a Feminine Form. *Prose Studies: History, Theory, Criticism*, (14)2, 95–107.
- Kántás Balázs – Kunt Gergely – Szabó Piroska – Szerényi Ildikó 2019 Utószó. In *Belső várkastély – Bicskey Erzsébet, egy fiatal lány naplója 1940–1945*. Kézirat. Megjelenés alatt. Budapest, MNL SzSzBML.
- Kövér György 2012 Bekeresztelkedők. Társadalomtörténeti adalékok arról, hányféle asszimiláció lehetséges egy családban. *Kommentár*, 6. 88–97.
- Krausz Tamás – Varga Éva Mária szerk. 2013 *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok 1941–1947*. Budapest, L'Harmattan.
- Kunt Gergely 2017a Asszony a fronton és a menekülttáborban 1944–1945-ben. In Csikós Gábor – Kiss, Réka – Ö. Kovács József szerk.: *Váltoállítás: diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*. Budapest, NEB, MTA BTK, 97–124.

- Kunt Gergely 2017 *Kamasztükrök. A hosszú negyvenes évek társadalmi képzetei fiatalok naplóiban*. Budapest, Korall Kiadó.
- Lejeune, Philippe 2003 Hogyan végződnek a naplók? In Z. Varga Zoltán szerk.: *Önéletírás, élettörténet, napló; válogatás Philippe Lejeune írásaiból*. Budapest, L'Harmattan, 210–222.
- Pető Andrea 1998 Magyar nők és orosz katonák – Elmondani vagy elhallgatni? *Lettre*, 32. sz. 68–71.
- Pető Andrea 1999 Átvonuló hadsereg, maradó trauma. Az 1945-ös nemi erőszak esetek emlékezte. *Történelmi Szemle*, 41. évf. 1–2. sz. 85–108.
- Pető Andrea 2000 Budapest ostroma 1944–1945-ben – női szemmel. *Budapesti Negyed*, 8. évf. 3–4. sz. 203–220.
- Pető Andrea 2018: *Elmondani az elmondhatatlant. A nemi erőszak Magyarországon a II. világháború alatt*. Budapest, Jaffa Kiadó.
- Pihurik Judit 2007: *Naplók és memoárok a Don-kanyarból 1942–1943*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Polcz Alaine 1991: *Asszony a fronton: egy fejezet életemből*. Budapest, Szépirodalmi.
- Redmann, Jennifer 2008 Eine Frau in Berlin. Diary as History or Fiction of the Self? *Colloquia Germanica*, 41(3) 193–210.
- Reitter, Paul 2012 *On the Origins of Jewish Self-Hatred*. Princeton.
- Roberts, Mary Louise 2010 The Price of Discretion: Prostitution, Venereal Disease, and the American Military in France, 1944–1946. *American Historical Review*, 115, no. 4 (October): 1002–1030.
- Sántha István 2017 A front emlékezte. A Vörös Hadereg kötelékében tömegesen és fiatalokúakon elkövetett nemi erőszak kérdése a Dél-Vértesben. In Csikós

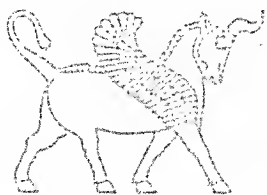
- Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József szerk.: *Váltóállítás: diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*. Budapest, NEB, MTA BTK.
- Séllei Nóra 2016 A női test mint áldozat – Polcz Alaine: Asszony a fronton. *Korall*, 59. sz. 108–132.
- Scott, Jill 2010 Public Debate and Private Jokes in Gustav Klimt's 'The Kiss': Effeminate Aestheticism, Virile Masculinity, or Both? In Schwarz, Agatha ed.: *Gender and Modernity in Central Europe: The Austro-Hungarian Monarchy and Its Legacy*. University of Ottawa Press, 29–46.
- Somorjai Lajos 2012 *Megjártam a Dón-kanyart – Oroszország, 1942–1943*. Budapest, Rubicon.
- Szabó Magdolna Matild 2011 *Napló 1943–1946*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó.
- Ungváry Krisztián 2015 *Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, 1941–1944. Esemény – Elbeszélés – Utóélet*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Vasvári, Louise O. 2010 A töredezett (kulturális) test írása Polcz Alaine Asszony a fronton című művében. *Hungarian Cultural Studies*, ISSN 1336-8879. <<http://ahea.pitt.edu/ojs/index.php/ahea/article/view/20>>.
- Vasvári, Louise O. 2016 Életírás, társadalmi nemek és trauma. TNTeF = Társadalmi Nemek Tudománya: Interdiszciplináris eFolyóirat. 2016. 150–197. <http://tntef-journal.hu/vol6/iss2/vasvari.pdf>.
- Willoughby, John 1988 The Sexual Behavior of American GIs during the Early Years of the Occupation of Germany. *Journal of Military History*, 62 (January): 160–61.
- Závada Pál 2014 *Természetes fény. Az archív képek regénye*. Budapest, Magvető.

Kunt Gergely (1981) társadalomtörténész, adjunktus a Miskolci Egyetemen. Doktori fokozatát 2013-ban az ELTE BTK Társadalom- és gazdaságtörténet Doktori Programjában szerezte. 2017-ben a Central European University Institute for Advanced Study ösztöndíjasa volt. Első könyvét *Kamasztükrök* címmel keresztény és zsidó fiatalok második világháborús naplójának összehasonlító elemzéséből írta. További kéziratok naplókat keres kutatóihoz!

kunt.gergely@gmail.com

rideje.

301 924691 K25
K98

Kipontozva...

OSIRIS

KUNT GERGELY

Kipontozva...

Nemi erőszak második
világháborús naplókban